Ixil

Nivootzaji utz nunchab'a

O'va'l iyaab'

GOBIERNO DE LA REPÚBLICA GUATEMALA

Ministerio de **Educación**

Nivootzaji utz nunchab'a

O'va'l iyaab'

Ministerio de
Educación

Autoridades ministeriales

Anabella María Giracca Méndez
Ministra de Educación

Francisco Ricardo Cabrera Romero
Viceministro Técnico de Educación

José Donaldo Carias Valenzuela
Viceministro Administrativo de Educación

Romelia Mó Isém
Viceministra de Educación Bilingüe e Intercultural

Carlos Humberto Aldana Mendoza
Viceministro de Educación Extraescolar y Alternativa

Carlos Humberto Cú Cab
Dirección General de Educación Bilingüe Intercultural (Digebi)

Maria Elvira Juchuña Otzoy
Subdirectora de Desarrollo Educativo Bilingüe Intercultural

Equipo técnico de la Digebi

Lisbeth Etelvina Son Simón (coordinación)
Rita Josefina Laynez Pérez
Lilian Carolina Colop Salanic
Manuel Ricardo Ixmatá Tahay
Departamento de Materiales Educativos Bilingües de la Digebi

Equipo de autoría y mediación

Olga Orellana
Autoría y coordinación general

Equipo técnico del Nivel de Educación Preprimaria
Vivian Arcelí Palencia Peralta -Digecade-
Clara Eugenia Siliezar Vásquez de García -Digecade-
Edna Lisbeth Torres Perdomo -Digecade-
Vitti Magaly Pivaral Guerra de Ramos -Digecur-
Carmelina Ixcoy León -Digecur-
Adelina Nicho Cúmez -Digebi-
Lisbeth Etelvina Son Simón -Digebi-

Mediación pedagógica de los libros en idiomas mayas
Mario Roberto Aguilón Crisóstomo

Mediación lingüística
Pedro Elias Cavinal López

Revisión lingüística
Antonio Moises Toma Cruz

Diagramación
Fredie Esteban Obregón Gálvez

Ilustración
Luis Enrique Robles Mejía
Hector Yavheni Gabriel de León Alonzo
Banco de imágenes de Digecade y Digebi
Algunas de las imagenes fueron tomadas de la página de http://www.freepik.es

©Ministerio de Educación (Mineduc)
Dirección General de Educación Bilingüe Intercultural (Digebi)
6ª calle 1-87 zona 10, Edificio 2, cuarto nivel, ala norte
Teléfono: (502) 2411-9595 ext. 2121
Impresión 2024
http//www.mineduc.gob.gt/digebi - http//www.digebi.gob.gt/digebi

Se autoriza la reproducción total o parcial, siempre y cuando se cite al Ministerio de Educación -MINEDUC- y/o los titulares del copyright, como fuente de origen. Lo indicado en cumplimiento con los Artículos 5, 14, 17, 21, 24 y 25 del Decreto 33-98 de fecha 19 de mayo de 1998, Ley de Derechos de autor y Derechos Conexos.

Queridos niños y niñas

Nos da gusto saludarlos y hacerles llegar este libro que fue elaborado por el Ministerio de Educación especialmente para ustedes. ¿Saben quién es el Ministerio de Educación? Es el encargado de velar por su educación, de que asistan a la escuela y aprendan en ella.

Cuando se elaboró este libro se pensó que ustedes tuvieran un material, para que con su maestra o maestro, compañeros y familia aprendan acerca del mundo y la vida. Aprenderán del universo, de las plantas, los animales, la familia, la comunidad y mucho más. Podrán pintar, recortar, escuchar, armar historias y dejar volar su imaginación. En cada hoja de este libro descubrirán algo nuevo, que compartirán en sus casas, con su familia y todos terminarán aprendiendo.

Este libro los acompañará durante todo el año, estamos seguros que cuando el ciclo escolar finalice y hayan terminado de utilizarlo, quedarán con ustedes bonitos recuerdos de lo que aprendieron y cómo lo hicieron. Además, en casa podrán volver a ver cada hoja y pedirle a alguien de su familia que les lea o les cuente lo que en ella está escrito.

Queremos que se sientan felices de estar en la escuela y esperamos que este libro sea parte de esa felicidad, deseamos que tengan éxitos en sus estudios y que disfruten su libro, descubriendo y aprendiendo para la vida.

Ministerio de Educación

Tajnib'al

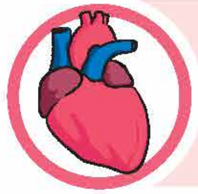
Vuntx'anel-la chi'l 5

Ma'l elchil tu u vatz amlika tx'ava' 27

U tx'ava'il txokop 49

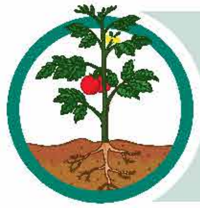
U tx'ava'il xajtze' 73

Jejlel o' tuch' qatine' 93

Aq'onom tu tenam 115

Qootzajit q'u ch'ich' 139

Vuntx'anel-la chi'l

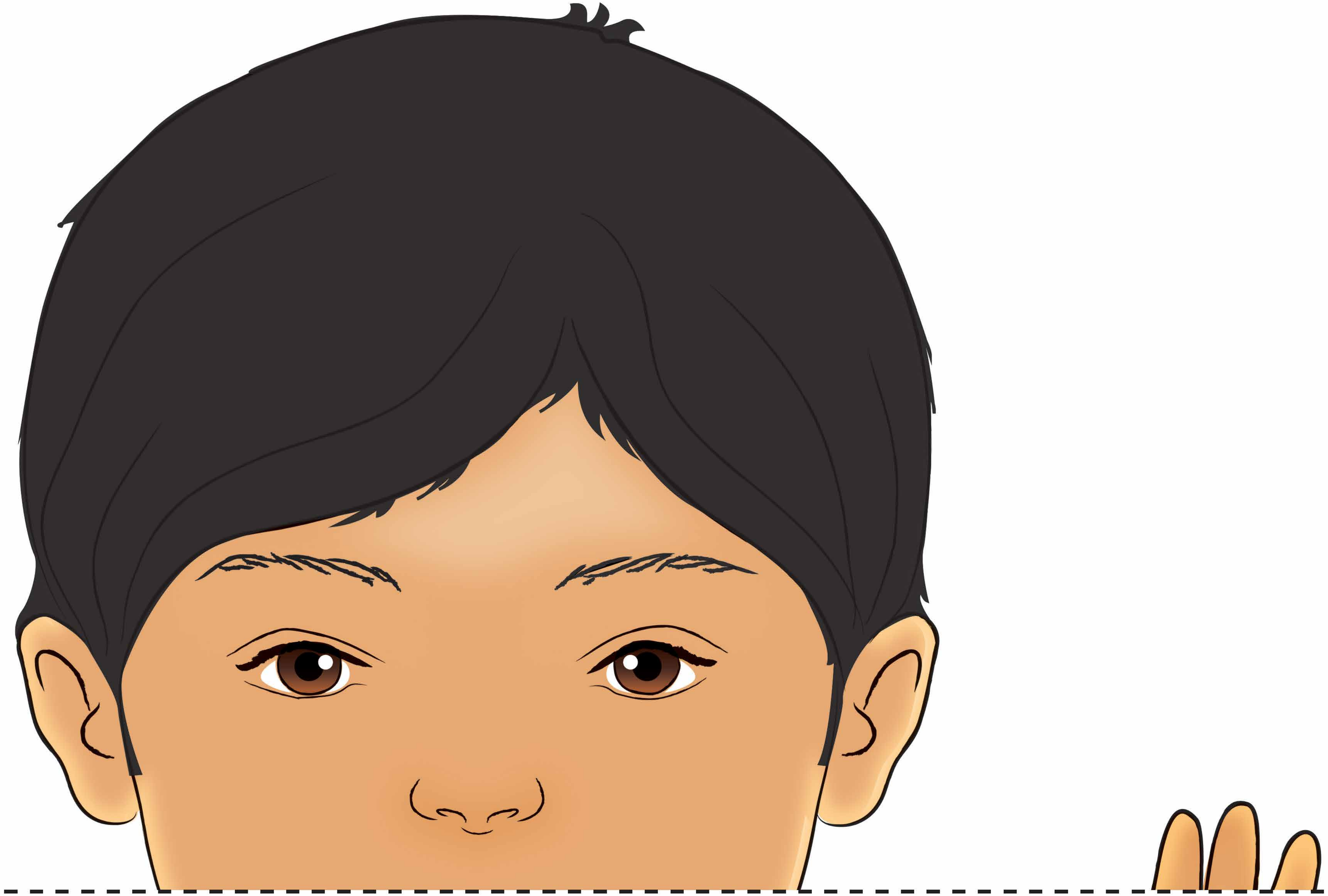

K'atu tza'

chusul

Orientaciones docentes: (*Alb'al injujl tu u chusul*)

El póster (*nimla vatzib'al*) presenta un entorno de aprendizaje, es decir, un espacio para aprender muchas cosas acerca del cuerpo humano. Especialmente ayudará a los niños a aprender acerca de su funcionamiento, mostrándoles cómo es el cuerpo por dentro.

Este póster (*nimla vatzib'al*) debe utilizarse a lo largo de la unidad, no solo durante un día o una clase. La información que a continuación se presenta puede trabajarse poco a poco, durante varios días. Así, cada vez que se utilice el póster (*nimla vatzib'al*), los niños irán desarrollando aprendizajes diferentes.

La información está mediada para la edad de cinco años. Está lista para leerla a los niños y que la vayan relacionando con las ilustraciones. Revise la información y planifique qué trabajará cada día. Toda la información e instrucciones del libro, debe explicarse en el idioma materno de los niños. Esto es fundamental para promover los aprendizajes.

Es importante que al iniciar la unidad, genere expectativas en los niños. Explíqueles que durante la unidad y con ayuda de este material, explorarán y descubrirán la forma sorprendente en que funciona su cuerpo.

De oportunidad a los niños de expresar sus conocimientos acerca del cuerpo humano. Las siguientes preguntas le serán de utilidad:

- *¿Ab'il ootzajin tetz til atik u txa'k'o'n?*
- *¿Ab'imal yol ti' u aanxelal setaq'o? ¿Kam ab'imal setaq'o?*
- *¿Til atik q'u jiq'onb'al? ¿Satz esa'a sechab'a tere'n ti' q'u kam tzi'?*

En la hoja de recortables hay varios órganos que luego de haber recortado, el niño podrá pegar en su póster. No tiene que pegar todas las piezas de una vez, si no conforme vaya aprendiendo acerca de estos aparatos y órganos.

Introducción: (*Xe'teb'al*)

El cuerpo humano es maravilloso. Gracias a él, podemos correr, jugar, dormir, pintar, comer, respirar, escuchar, oler y muchas otras cosas.

Por dentro hay unos órganos que no podemos ver, pero a muchos de ellos los podemos sentir. Todos estos realizan funciones muy importantes.

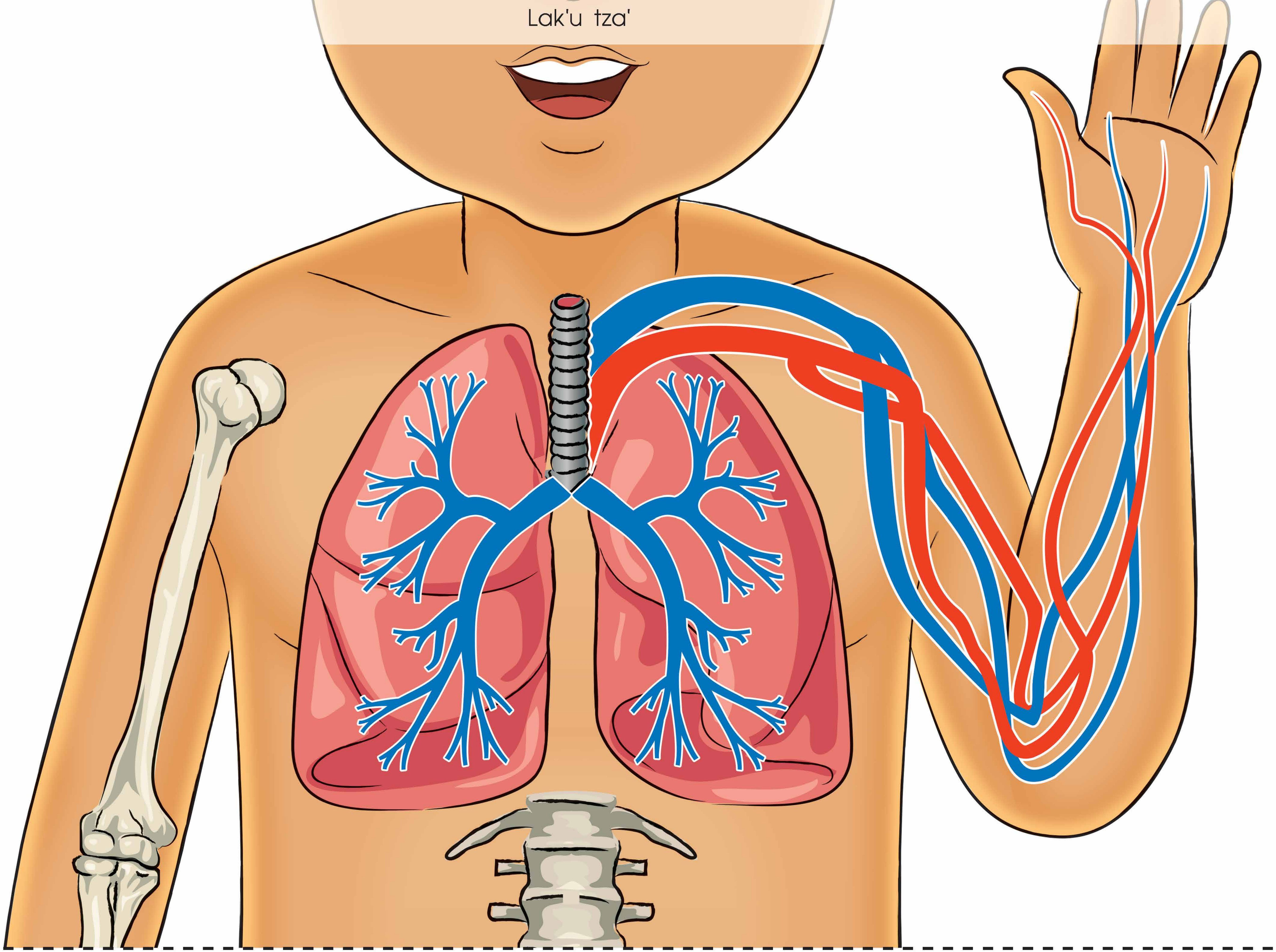

K'atu tza'

chusul

1

Q'u kam sa kuchab'a tu u tanul tza'

B'a'n uul tu u tanul u chusb'al tza' a' ib'ii
«Vun achveb'al-la chi'l»

Achveb'al chit u chi'l, chi'ol oj tchi'ol, tetz aanima. Ta'ntiioxh te as niveet kujutzine', nikusaache', nikuvate', nikutz'akane', nikutx'a'ne', nikujiq'one', niqab'ine', nikusijone' tuch' nimat kam.

Atil ch'ooal tuul kuchi'l as ye' niveet niqile', loq' kalab' xo'l q'u'l tzi' utz niveet kunachta' echa': aanxelal. Oksa vaq'ab' tu vach'u', ti nik'a. Oj sa tz'inb'a iib', tu tz'inb'aib', sa nach it'on-na'n vavaanxelal. Oksa vaxichin xaansa ok vatz ich'u' ma'j q'u'l amol, oj sa tz'inb'a iib', saab'i it'on-na'n u vaanima

Sa ib'ane' sa nach q'u'l ajiq'onb'al as ni t'on-na'ne': Oksa ka'va'l q'u'l aq'ab' tach'u', mol akajiq' utz q'oon sa jiq'on axh. Sa nache' as b'iichaj sa ch'ii vach'u' ti' tan ni noo q'u jiq'onb'al akajiq' tu kajiq'.

Chajpajul, saab'i toq' avuul oj q'u taq' atxa'. Aatz ni b'an va'ltza' niqale' o' xaaol: «Ni toq' vuul».

Oj sa b'an isajil vanimla vatzib'al tetz ichi'l xaaol, sa veeti siil ch'oola tuul chi'ol atil tu tuul u chi'l aanima.

¿Sa sa'a sootzaji tere'n kam ech u tuul vachi'l? ¡B'an uuche'! Tuch' vilochb'al vavu', vachusul utz tuch' q'u'l amol, sa chab'a ti' u achveb'al-la tchi'ol xaaol.

2

Q'u kam qootzajle ti' u kuchi'l

Kajay o' qootzajle b'iil ti' u kuchi'l utz q'u ch'ooal chi'ol. Sa kub'an ma'l aq'on ech sa qal ka'xvo'j q'u kam qootzajle:

1. B'an isajil vachi'l utz txaa va'l ni'xh asa'a ti', echa': q'u b'aq' avatz, q'u'l aq'ab', q'u'l aajan, vatzi', q'ul avee oj xi'l avi'. Molo iib' tuch' q'u'l amol oxkab'il oj kaakab'il exaane'. Junun setale' kam esa' seb'an tu va'l vet etxaa tu vechi'l utz kantu' seb'ane'.

2. B'an isajil u nimla vatzib'al tetz ichi'l aanima:

   a. ¿Etootzaj tzik ab'iste q'u chonil tchi'ol? Aya' q'u'l tiira kaji' atil ti' kux loq' atil ti' kajay u chi'l. Aya' q'u chi'ol atil ok ti' q'u b'ajil. Kano'k tilko'xhb'oj tu vachi'l utz sa nache'. Motx atil tavatz, ti'aj akux, ti'aj aq'ab' tuch' taqul.

   b. K'uch q'u b'ajil sa chab'a tu u b'anich vatzib'al. ¿Ootzajtzik kam q'u b'ajil utz til atik tu u chi'l? Atil b'ajil tu kajay u tchi'ol utz a' tokeb'al sa taq' iyak'il u chi'ol utz nikol q'u ch'oola tuul chi'l atil tuul. ¿Sa sa'a sa motx anache'? Kano'k q'u vi' aq'ab', vavi', vatx'oknab', vi' asemech, tzi'aj b'aq' avatz. ¿Ootzajtzik ma'j aanima/xaaol q'aalinaj unpajoj?

Q'u kam sa kuchab'a tu u tanul tza'

Q'u kam qootzajle ti' u kuchi'l

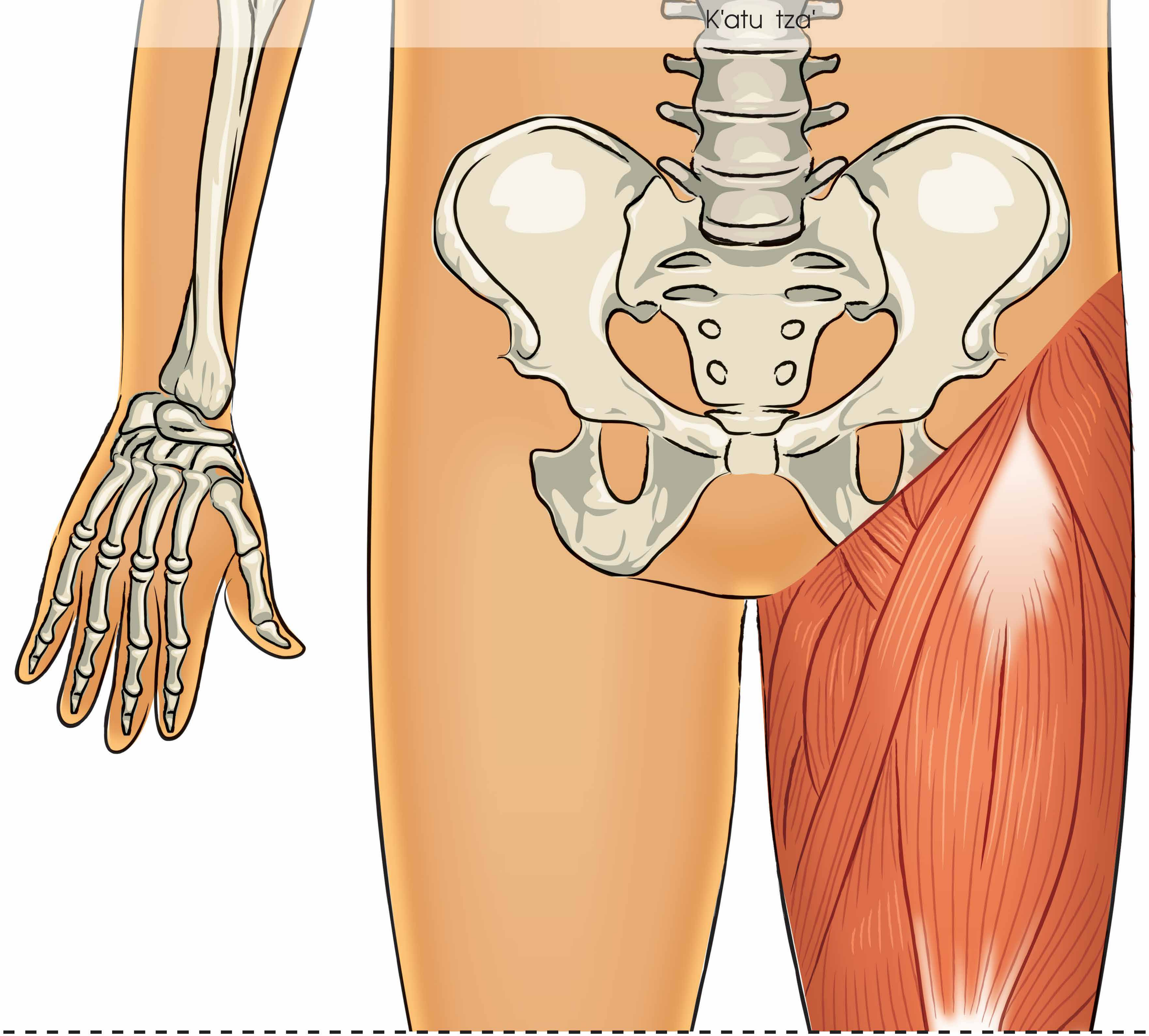

Lak'u tza'

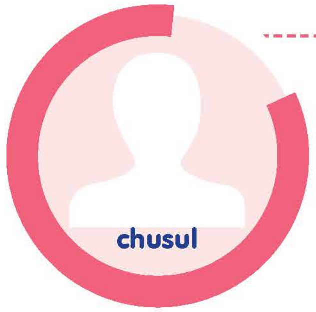

3

¡La kuchusa!

1. B'an isajil q'u b'anich vatzib'al tza' tetz talaj tuul uul utz b'an q'u kam tza':

- Aq' ku' ma'l tal sivan tu q'u ch'oola tuul chi'l q'u'l sa veet tilpe'.
- Aq' ku' ma'l tal sivan tu q'u ch'oola tuul tchi'ol q'u'l ye'k sa veet tilpe'.
- Aq' ku' ma'l tal sivan tu q'u ch'oola tuul chi'ol q'u'l ka'va'l atil k'atz u aanima.
- Aq'ku' ma'l tal sivan tu q'u ch'oola tuul chi'l q'u'l nimal atil k'atz u aanima.
- Aq' ku' ma'l tal sivan tu u ch'oola tuul tchi'ol va'l a'u tetz u tz'ib'a'm.
- Aq' ku' ma'l tal sivan tu u ch'oola tuul chi'ol va'l a' u tetz u sik'le'm.
- Aq' ku' ma'l tal sivan tu u ch'oola tuul chi'l va'l a' u tetz u tx'a'om.
- Aq' ku' ma'l tal sivan tu u ch'oola tuul tchi'ol va'l a'u tetz u jiq'o'm.

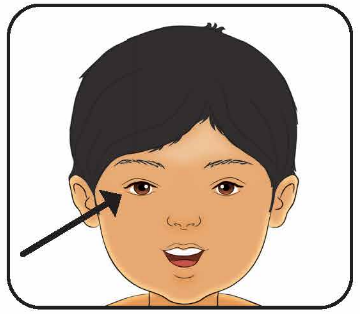
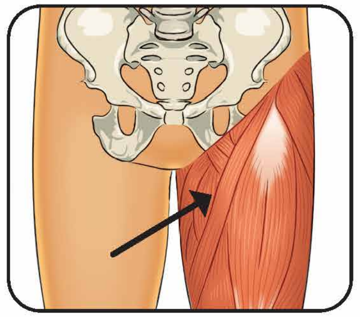
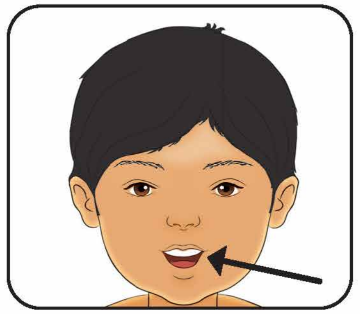
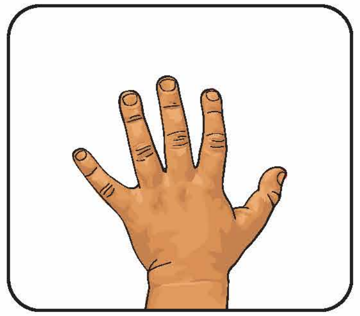
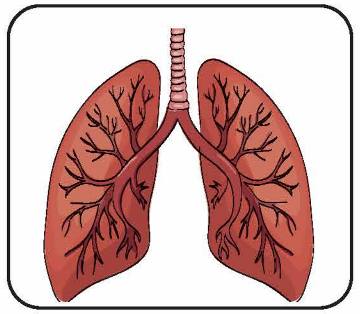
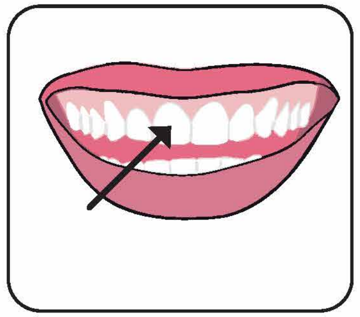
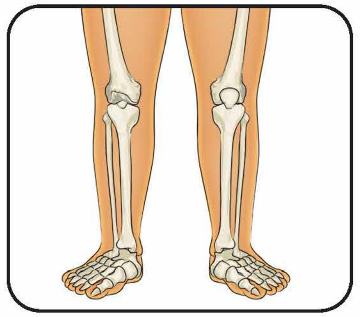
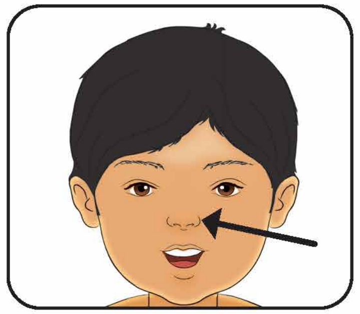

2. B'an tab'ile': aatz sa tal vab'ii u chusul, ooje'l la kano'k oj la k'uch ma'j kam tu vachi'l. Sitz'ib'aje' vachusul vatz tz'ib'anb'al, vib'ii vachi'l va'l vet ak'ucha.

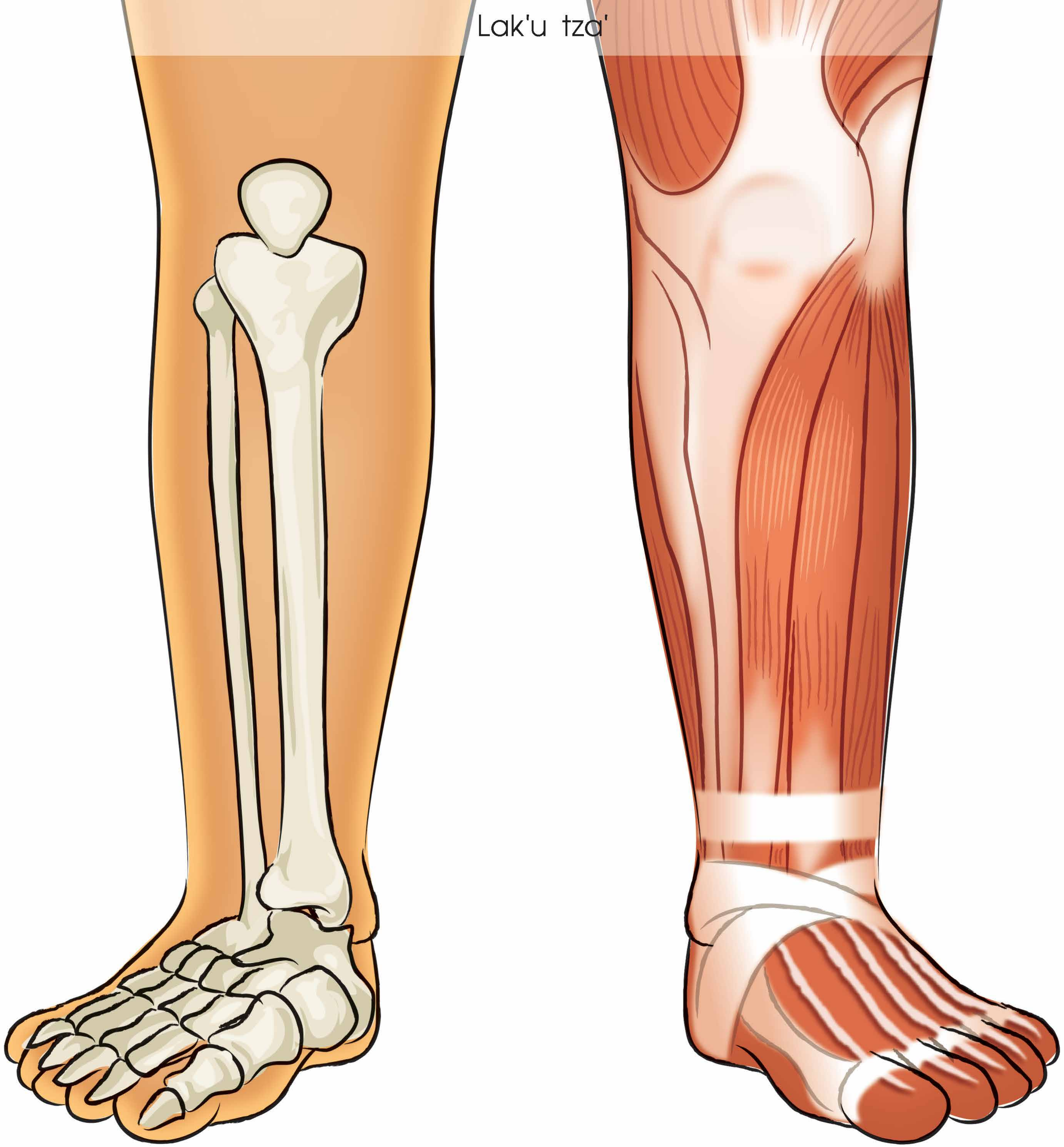
Lak'u tza'

Ech ikaa vanimla vatzib'al

Vun achveb'al-la chi'l

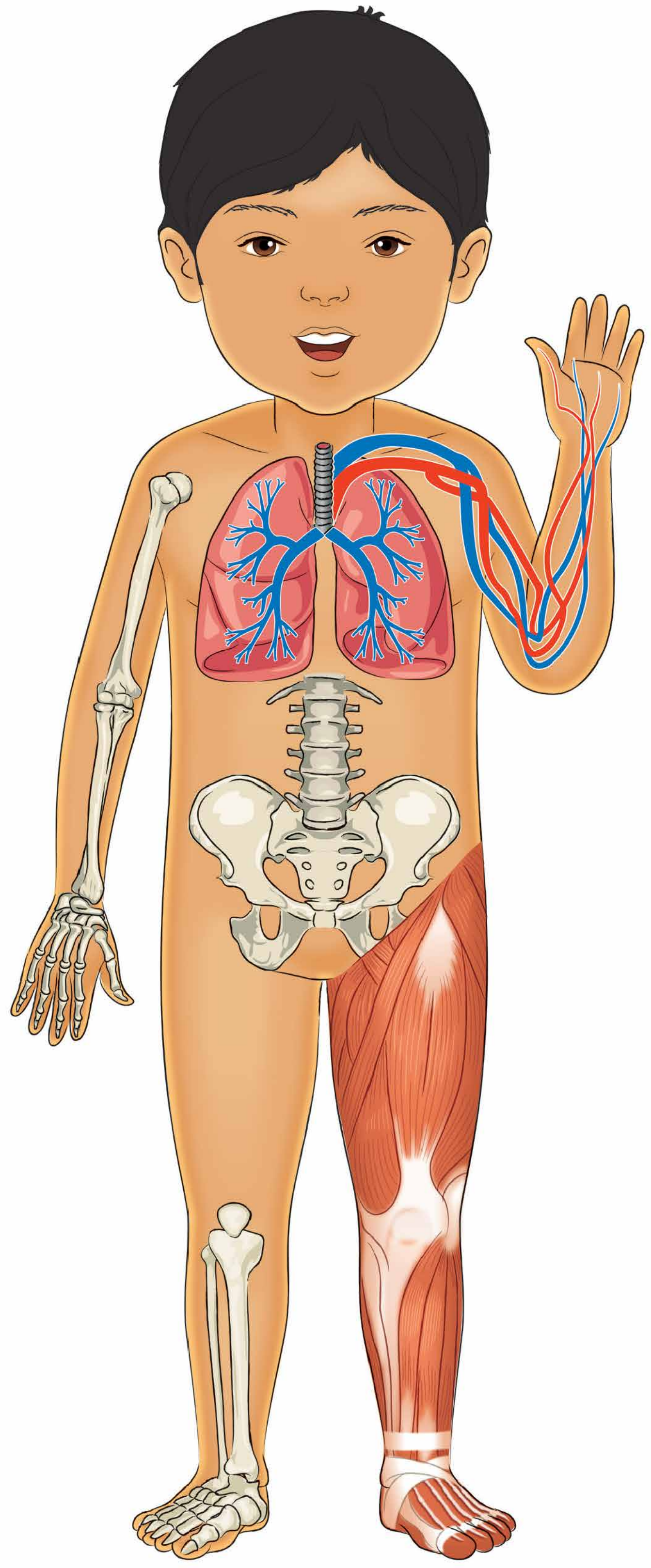

4

Nunchab'a k'atz q'u vatine'

B'an tuch' q'u'l aatin u saach aatz ib'ii «Va'l sa veet sa unb'an tuch' vunchi'l». Aatz u tokeb'al u saach tza' utz saal ma'l kam tu vatchi'ol utz kajay q'u'l aatine' sa motx tal kajay q'u'l sa veet ib'antu tuch' u kam va'l saale'. Oj «ajan» chaj axh, aatz q'u'l aatine' saveet motx taltu: xaaom, yuq'pi'l, saach ti' b'a'x. Oj «q'ab'», chaj axh aatz q'u'l iitz'in aatzik sa veet motx taltu: tz'ib'a'm, leeom, chem tuch' poq'o q'ab'.

Chus u saach tu chusb'alib' tza', ech sa tx'ol ib'anlu tootzotz.

Aatz u nimla vatzib'al tza' tetz u:

B'an isajil q'u ch'oola tuul chi'l tza': ¿Ootzajtzik ab'iste?

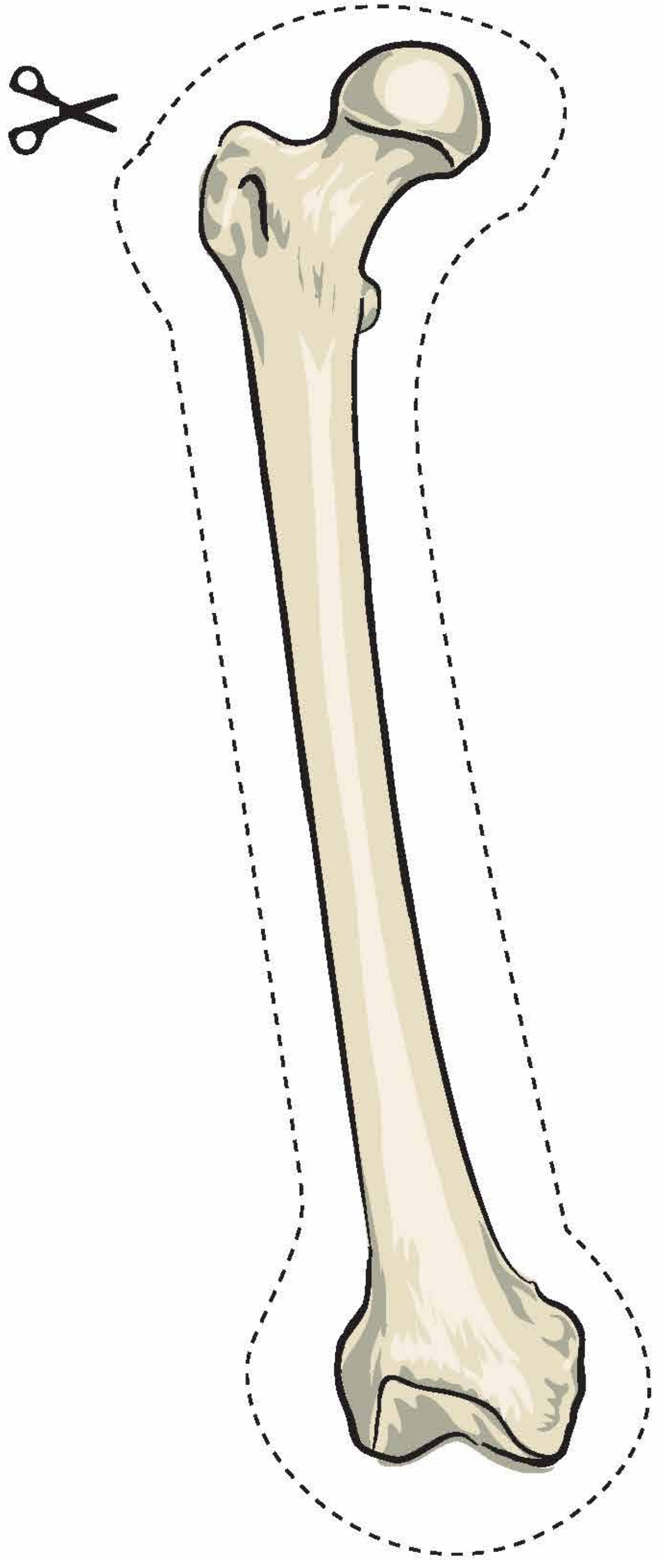

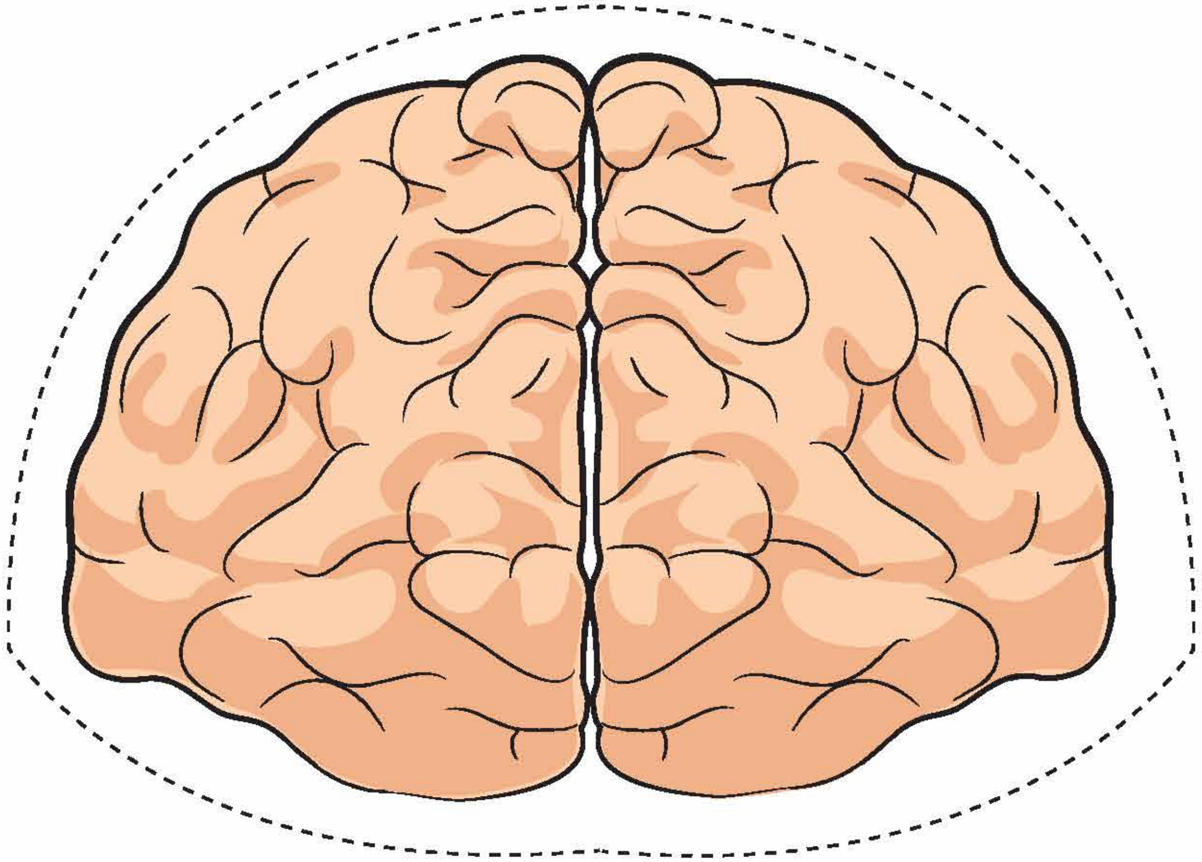

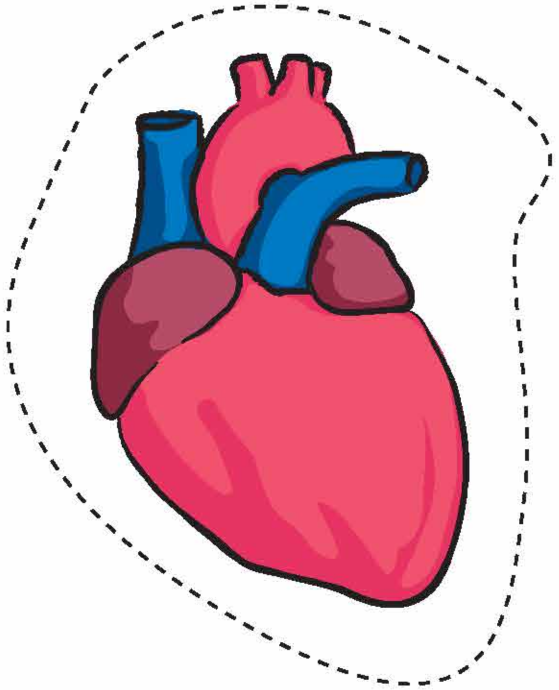

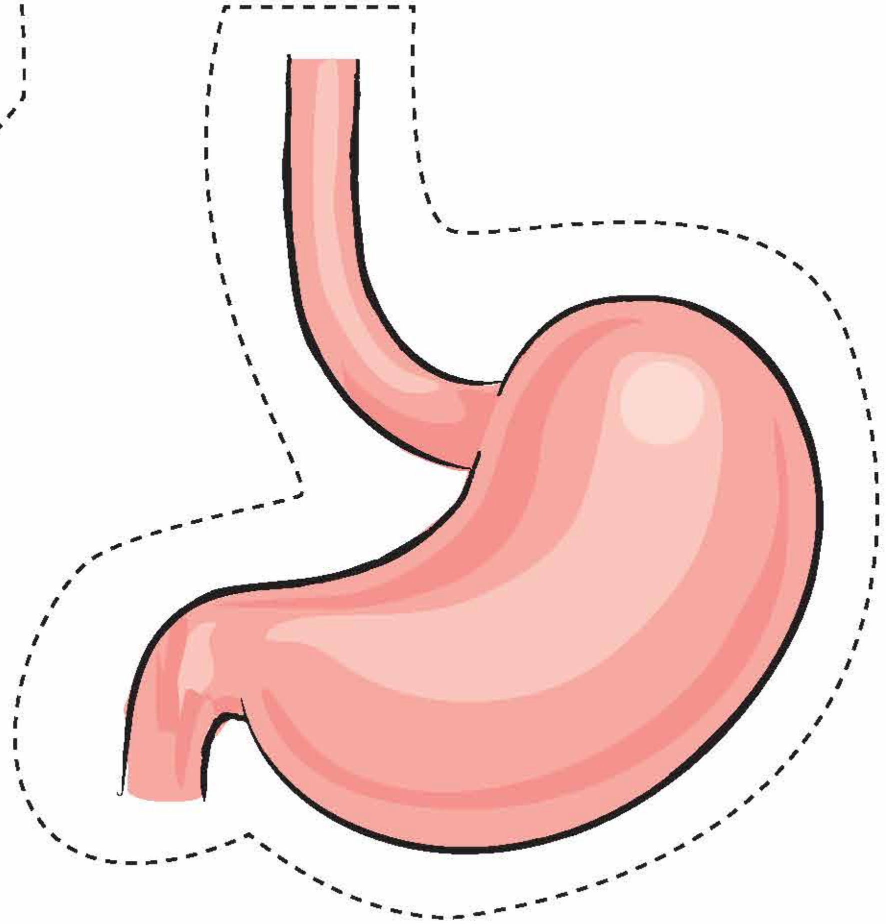

K'atu q'u b'anich vatzib'al tetz u b'ajil, u txa'k'o'n, u aanxelal tuch' u uul. Q'oon la b'ana utz kuuenta axh. Oj tza'l siile' ye' ela' ok axh ti', sa iloch axh vachusul. ¿Ootzaj tzik til nikaak q'u ch'oola tuul chi'l tu vachi'l? Lak'u junun q'u b'anich vatzib'al tu u nimla vatzib'al tetz vichi'l aanima/xaaol, echa' la tal vachusul see.

¿Kamsti' as sib'al tokeb'al u txa'k'o'n?

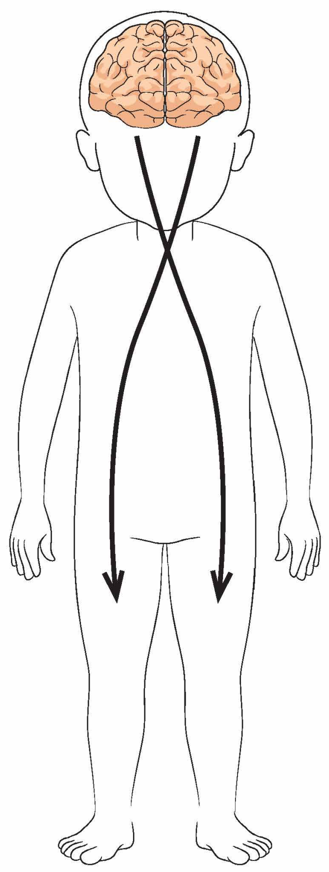

Ootzajtzik...

Aye'n u txa'k'o'n tu tuul u vi' utz a' tetz ni tal tu u kuchi'l as sa ok titxa'k junun q'u ch'oola chi'l. Ni nach kajay q'u'l nikub'ane', k'uxh vatchel o'. Ye'xhkam nitilan u txa'k'o'n.

Kamko'xh nitxakonku u txa' kuk'o'n k'uxh ye'xhat nib'enku qe. Echa' ni qitz'a ma'j kam, echa' nikuvatzk'e', echa' nikunachone', echa' nikujiq'one' utz kam ko'xh tere'n, ta'ntiioxh tu u txa'k'o'n.

Ka'va'l elnaj tu u txa'k'o'n, jununil tetz txala vi' loq' txayel tib'. Kolel tu ma'l u b'ajil vi' ib'ii. Oj sat'ok apala tuch' avi' utz sanach u b'ajil tza'.

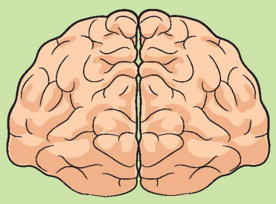

B'an iiltu u b'anich vatzib'al utz k'uch ka'va'l q'u jatxb'altib' u txa'k'o'n. Al inujul tuch' ayol kam ech u txa'k'o'n. ¿Sa sa'a sootzaji kam ech taq'onin u txa'k'o'n? B'an q'u aq'on tza'.

- Tzaq'b'e: ¿Kam ab'ii? ¿Kam ab'an eet?
- Ka'paju q'u yol tza': k'opach, masat'i', remuunixh.
- B'itza ma'l b'itz.
- Ab'iste va'l b'a'n nanache': sa q'oslu ma'l tal xiak niko'xh itxab'a'yu ok axh oj sa alchute « Ye'k sa txab'a'yu ok in. M'alen ko'xh in taq'o» ¿Kantu' nab'ane'?
- ¿Kam nab'ane' untz'oj sisa'a sichi' axh ma'j tx'i'?
- ¿Satz uuk'a ma'j tzima jutich a' as techal itz'a'l?
- Tuch' tz'akab'al, oksa tu sete'r u b'a'x va'l elakoj tuch' q'u'l imol.

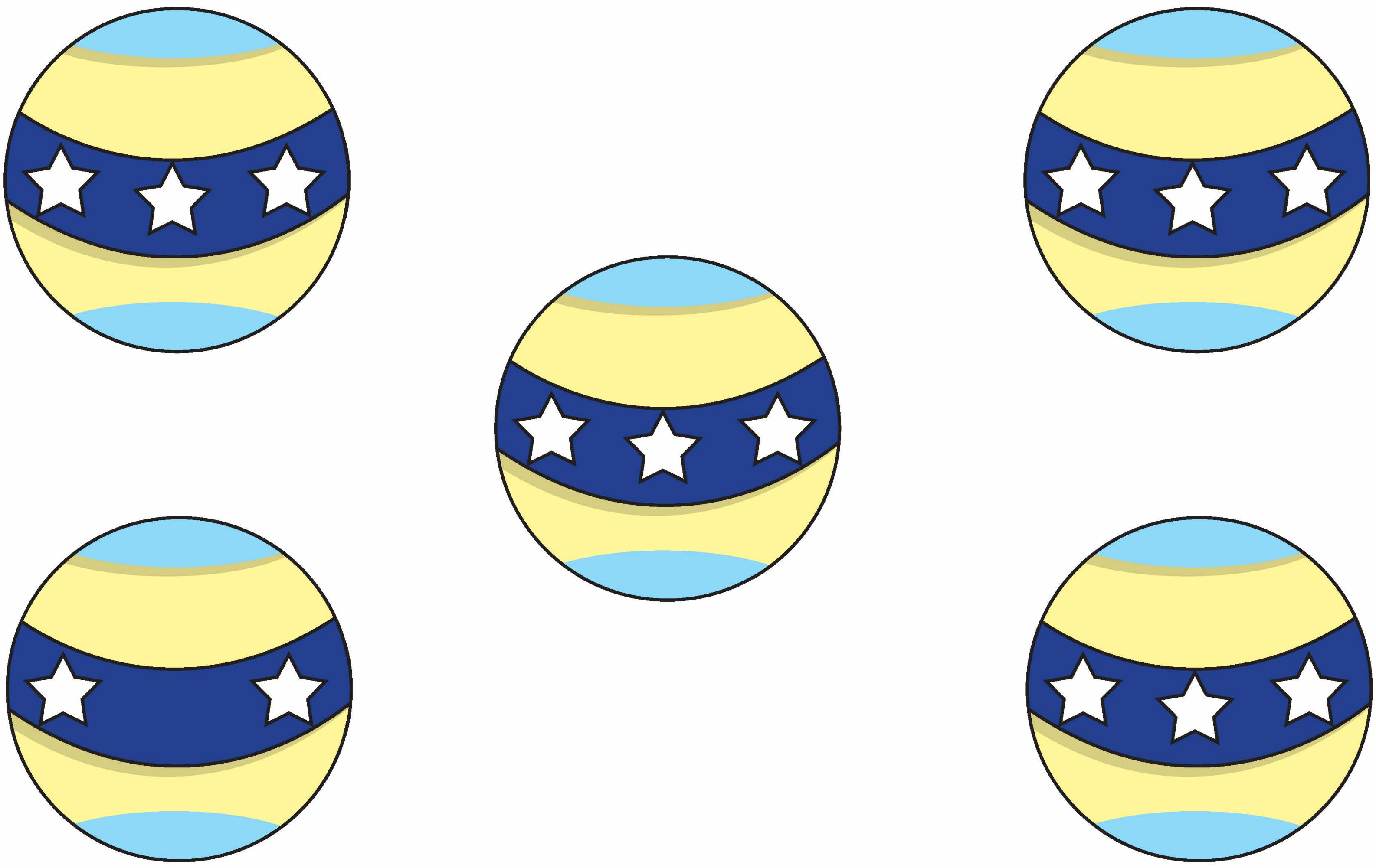

Ta'ntioxh tu vatxa'k'o'n as vet ab'anlu kajay q'u'l tza'. Vet ab'an q'u aq'on tza' vet nal itz'an axh b'axa utz a' va'l nib'an u vatxa'k'o'n.
Itz'a utz tzi'tzoch talche' sa b'ane', kajay q'u aq'on q'u'l nab'anka ye'sajen uul tu chusb'alib'. Kajay q'u kam tzi' ni tiq'otib' ta'ntiioxh tu u txa'k'o'n.

¿Kam ech qilb'et q'u jiq'onb'al?

Ootzajtzik...

Aatz q'u jiq'onb'al aya' ka'va'l ch'ooal tuul kuchi'l t'u'kin a' nikaak ti'oko'p u ch'u'. Kolel tu q'u b'ajil melek' ib'ii.

Ta'ntiioxh tu q'u jiq'onb'al niveet kujiq'one'. Ech ti' sa motx iilb'e. Ech ib'anax sab'ane' tzuta:

- B'ach iib' echa' va'l che'v oj niku' jab'al.
- Kutx aju' tuch' atzi' sa el axh tub'ey echa' nixumin kajiq' oj techal che'v.
- B'an ya'l ye'k sa ok axh k'atz aanima oyb'al tu oon tan echa' ni tzojna'ne' oj ni jat'ixhe' b'a'n sa toksa yaab'il sai'. Oj axh va'l oyb'al axh, kutx atzi' tuch' aju' echa' sa tzojna'n axh oj sa jat'ixh axh.

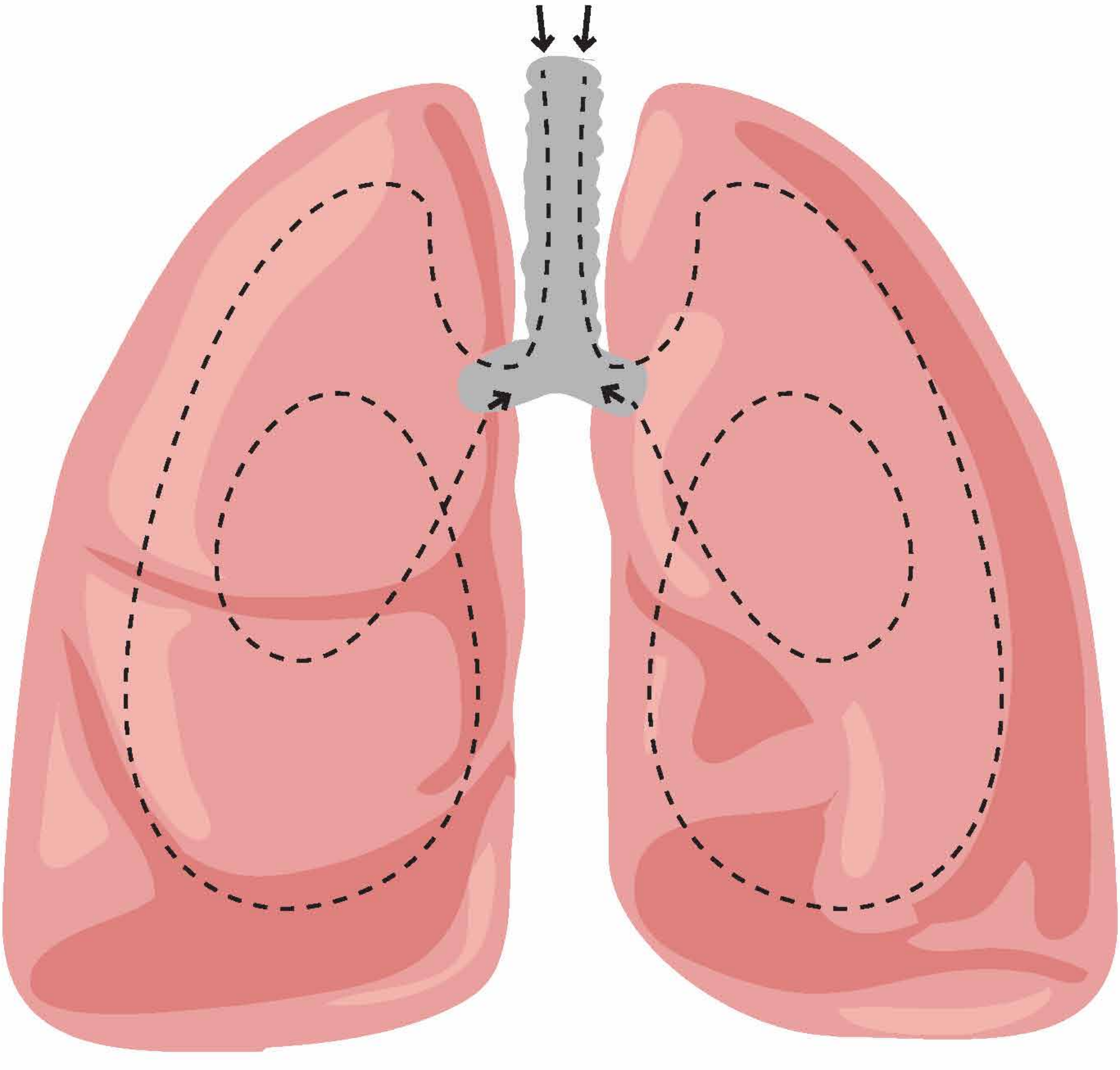

- B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz q'u jiq'onb'al. Nik'uchlu tu q'u k'ajb'al kam ech toko'p u kajiq' tu q'u jiq'onb'al, nisuti'l tuul utz niq'aav elu'l. Jutx'a kam ech toko'p utz kam ech telu'l u kajiq' tu u jiq'onb'al. B'an tuch' u vi' aq'ab' b'axa ech xamtel la b'an tuch' vatz'akab'al.

- Tuch' vachusul tuch' q'u'l amol b'antaj q'u saach ti' ijiq'ax kajiq' tza': k'ujach jikom tatin vanik'a, aq'elo'p q'u'l acheleb' ti' aqul utz aq' elu'l vatz avaanima. Ech jup vatzi' utz q'oon sajiq' kajiq' taju'. Xamtel, q'oon sa chaje'l u kajiq'. Jatpajulko'xh sa b'an echtzi' ech saaq'oninsa q'u jiq'onb'al.

- Q'u melek' a' q'u b'ajil q'u'l nikolon q'u jiq'onb'al: ¿Ootzajtzik til atilka? Sa veet sa nache'. T'ok tuch' vi' aq'ab' q'u txalachaj ach'u', xaanksa ko'p. B'an tilche' kam ech nib'an vachusul.

¿Ootzajtzik as ni taq'onin va vaanxelal q'iil tuch' tu aq'b'al?

Ootzajtzik...

Ni taq'onin va vaanxelal/vaanima junq'ii utz ye'xhkam ni tilane' tan aatz q'iil tuch' tu aq'b'al ni taq' opon kajal tu kajay u chi'l. Aye'n va vaanxelal ti' oko'p u ch'u', jaq' ko'xhku'l tu max. Echil ich'iie' vamutx'im q'ab'. Unche' aatz tokeb'al utz ni ch'ii va vaanima echa' nach'iie'.

Kolel u aanxelal tu q'u b'aj q'u'l melek' ib'ii.

Oksa vaq'ab' tzi' avaanima, tinik'a. Tz'inb'a' iib' utz nach q'u'l it'on-na'n va vaanxelal.
Kuxhe'l tu q'anal tuch' q'u'l amol tuch' u chusul utz kaapajul sa suti'l ex loq' t'aspi'l eb'ena'. La tzojb'ex looksa vaq'ab' vi' vach'u' utz nacha iile' tan ooje'l tek ni t'on na'n va vaanxelal. Ti' tan echa' na saache' aatz va vaanima nitek ipumna'n taq'tub'en kaj tuch' ooje'l.

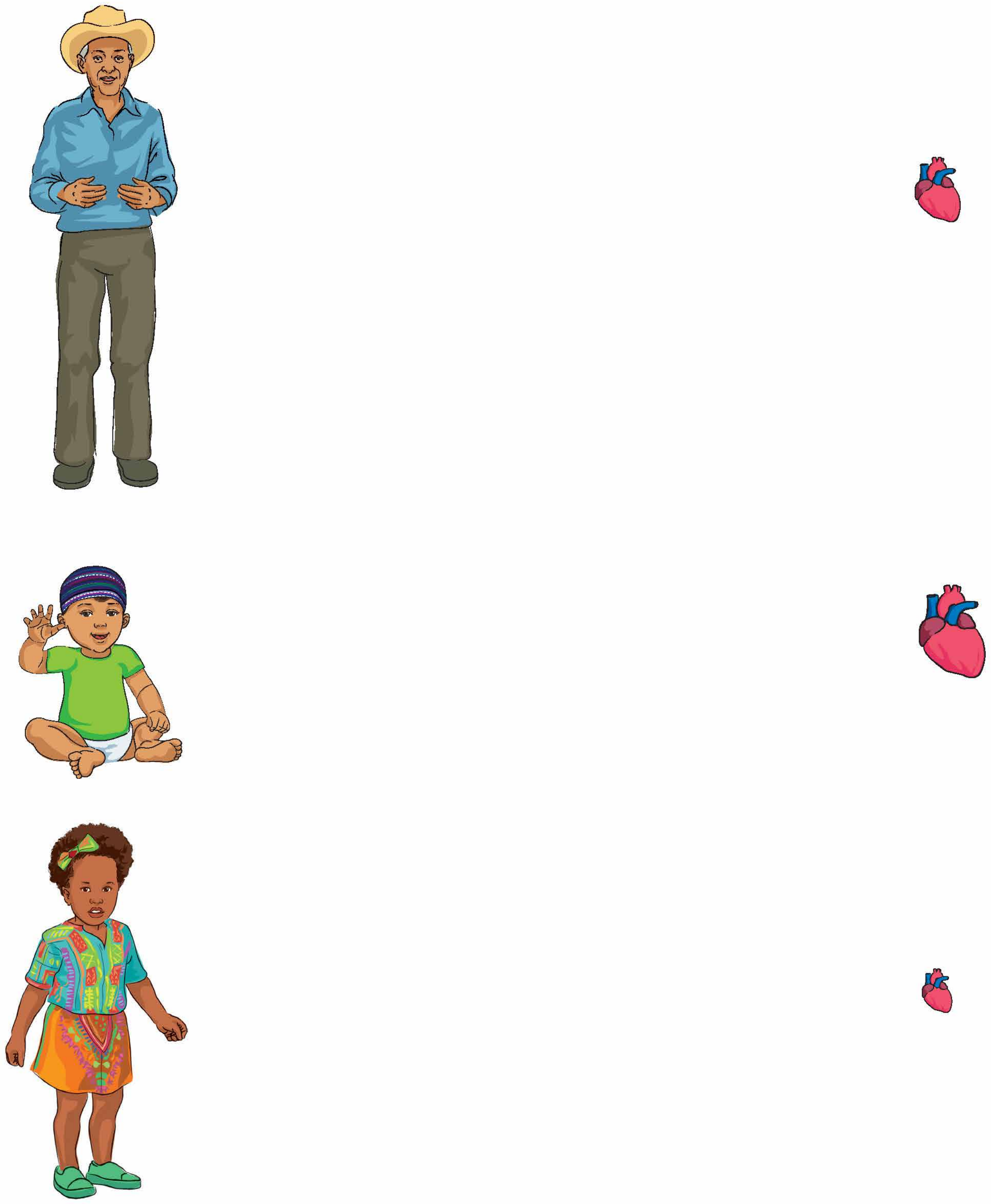

B'an isajile' utz tz'imb'a' iib' ti' q'u b'anich vatzib'al. B'an tilchu vich'ii q'u talaj nitxa' tuch' vich'ii q'u aanxelal. Tuch' vatz'akab'al chikb'en ma'l q'e'lich k'atz u tal nitxa' aq'b'en k'atz u aanxelal va'l nik'ulo'k ti'.

¿Kam ootzaj ti' q'u b'ajil tetz chi'l?

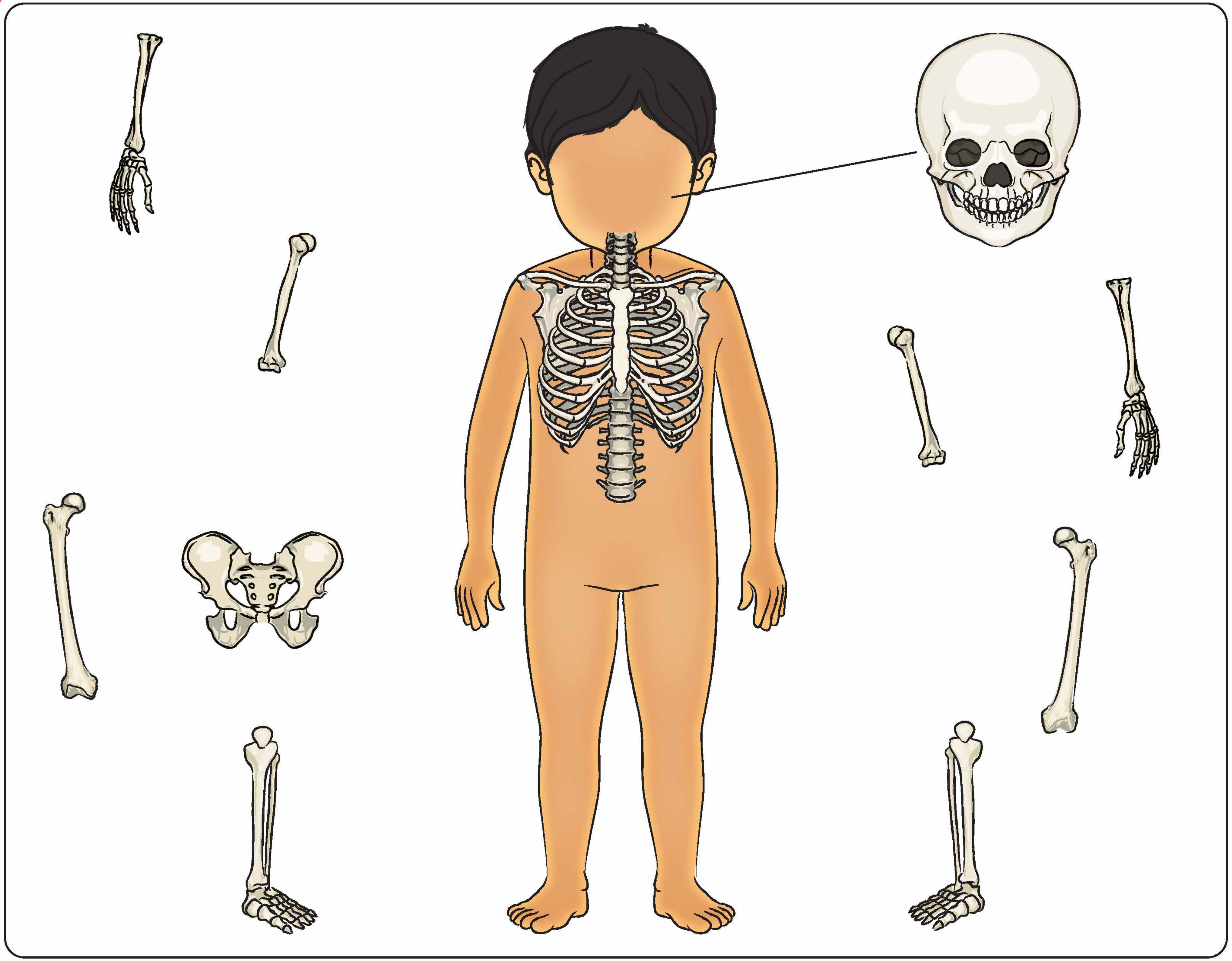

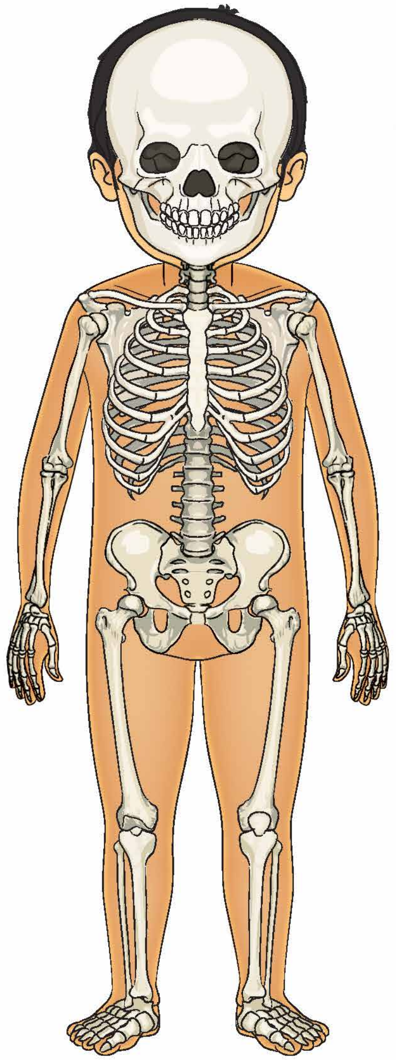

Ootzajtzik...

A' itxa'k q'u b'ajil oj b'aqil ni txakb'a' u chi'l. Tuch' nitxaye' utz ni kol q'u ch'ooal tuul chi'l. Echa', q'u melek', ni kol u aanxelal tuch' q'u jiq'onb'al utz aatz u b'ajil vi', a' nikol u tx'a'k'o'n.

Txayel tib' q'u b'ajil tetz u chi'l, ni nuk'tib' ti' ib'anlu ib'ajil ma'l aanima.

Sa ib'ane' sa k'axb'u q'u b'ajil. Atil aanima tu q'u jejleb'al ootzajimal as jixinal. Kaana tootzajib'al tuch' itxumb'al ti' ijixil b'ajil echa' ni tuch k'axb'ichil.

B'an iiltu u tal b'anich vatzib'al tetz u b'ajil aanima. B'an tilche' as chukchaj iveete' utz chukchaj ich'iie' q'u b'ajil. Atil b'ajil as ka'kab'il echa' q'u'l tetz kux tuch' tetz q'ab' ¿Ni tzik echab'a? ¿Satz atx'ole' sa k'uche' til atilku u b'ajil vi' tuch' q'u melek'?

B'an iiltu q'u talaj b'aj atil tu u b'ajil aanima, aya' q'u b'ajil q'u'l atilok ti' u b'anich vatzib'al tetz tal nitxa'. Xe'tixsa k'asu'l ma'l q'e'lich k'atz junun q'u b'ajil, k'ajb'en til nikaak tu u chi'l. B'an tilchu u k'uchuvatz.

¡Ch'iichil chit nib'an q'u talaj nitxa'!

Ootzajtzik...

Ooje'l chit ich'ii q'u talaj nitxa' tan echa' ch'oonal uch-chil echa' axh tzi' utz ch'iichil chit ku'naj chajpaj.

Yit' kajayil koj chit ooje'l ich'iie' utz kajay koj ela ich'iie'. Aatz cheel kamal axh u nim oj axh u ch'oo xo'l q'u'l amol tu chusb'alib', loq' ye'k ko'xh talche' sa jalpu va'ltzi'. Tu ka'xva'toj ich', kamal echtek ko'xh ach'iie' ma'j q'u talaj xiak o talaj ixviak q'u'l nim b'itoj savi' cheel.

Ni qil aanima oj xaaol xo'l q'u txul aanima as ch'oo itxake'a' utz atil unjolte as lankin itxake'a'. Ti' koj as nim utz techal vi' ma'j aanima ch'oo itxake'a', utz ti'koj ch'oo techaltek vi' u aanima lankin.

B'an iiltu oxva'l q'u talaj ixviak:
¿Ab'il va'l lankin itxake'a'? ¿Jab'il va'l ch'oo itxake'a'? ¿Ab'il va'l kavaal ko'xh itxake'a'?
¿Ab'il va'l qinkin ich'ii xi'l ivi'? ¿Jab'il va'l ch'oo ich'ii xi'l ivi'?
¿Ab'il va'l kavaal ko'xh ich'ii u xi'l ivi'?
Txakb'a' o'va'l talaj xiak molomal tib' utz sajitaj ab'il lankin tuxo'l. Ech etiltaj ab'il ch'oo tu xo'l utz ab'il kavaal ko'xh itxake'a'.

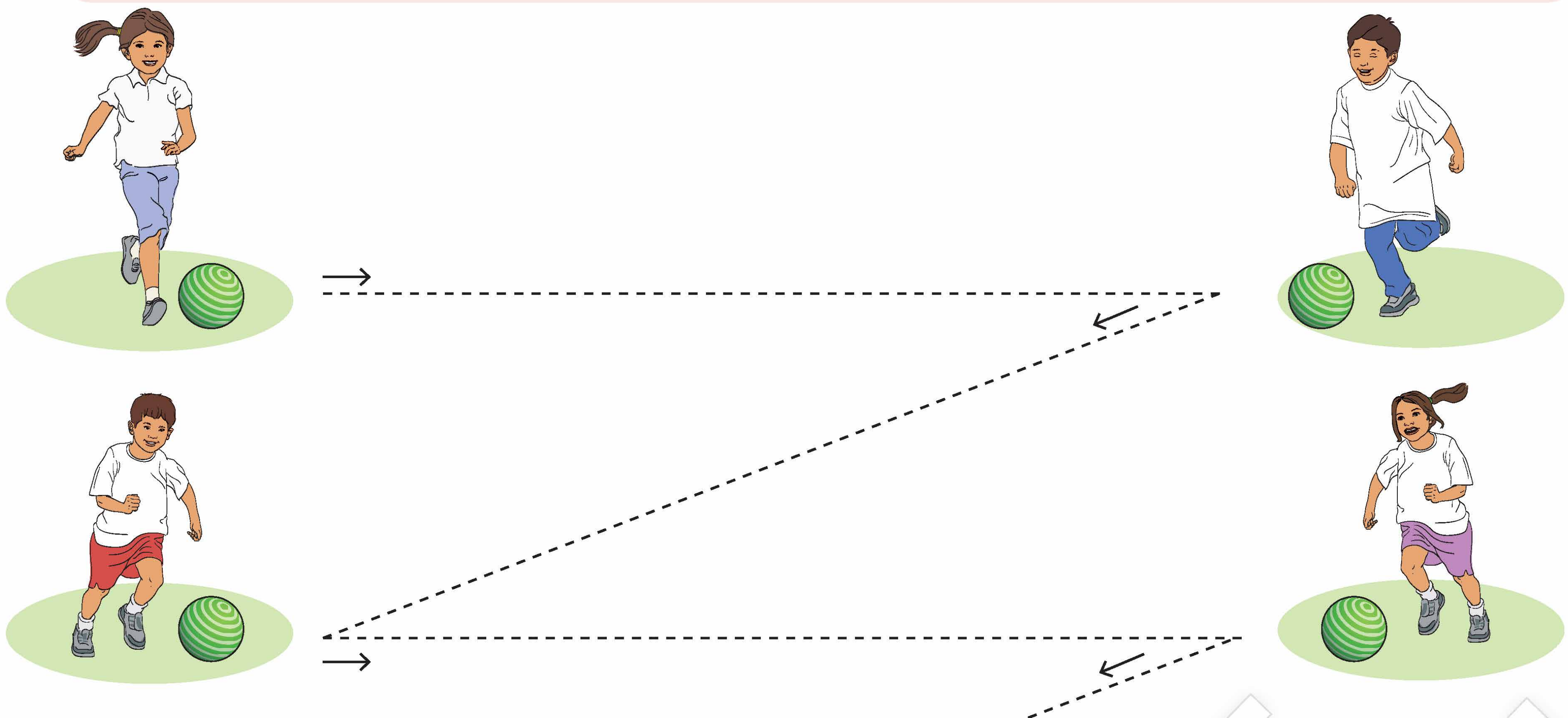

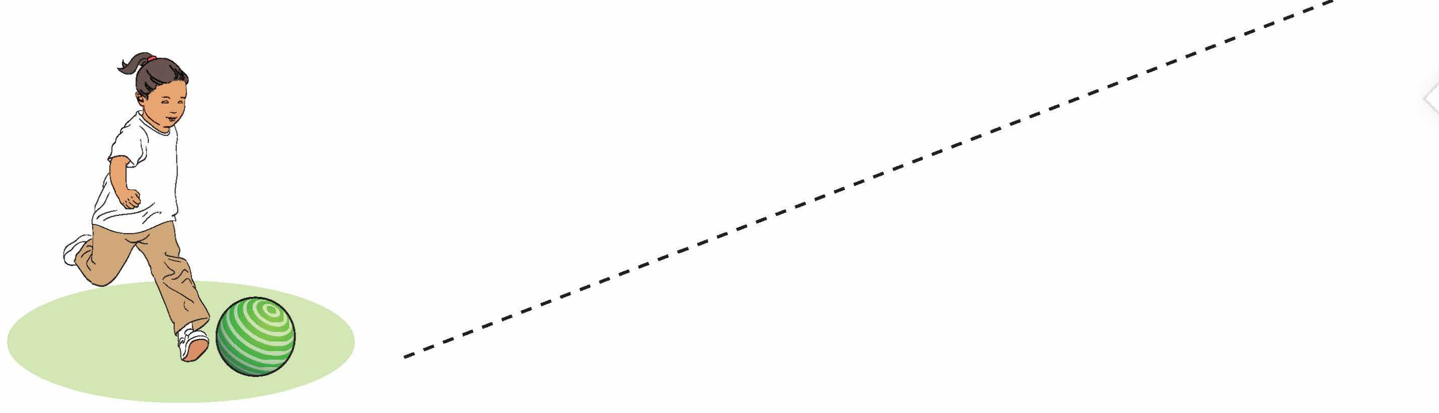

Ootzajtzik...

Aatz u choq'iib' tuch' u saach vatz chaq'aala oj tu ch'im ni lochon ti' vich'ii u chi'l utz ni taq' opon jalk'il vich'iie'.

¿Nasa'a u saach ti' b'a'x? ¿Kam ootzaj ti' u saach tza'? ¿Saachnaj tzik axh ti'? ¿Ab'il xo'l q'u'l aatine' ni saach ti'?
K'uxh kajay ko'xh q'u aanima nisaach ti' b'a'x utz junal vinaj, echeen sa ootzaji as ye'k saach tetzko'xh vinaj oj tetzko'xh ixoj. Kajay xaaol sa ib'ane' sa ichus q'u saach q'u'l ni tachva.
Enuk'taj etib' ti' u saacheb'e b'a'x etoksataj talaj xiak tuch' talaj ixviak tu junun molol. La etila etile' tan chiib'eb'al sa ib'ane'. Jutx' tuch' vatz'akab'al q'u talaj nitx'a' ni saach ti' b'a'x.

¿Kam sa ib'an taq'o untz'oj ye'k sa tx'aa q'u'l avee?

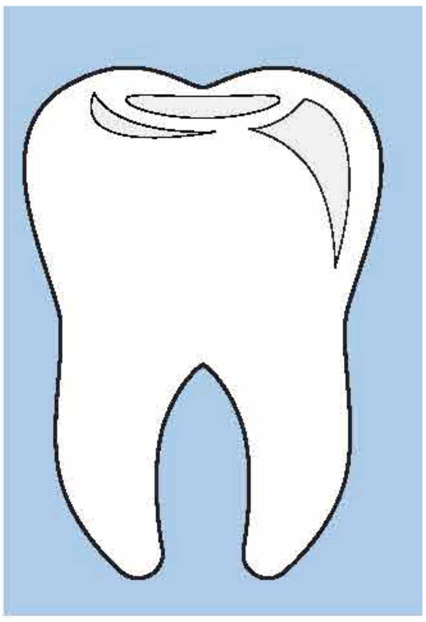

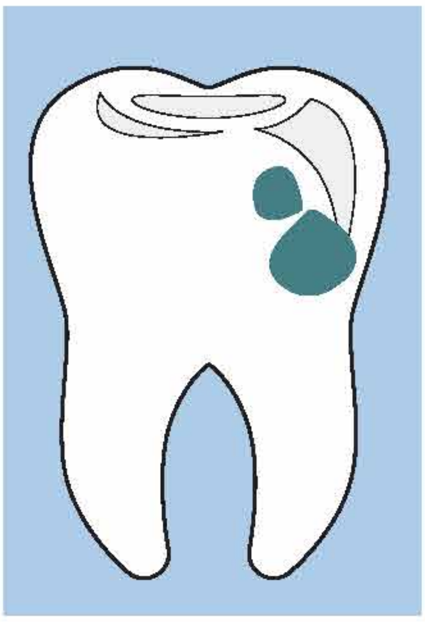

Ootzajtzik...

Ni b'ane' ni tok iyaab'il q'u ee majte. Ni taq' ma'l u yaab'il te txokop ee ib'ii. Aya' va'l niqale' o' aanima as juchu'l tek q'u ee oj echa' atiltek ma'j tx'aab'al ee juchu'l teke'n. Ni chea' ti' aatz q'u'l itxokpil ye' niqile' atil tu kutzi', nilak'b'aok tib' ti' q'u ee utz nik'uxe'.

Echa' ni kutx'aa qee, aatz q'u'l itxokpil ye' niqile' utz nich'isaxel tu u tx'aab'al ee ech sa'koj tere'n ik'uxe'.

Aatz tiira ma't iyan q'u ee tu txokop ee, utz nib'ane' as techal ichi'one'.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u ee atil txokop ee ti'. B'an tavi' kam ech as b'iichaj ni yak'ine'. Oj sa'xh ch'ii tere'n tuch' sa yak'in u txokop ee tza', utz sa'xh chi'oni.
Al tuch' ayol kantu' as a' ib'o'q'ol sa tx'aal q'u ee. Al tu q'u talaj atzaaq'.

¿Kam ech itx'aal q'u ee?

Aatz q'u ee tib'a atzi' aal iku'l itx'aale'.
Aatz q'u ee sijaq' aal ije'ul itx'aale'.
Utz sa tx'aa q'u talaj atx'aab'al ee,
sete'r ayikut u tx'aab'al ee.

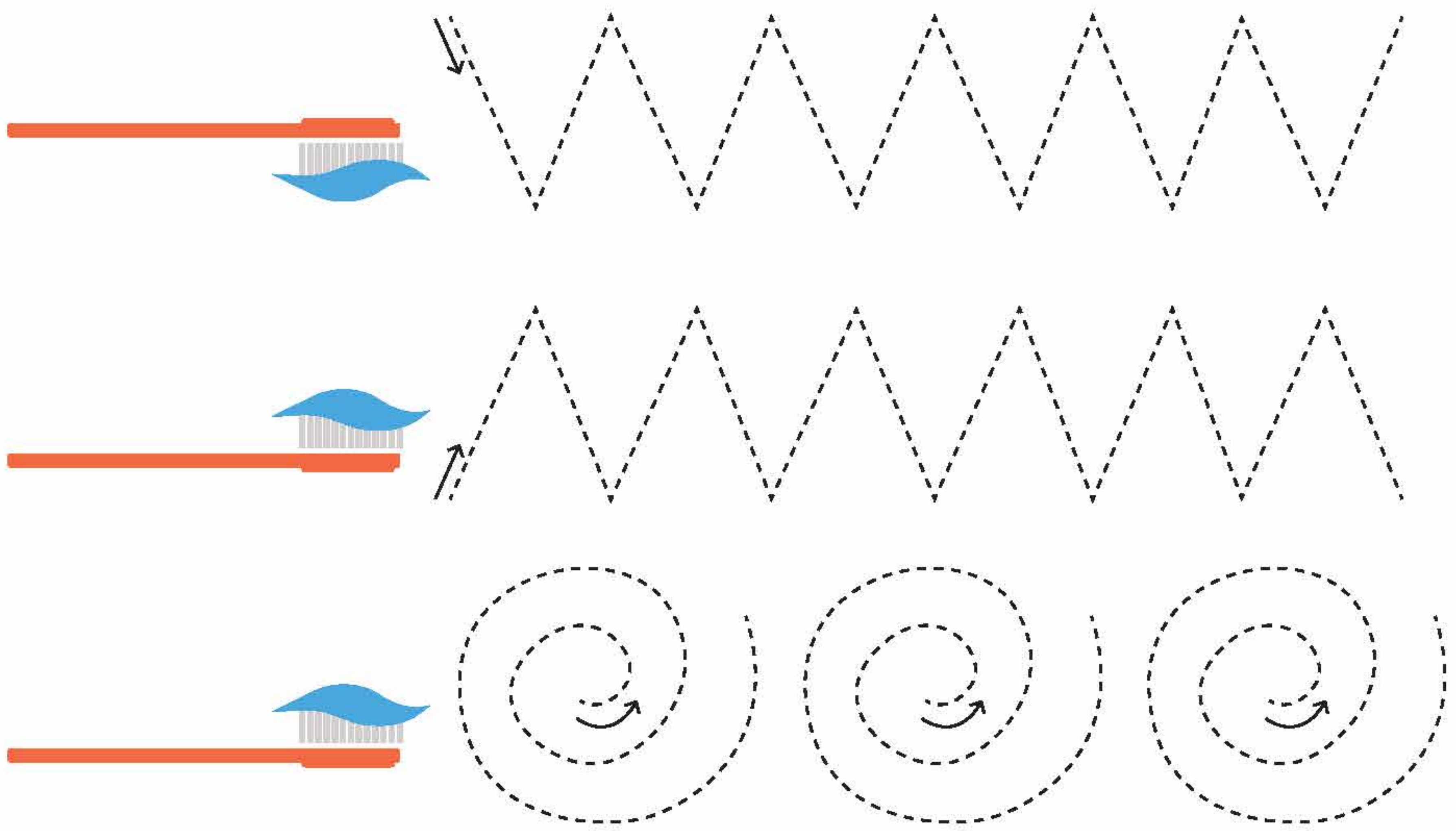

Al tuch' ayol, kam ech itx'aal q'u ee sa b'anli.
Tuch' tz'akab'al, jutx'a kam ech itx'aal q'u ee tib'a tuch' q'u'l sijaq'. Utz b'an u jutx' majte tetz itx'aal q'u talaj tx'aab'al avee.
¡Chus u tx'aoo ee tza' ech tiichaj q'u'l avee sa ib'ane'!

¿Ootzajle ab'iste u max tuch' u seb'al?

Ootzajtzik...

Kaana b'iioj ch'ooal tuul chi'l tu u kuchi'l as ka'kab'il qetz atile: b'aq' vatz, q'ab', kux. Atil ch'ooal tuul chi'l ti'oko'p u kuchi'l as ka'va'l qetz atile, loq' sa'koj qile', echa' q'u jiq'onb'al. B'an iiltu u nimla vatzib'al tetz u chi'l aanima utz ech siile'.

Aatz q'u ch'ooal tuul chi'l tza' atil ma'l tu seb'al utz va't tu max. Ka'va'l ch'ooal tuul chi'l tan ka'va'l ni savsa u kuchi'l ech sa aq'onini. Echa' tzuta: Ti' kub'ena' ni kusavsa ka'va'l q'u qajan, ti' qab'ine' ni kusavsa ka'va'l kuxichin. Oj ye'k ma'l eetz q'u ch'oal chi'l tza', sa tza'lb'ixsee as sa b'an ka'xvo'j kam.

Atil aanima as elakoj vichi'l tuch' unjolte, echa' tzuta, ye' niveet isajine', ye' niveet tab'ine', ye'k unpaq'oj iq'ab'. ¡Loq' junal achveb'al-la xaaol! Tuch' chit ya'l ni b'an sib'al kam.

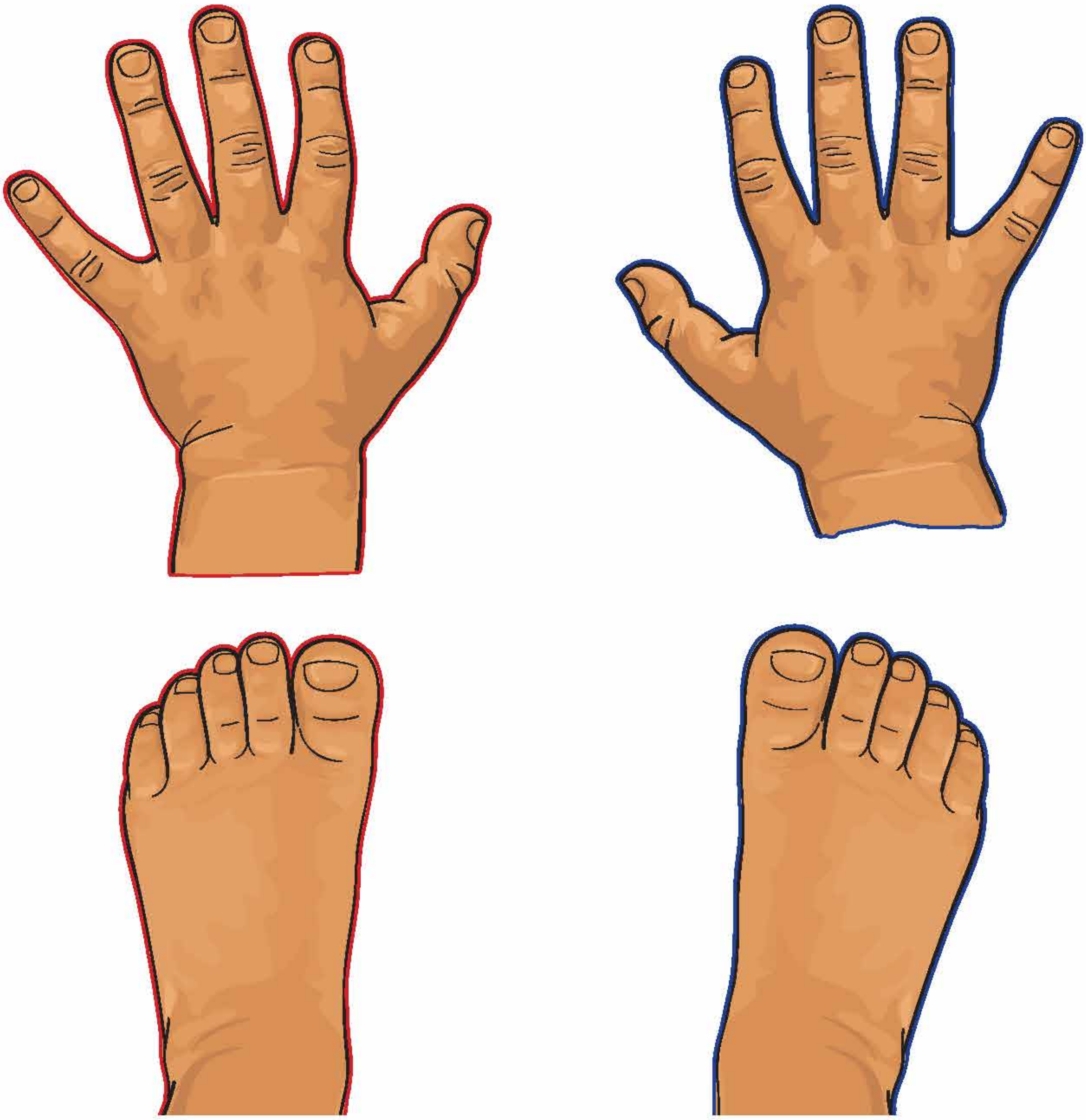

Aatz u q'ab' tuch' u ajan, oj, untz'oj oq chute'l majte va'l xayi' itzi'aj a' q'u'l atil tuseb'al. Aatz q'u'l kaj itzi'aj, a' q'u'l tu max.
Ach q'u talaj vi' aq'ab' tu seb'al aq'ab'. Aatz cheel ach q'u'l tamax. Utz oj sa imolotib' saaq'o ¿Jatva'l vi'q'ab' atile?

Ach q'u vi' aajan tetz va seb'al. Aatz cheel ach q'u'l tamax. Utz oj sa imolotib' saaq'o ¿jatva'l vi' oj atile?

T'ok tuch' seb'al aq'ab' q'u ch'ooal tuul chi'l q'u'l atil taseb'al. Aatz cheel t'ok tekpaj q'u'l aye'n tu max.
Ab'i inujul va'l satal vachusul see utz b'ana kam la tala:
«Lak je' u seb'al aq'ab'. «Lak je' vamax ajan». «T'ok u seb'al axichin». «T'ok u maxil vi' asemech». «T'ok u seb'al b'aq' avatz". «Yiku u maxil avoq».

¿Ab'iste aq'ab' nab'anb'e as nab'an b'anich vatzib'al tuch' natz'akane'?

Ootzajtzik...

Kam ko'xh sa veeti sa kub'an tuch' q'u kuq'ab'. Ti' atil ka'xva'l kam ni savsa sa kub'anb'e ka'va'l q'u kuq'ab': leeom, jalo oksa'm, eesa ta'lch'u' vaakaxh, ichikax ma'j tal tze'.

Ka'xva'l aq'on sa veeti sa kub'an tuch' ma'l kuq'ab': tz'aka'm, jixovi', tx'a'om tuch' leko chib', tx'aao ee tuch' ka'te. Atil ka'xva'l aanima ni b'an q'u kam tza' tuch' seb'al iq'ab' utz atil unjolte, tuch' maxil iq'ab'. Nimal xaaol ni b'anb'e seb'al iq'ab'.

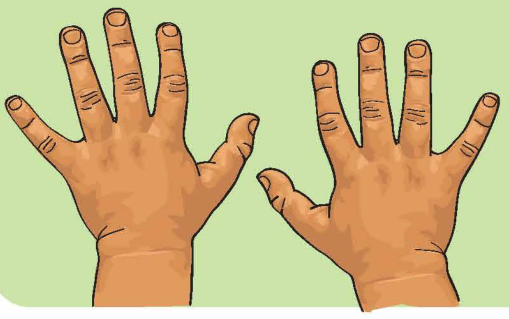

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u tal ixviak ni b'an itz'ib': ¿Ab'iste aq'ab' nab'anb'e tu tz'ib': seb'al oj max? ¿Jab'iste aq'ab' nab'anb'e tu tz'aka'm? Tu ma'l xaj u' tuch' ma'l tz'akab'al, b'an ya'l tz'aka'm tuch' unjalit vaq'ab'. ¿Kam vet anacha?

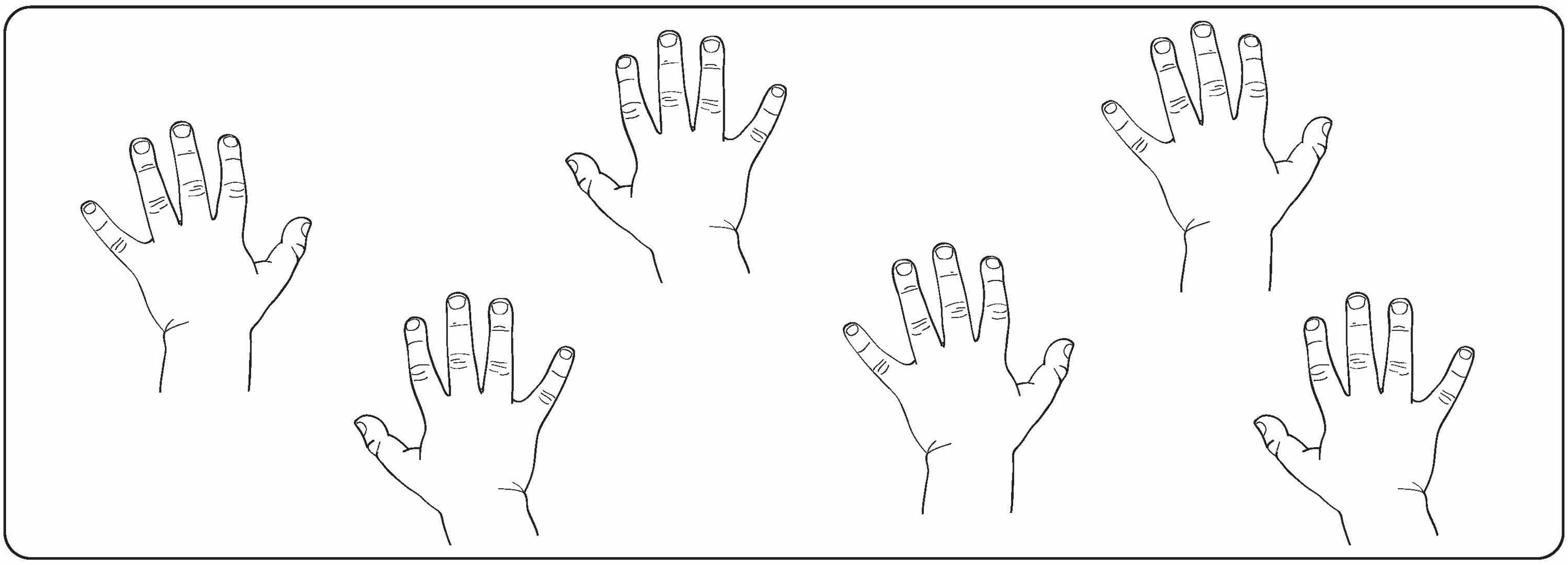

Chok q'u seb'al q'ab' utz tz'aka tu xayi' xolb'al. B'ana jank'il sab'anva. Oj tza'l siile', ye'k sa ela'ok axh tan toj iloch axh vachusul.

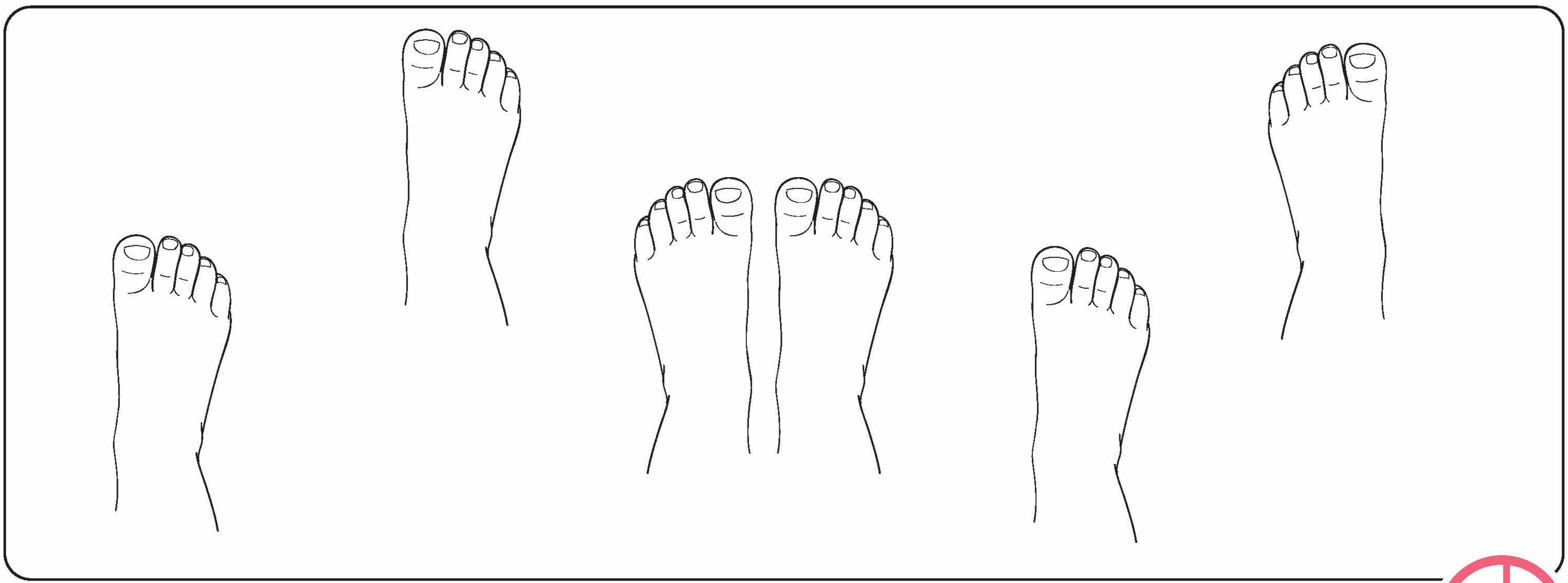

Chok q'u seb'al ajan utz tz'aka tu kaj xolb'al.

¿Kam q'u jalb'al qib' o' aanima?

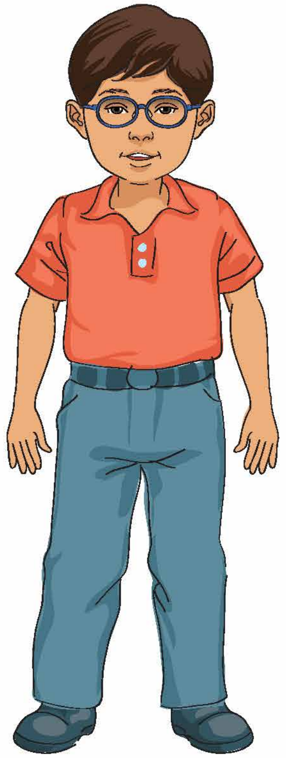

Ootzajtzik...

Kajay o' oj xaaol jalel qib'. Atil aanima lankin itxake'a', atil xaaol ch'oo itxake'a', chonkin utz matx'kin. Atil unjolol txiltxoch ichi'l utz unjolte uk'amal tib' ikajal.

Aatz q'u xaaol sa ib'ane' jalel tib' q'u'l iyolb'al.
Atil unjolol niyolb'e Tx'iche', kaqchikel, kaxhlan yolb'al utz yolb'al kele'xh.

Ye'k ma'j aanima paalchukoj vi' va'te. K'uxh jalel qib' atil ma'l kam as ela o' taq'o: ¡Elako'n kuja'mel! Ech ti', ye'xh ab'il sa eesan kuq'ii ti' ma'j kam as jalb'alqib'. Kajay q'u xaaol ni k'ulo'k ti' as atil tatin sa b'anli.

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al. ¿Kam b'anel tu junun talaj nitxa'? ¿Kam ela k'atza? ¿Kam jalb'al tib'? ¿Ab'il ela texh saauch'? ¿Kam ela sek'atza?
Oj sa veet aaltu ma'j b'a'nla kam ti' vichi'l sijununil
¿Kam sa motx aalte? ¿Kam ech vachi'l? Itz'a ti' ka'va'l kam nasa'a ti' vachi'l utz al tu q'u'l amol.

¿Ab'il va'l tzi'?

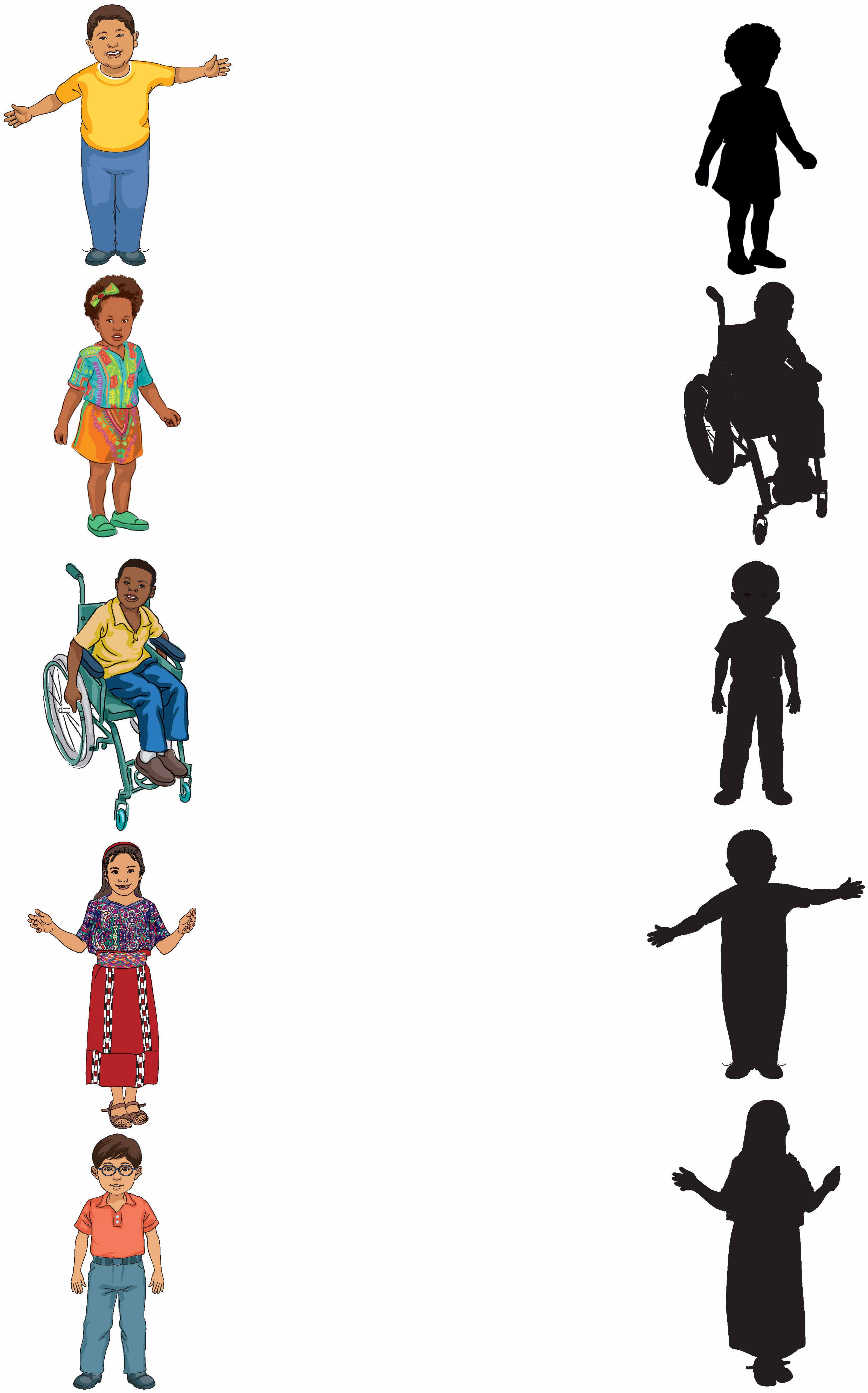

Tz'inb'a' iib' utz b'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz talaj nitxa'.
Chok visulich sijununil utz xe'tixsab'en ma'l q'e'lich k'atz u sulich aq' b'en k'atz u tal xiak oj tal ixviak va'l nik'ultib' tuch'.

¿Kam nasa'a ti' vavatz?

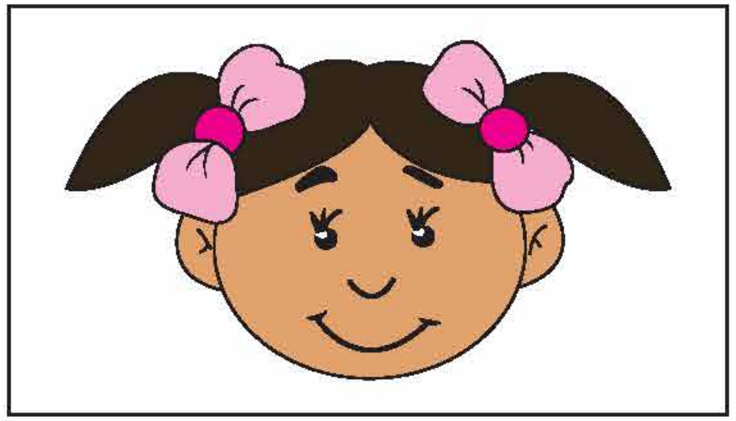

Tal ixviak

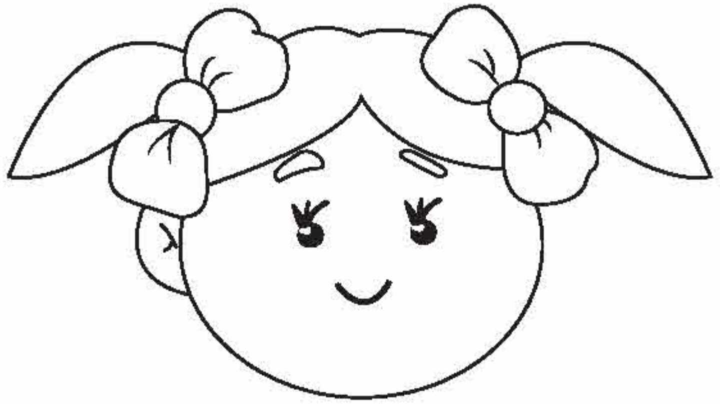

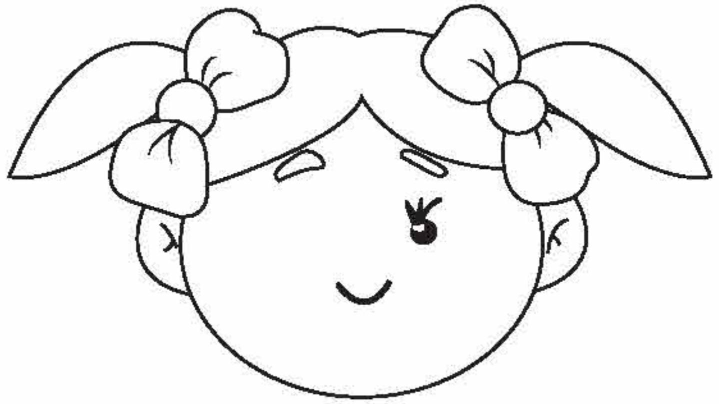

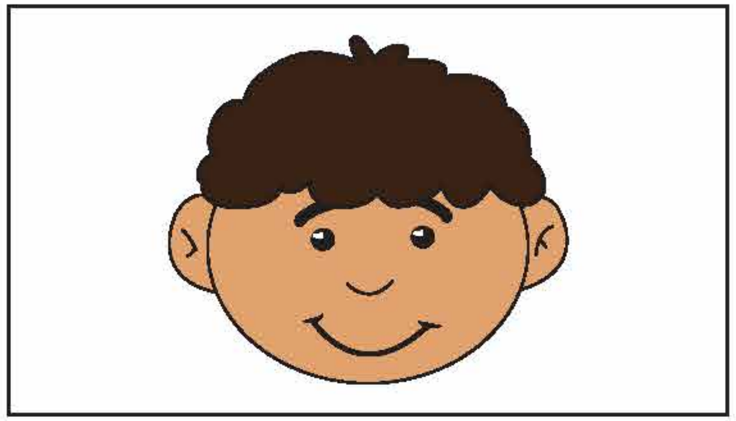

Tal xiak

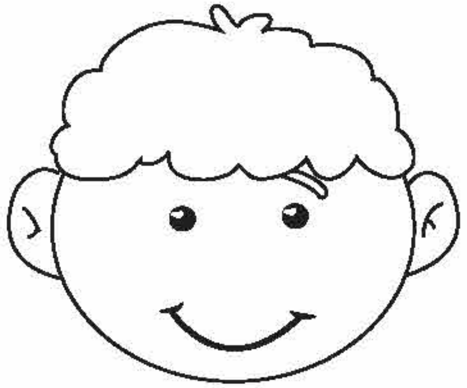

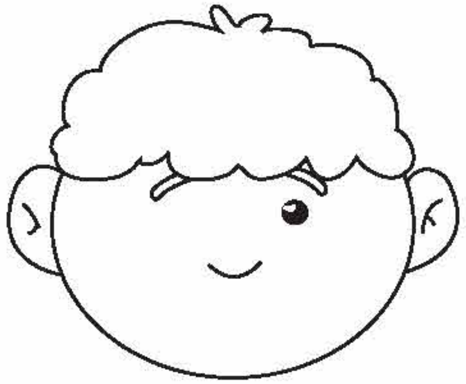

Ootzajtzik…

Tu kajay u chi'l atil ch'ooal tuul tchi'ol sib'al tokeb'al. Nimal ch'ooal tuul chi'ol atil tu u vi', atil tu tuul utz atil ti'elu'l.
Aatz tu u vi' atil u vatz tuch' kajay q'u ch'ooal tuul chi'l atile as sa ilpi: q'u b'aq' vatz, u ju', u tzi' tuch' q'u xichin. Atil tokeb'al sijununil q'u'l tza', echa' tzuta: aatz u ju' tetz sijo'm, aatz u tzi' tetz tx'a'om utz aatz q'u b'aq' vatz tetz saji'm.

Kaana talaj nitxa' tu u vatz amlika tx'ava' as tza'l isajine' utz ni savsa q'antoox. Ka'xva't talaj nitxa' niko'xh b'iioj nitilone', loq' junal achveb'al-la aanima tan ni motx iveet ib'antu aq'on ti' vitiichajil: xaaom, tx'a'om, oksa oksa'm, b'ano chib', tz'aka'm. Tuch' oq'sa q'oob'e'tz tuch' tere'n kam. Ni'xh ib'an ya'l tib' ti' ib'anax q'u kam tza'.

Enuk'taj etib' utz eb'antaj q'u aq'on tza':

Tzaq'b'etaj: ¿Kam ech kulochtu q'u aanima q'u'l ye' nimotx tilone'? ¿Kam sa kuchab'a'el sik'atza?
Esajitaj tib' evatz utz etaltaj kam tilon q'u b'aq' evatz, q'u xi'l evi' tuch' vechi'l. Ech etiltaj q'u xi'l b'aq' evatz: ¿Ela tzik oj jalel tib' tuch' u tilon q'u xi'l evi'? Itz'ataj: ¿Kam itxa'k q'u xi'l b'aq'vatz tetz aanima oj xaaol? Etab'itaj va'ltza' ech saqile' oj ab'il ech u titz'ab'al:

- Aatz q'u xi'l b'aq'vatz ni kol q'u b'aq'vatz vatz u tz'a' tuch' q'u'l ik'ajon u q'ii.
- Sa ib'ane' sa qal tuch' q'u xi'lb'aq' kuvatz kantu' o'. Ni lakpu q'u xi'l b'aq'vatz echa' nitz'ejxu kuk'u'l ti' ma'j kam. Utz ni xich'imane' as ni kuk'a'nane' oj ye' kusa' ma'j kam.

Eyikutaj q'u xi'l b'aq' evatz sa ek'uch tz'ejxichil k'u'l tuch' sa ek'uch k'a'nal.
B'an iiltu q'u'l ivatz u tal xiak tuch' tal ixviak va'l atil tu u kaaxoob'al.
Ech b'an tilchu tere'n q'u b'aq' vatz utz k'ucha ab'iste oj til ye' tz'ajel tu vivatz. Tz'ajsa ok ab'iste q'u'l ye'xhkam utz jutx' tuch' vatz'akab'al.

¿Kam b'anel tu vachi'l? ¿Kam nasa'a ti'?

Ootzajtzik...

Achveb'al vachi'l utz ech ti' sasa'a utz siilb'e. Oj sa sajil tere'n q'u talaj nitxa' at sa b'enkusee as ye'xh ab'il ela vachi'l tuch'. Ma'l ku'en axh.

Tx'anel vachi'l tuch' u tilone' utz viveete'.
Sa'xh chiib' axh ti' vachi'l vet aq'li.
Ye'k ma'j xol oj ma'j iveete' as tx'anelkoj vi' va'te. K'uxh kam tilon q'u b'aq' evatz sejununil, ta'xhtu' tan techal isajine'. Oj uk'amal tib' akajal techalkoj vi' q'u txiltxoch ichi'l. Oj chonkin achi'l yit' techalkoj vi' u matx'kin.

Sootzaji as ye'xh ab'il atil tokeb'al as siyansa oj sik'axbixsa vachi'l.

Aatz tu u kaaxoob'al aalije'a', b'an ma'l b'anich vatzib'al tetz vachi'l. B'ana ye'k xo'val ti', ye'k siitz'a b'a'ntzik oj ye'xtxoj sa elku u b'anich vatzib'al. Ta'xh inujul as sa chiib' axh ti' ib'anle'.
Nuk'taj etib' oxoxil exaane' tuch' q'u'l emol, sa motx etale' kam b'anel tu vechi'l sejununil: ¿Kam tilon vachi'l? ¿Kam ech u xi'l avi'? ¿Kam ech q'u b'aq' avatz? ¿Ab'il xo'l q'u'l aatine' ela axh tuch'? ¿Kam ela sek'atza?

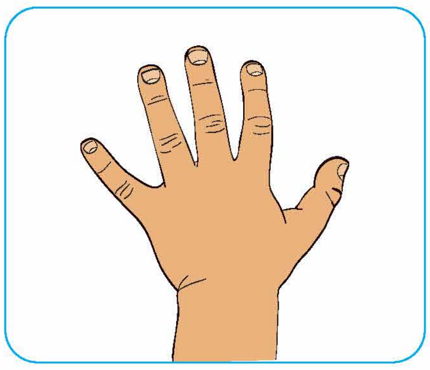
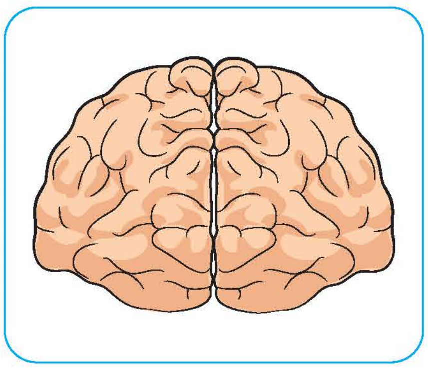
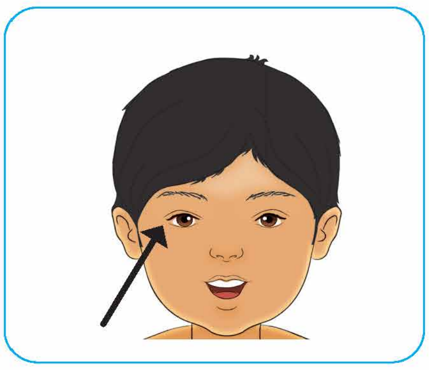
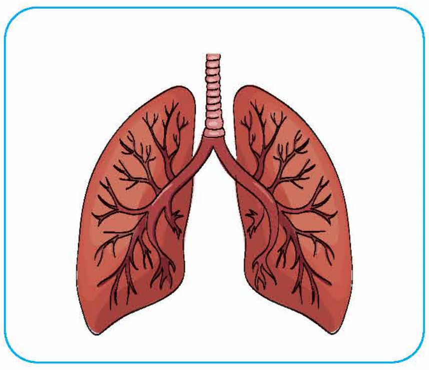
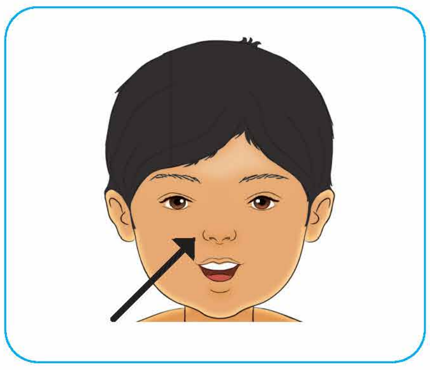
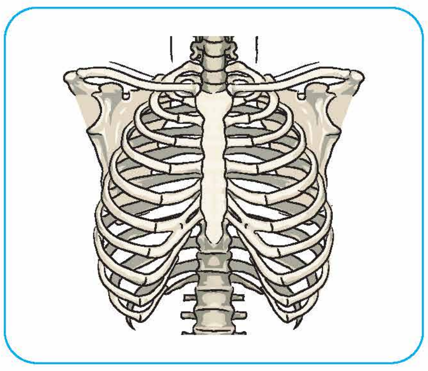
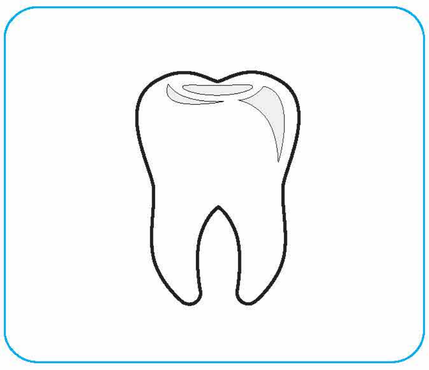
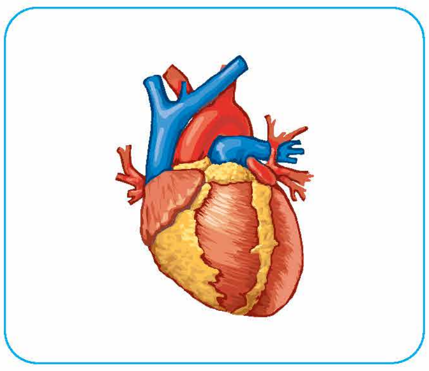

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz q'u ch'ooil tuul chi'l tetz aanima.
Q'oon sa ka'paju vib'ii sijununil, tul saaq' ma'l poq'oq'ab' ti' junun pi'xhil yol. B'an tilche' kam ech iveet ni b'an vachusul tuch' u b'axa b'anich vatzib'al: a-jan.

Al unpat junun yol, loq' aatz tek cheel, saaq' junun t'otxo xaab' ti' junun pi'xhil yol saale'.

Ma'l elchil tu u vatz amlika tx'ava'

Lak'u tza'

Ech ikaa vanimla vatzib'al sa ib'ane' tza'

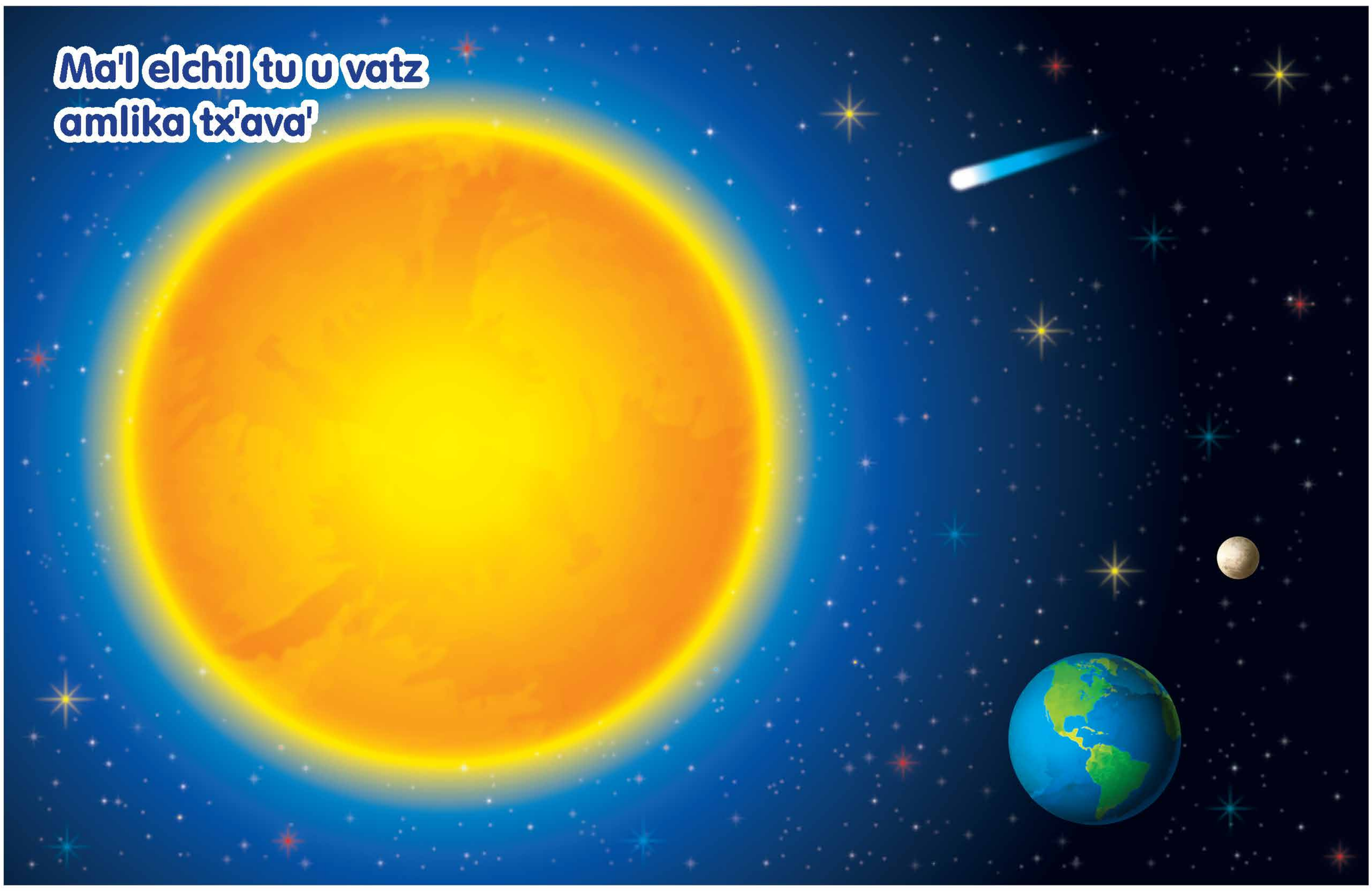

K'atu tza'

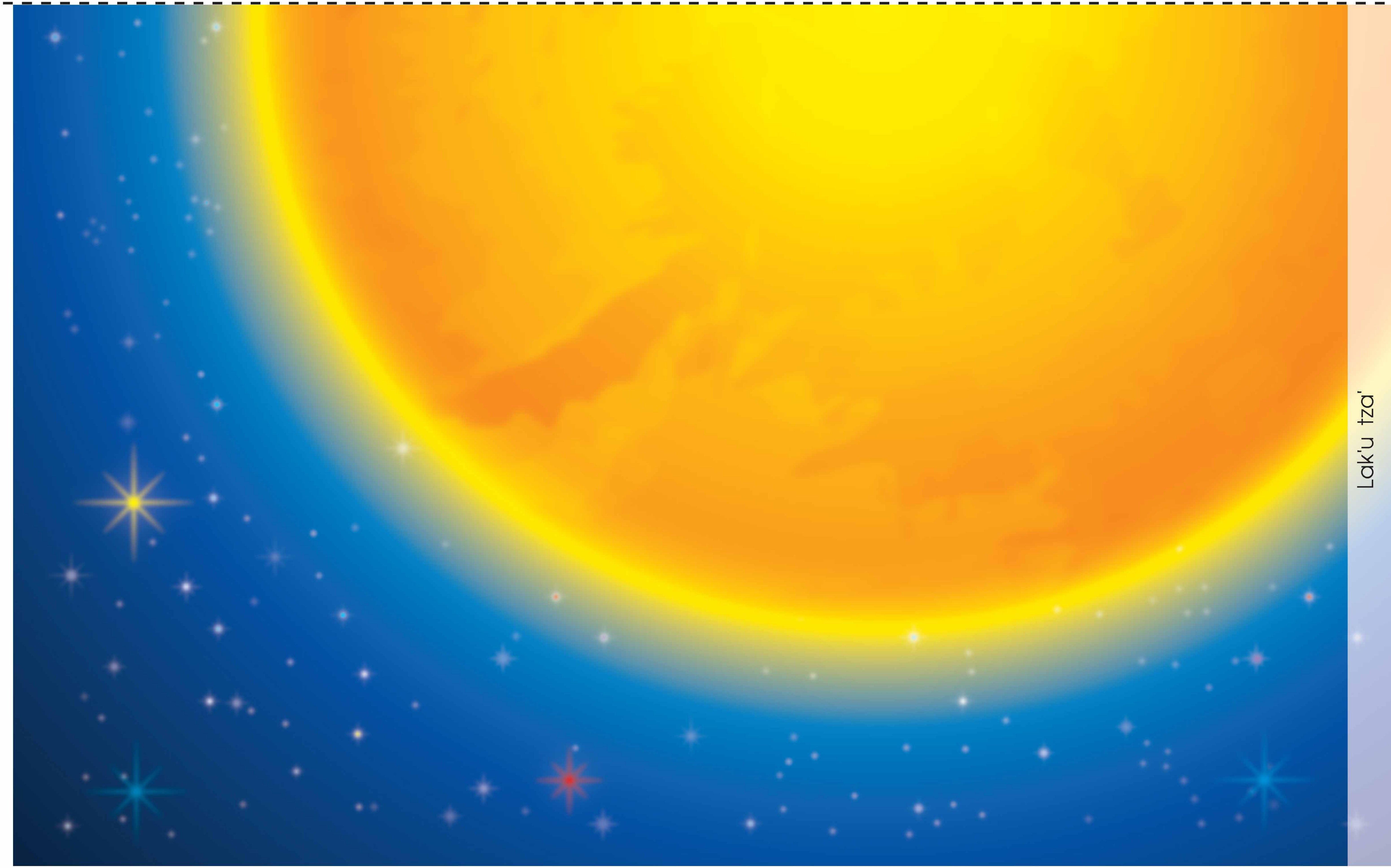

Chusul

1 Q'u kam sa kuchab'a tu u tanul tza'

Sib' tokeb'al ma'l u q'ii cheel tan tuch' u qu' tza' sa kuxe'tixsa ma'l elchil tu u vatz amlika tx'ava'. Vatz amlika tx'ava' ib'ii kajay q'u kam atil tuul utz ti'el u kutx'ava', u txutx tx'ava'.

¿Kam niitz'a sa chus tu u elchil tza'?
Echa' ni q'el b'iioj, ni qootzaji tenam utz ni kuchab'a kam. Utz aatz tu u elchil tza' sa kuchab'a kam ti' u kutx'ava', u txutx tx'ava': aya' u atinb'al va'l jejlenk'o' o' aanima, q'u txokop, q'u xajtze' tuch' kajay q'u kam atile, echa' nim a', choo, vitz utz kab'yo'k majte.

B'an iiltu vanimla vatzib'al utz chok u kutx'ava', u kutxutx tx'ava'. Aya' va'l xayi' tilone' tuch' cha'x majte. ¿Ootzajtzik kamtok u tilon u kutx'ava'? Tu u elchil tza' saaq' elu'l vatz saj.

Tuch' sa elo' tulaj atimb'al majte ti'el u kutx'ava'. B'an iiltu tu vanimla vatzib'al kajay q'u kam atil ti'el u kutx'ava': echa' u q'ii, u ich' tuch' q'u tx'umil. ¿Ela tzik tilon kajay q'u tx'umil? Tu u elchil tza' saaq'elu'l vatz saj.

K'uch tu vanimla vatzib'al til asa' sab'enk'axh b'axa utz al tu vachusul kantu'.

¡B'a'noj uul tu u elchil tza'!

2 U qootzajib'al ti' u vatz amlika tx'ava'

Moltaj etib' tuch' ka'kab'il oj oxoxil exaan tuch' q'u'l emol. Sa motx etale' se jununil kam etootzaj oj kam ab'imal setaq'o ti' u: q'ii, ich' tuch' u kutx'ava', valu kutxutx tx'ava'. A' tokeb'al sa epaxsa'el kam etootzaj. Ech vachusul la alon echa' la tek xe't epaxsa el xo'l tere'n q'u'l emol kam vet eyola.

B'antaj tilchu tu u nimla b'anich vatzib'al vich'ii u q'ii, u ich' tuch' u kutx'ava': ¿Ab'iste va'l nim-te? ¿Jab'iste va'l ch'oo-te? Tu ma'l xaj u', b'an ivatzib'al u q'ii, u ich' tuch' u tx'ava'.

K'atu tza'
Lak'u tza'

Chusul

3

¡Tetz sa chusli!

1. Ab'i u paaleb'e'm tza'.

U Kaneela tuch' vitzukti' u Ich'

Aatz tu u tz'ajeb'al iyaab' u Ixchel, oyal ma'l tal itx'i' tu vitxutx.
Motx itxaa vib'ii xo'l kajayil ixaane': Kaneela.
Tilko'xh nich ijutzinku ipaal u kaneela, nich tojcha nam, nich ikoch'i xaab', nich imuj u tatib'al techb'ub'al..
Loq' nich ijutze' sotzsaj; nich toksa tib' tzi' ijub'al u otzotz ti' tilchu u ich', tu nimal toq' ch'iich'.
Tuul nich tile', nich xe't ivoone', Aya'l ichajlichil nitale'.
Ech nich itz'inb'a' tib', nich isaji utz b'en-nalich ivata'm.

2. Tzaq'b'e q'u ch'otib' tzi' tza':

- ¿Kamich ech u Kaneela? ¿Kantu' ootzajle?
- ¿Kantu' nanache' as junsotzsaj aatz u Kaneela vatzchit ik'u'l iiltu u ich'?
- ¿Echa' sa ch'ii satz tere´n ib'an iiltu u ich' junsotzsaj nanache'?
- ¿Matz asa'a u paaleb'e'm? ¿Kantu'?

K'atu tza'

K'atu tza'

4

Nunchab'a tuch' q'u vatine'

B'an tootzotz q'u'l tza':

- Jaj tu ma'j q'u'l aatine' as sa molo iib' tuch' sotzsaj ti' isajil u q'eslatxutx ich' tuch' q'u tx'umil. Yolonoj ex ti' kam ech isajine'.
- Itz'a as, tilko'xh jejleb'al tu u kutx'ava', ni tilchu u q'eslatxutx ich' tuch' q'u tx'umil tu unjoltu talaj nitxa'.
- Motxoj aalte tuch' ayol, vipaaleb'e'm u Kaneela tuch' vitzukti' u Ich'.

Aatz u nimla vatzib'al tetz u:

¿Kam niitz'a as naab'i u yol txutx tx'ava'?

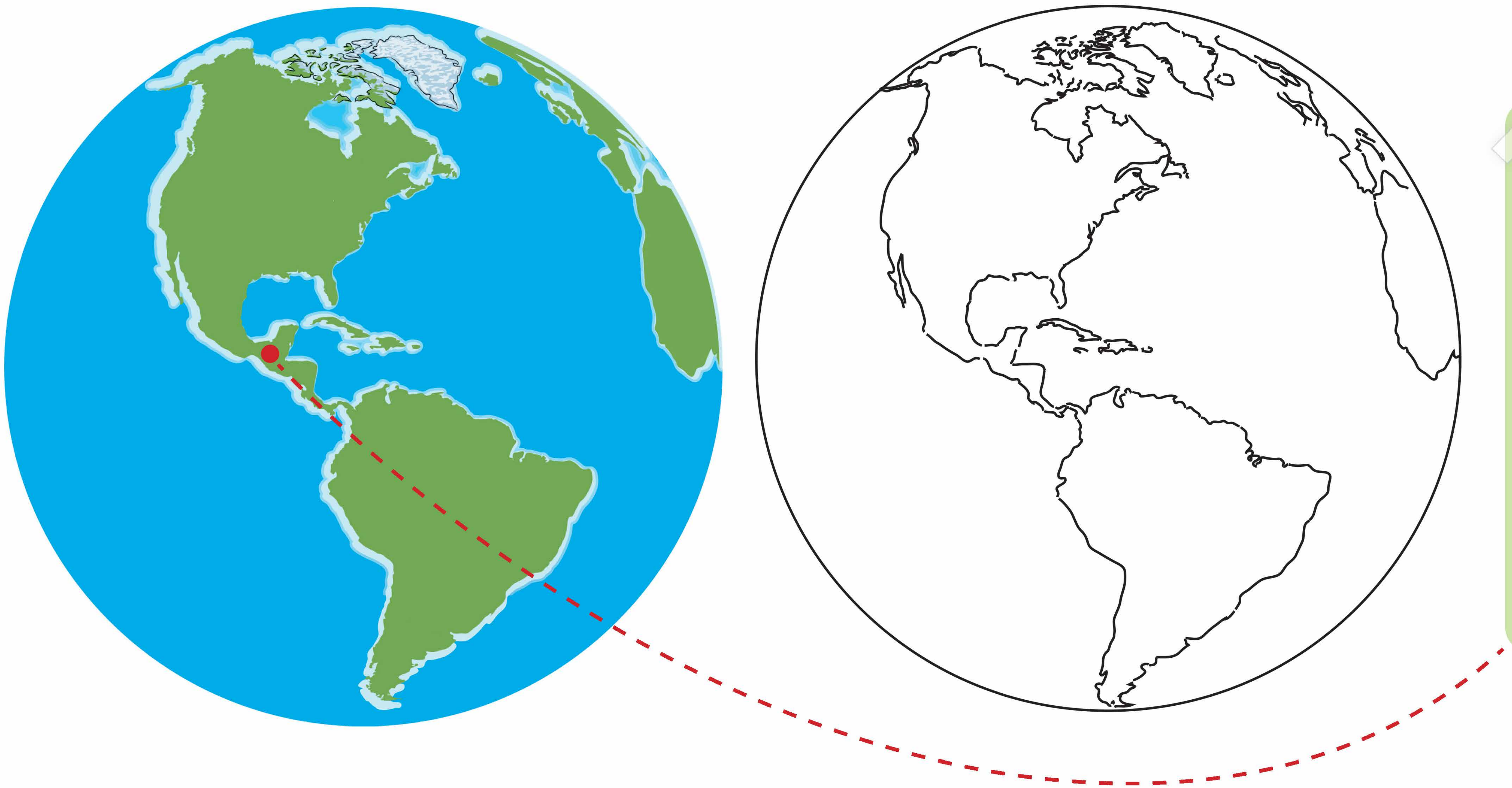

Ootzajtzik...

Echa' nikuyolon ti' u tx'ava' a' niqal u kutx'ava', u kutxutx Tx'ava' tuch' kajay q'u'l atil tuul.

Ib'anich vatzib'al u kutx'ava' va'ltza'. Aatz b'iil u xayi' niqile' tzi' utz a' atil tu u tx'ava'. Aya' q'u nim a', choo tuch' chi'la a'. Aatz b'iil u cha'x niqile' tzi' utz aya' u tx'ava', aya' va'l jejlelku q'u aanima oj xaaol. Aatz u tx'ava' jatxel tib' tu nimlachaj tenam.

Aatz u nimla tenam va'l jej-lelk'axh Tx'ava'il Ixi'm ib'ii utz a' nikaak tu u tx'ava' tzuta.

B'an iiltu u tx'ava'. K'ucha til atilku a' utz til atilku tx'ava'.
Tz'aka u b'anich vatzib'al tetz u kutxutx tx'ava', ela tilon tuch' va'l tz'akamal sab'ane': xayi' q'u a' utz cha'x q'u tx'ava'.
Xamb'oj tal vi' aq'ab' ti' q'u talaj tz'itkin utz sa chab'a til atilku u Tx'ava'il Ixi'm, u nimla tenam va'l jejlek'axh. Aatz tu Tx'ava'il Ixi'm kaana b'ioj tenam echa' u jejleb'al va'l jejlelk'axh. ¿Kam ib'ii vajejleb'al? ¿Kam ech talpu inujul tuch' ayol saale' as, kam u txutx Tx'ava'?

¿Kam atil tu u kutx'ava', u txutx Tx'ava'?

Ootzajtzik...

Aatz u txutx Tx'ava' a' u qotzotz, echtoke' sa qilb'e. Aatz tu u tx'ava' atil aanima oj xaaol, txokop, xajtze', tx'akab'en, kab'yo'k, vi'vitz, nim a', choo tuch' tere'naj kam.

Kajay q'u kam atil tu u kutx'ava' atil ma'l tokeb'al, atil ma'l kam sa txakonka. Echa' q'u nim a' ¿Ootzajtzik kantu' sib'al tokeb'al? Aatz tu q'u nim a', a' nijeje'k q'u txay tuch' tere'n txokop as nitxakon ti' techb'ub'al q'u xaaol.

Aatz paj q'u xajtze' ni taq' qechb'ub'al tul ka'xva'te, tetz totzotz tere'n q'u txokop, echa' q'u tze', a' nijeje'k q'u tz'ichin, ku'k, no'y, k'oy tuch' sib'ate.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. ¿Kam niile'? ¿Nasa'a? Chok q'u txokop atil tuul. ¿Nitzik iil q'u txay atil tu u nim a'? ¿Jatva'l atile? ¿Kam tere'n txokop sa veet ijeje' tuul k'uxh ye'xhkam niqil tu u b'anich vatzib'al?

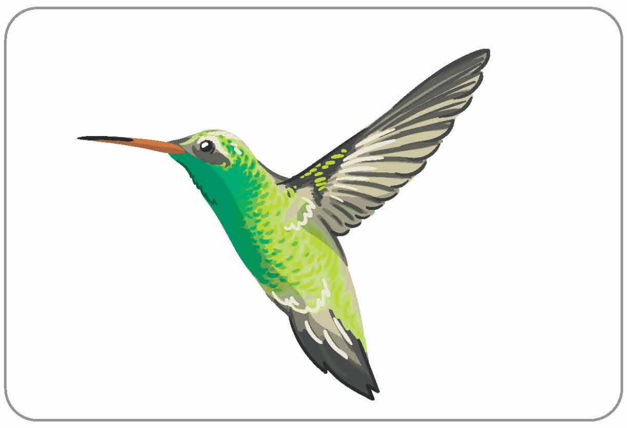

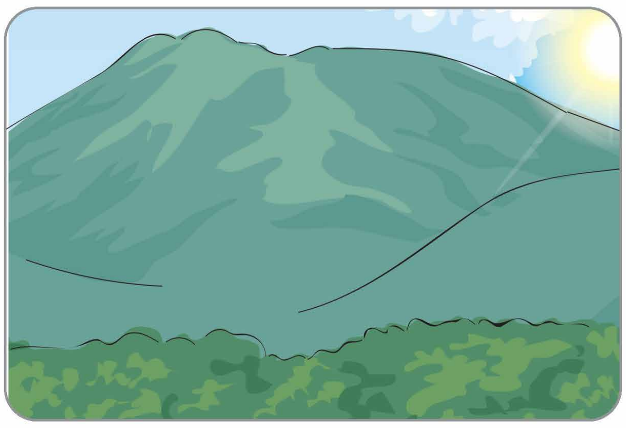

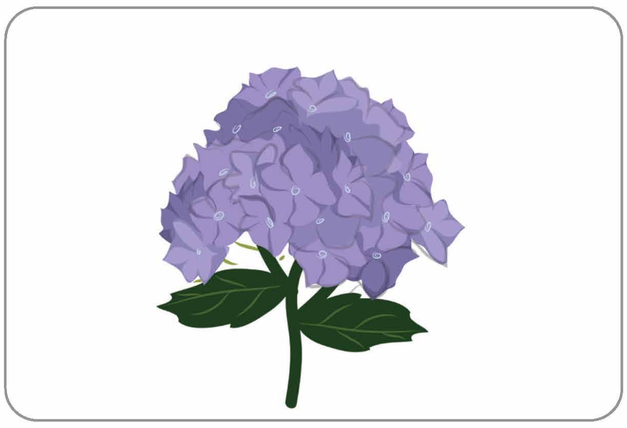

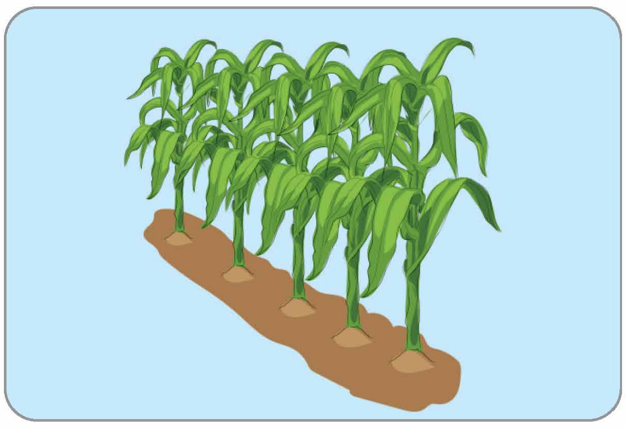

B'an u aq'on tza' aatz ib'ii « Kajay o' ni kusav ti' kajayil»:

B'an iiltu ka'va'l q'u b'anich vatzib'al q'u'l atil tu junun kaaxoob'al. Itz'a: ¿Ab'il nisav ti' va'te utz kantu' nisavsa? ¿Kam ech qilb'et u txutx Tx'ava' tuch' kajay q'u kam atil tuul?

¿Kam nim a' atil tu vajejleb'al?

Ootzajtzik...
Noonaj q'u nim a' tu tiichajil ti' tan atil txay tuul, petej, xutx tuch' unjoltu txokop. Utz nimal xajtze' majte.

Aatz tu u kunimla tenam, Tx'ava'il Ixi'm, kaana b'iioj nim a', unjolol nim tajan utz unjolte ch'oo tajan; unjolol atil iyak'il u a' utz unjolte q'ooni. Utz atil mam nim a' majte, nimal a' atil tuul saqale'. Aatz u mam nim a' tu u Tx'ava'il Ixi'm utz Motagua ib'ii, a' nixe'tik tu u tenam Tx'iche'.

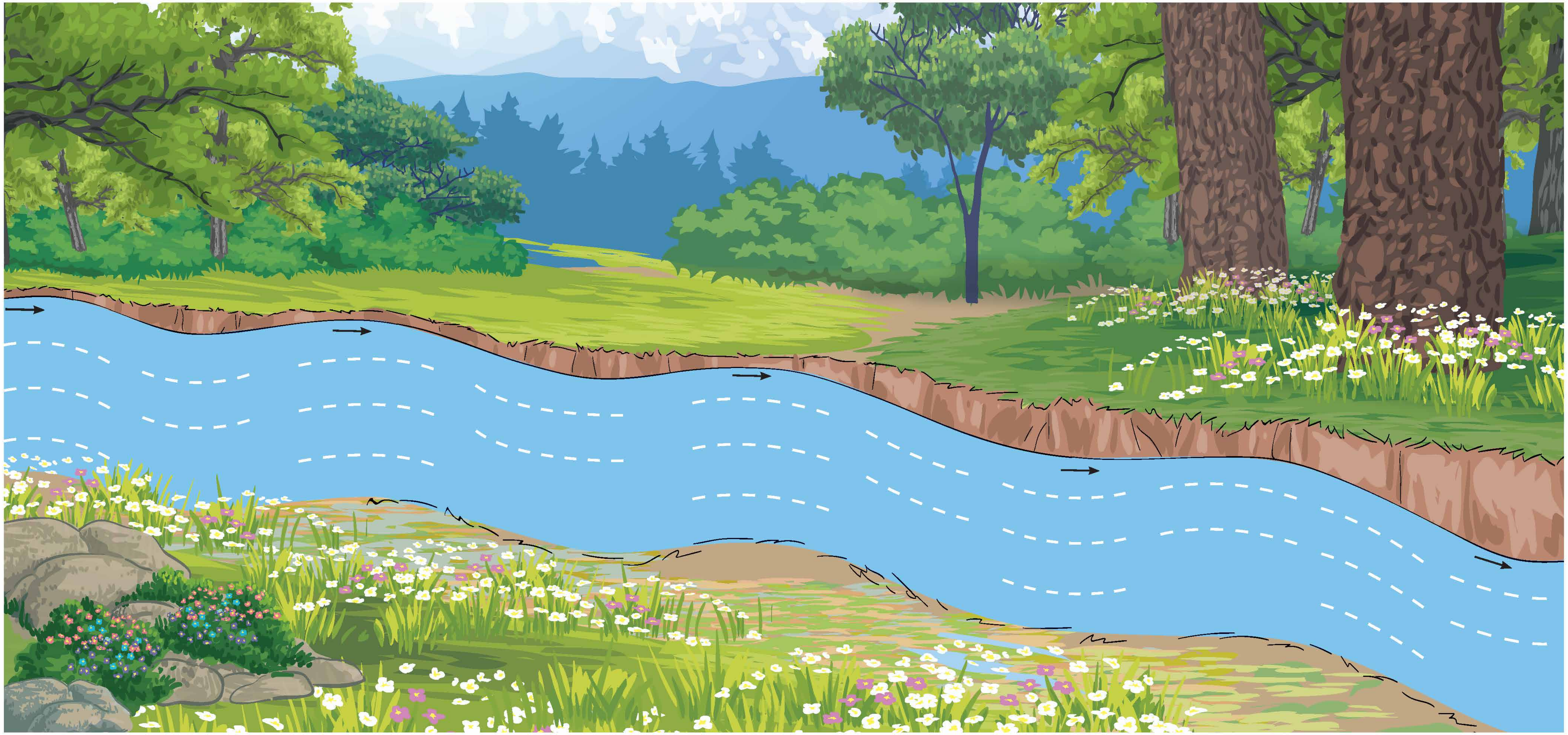

Tuch' tz'akab'al b'an u a' va'l ni xaan tu u nim a', xamb'oj axh ti' q'u talaj tz'itkin. Tu u ya'teb'al q'e'lich, la tz'ajsa vijutx'axe'. Oj sa sa'a b'an ka'xvo'j txay tu u a'. Ta'xh b'ana, ye'k sa ela' ok axh ti' b'a'n tzik ikaae' oj b'a'nkoj.
¡Junal atxay sa ib'ane'! Ch'oti taatib'al kam ib'ii q'u nim a' q'u'l atil tu va'l jejlelk'axh oj q'u'l atil senaja'ch.

¿Kam tere'n atil tu u kutx'ava', u txutx Tx'ava'?

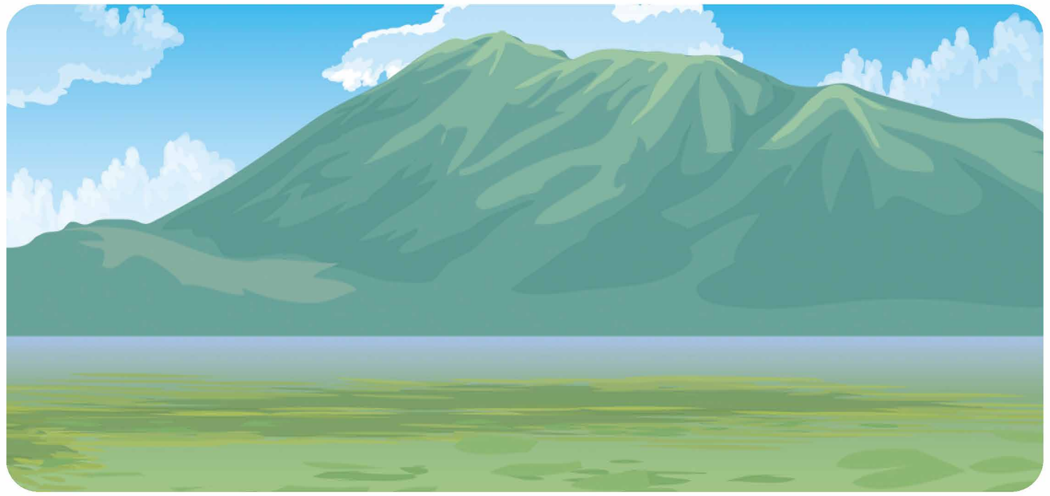

Aatz q'u tx'akab'en aya' q'u'l junal t'anlelje' vi' u tx'ava' utz nimal yaab' nitiq'o inuk'tutib'. Aatz vit'ankinil tetz ma'l tx'akab'en ivi' ib'ii. Techalb'oj che'v ni b'an vi' q'u tx'akab'en.

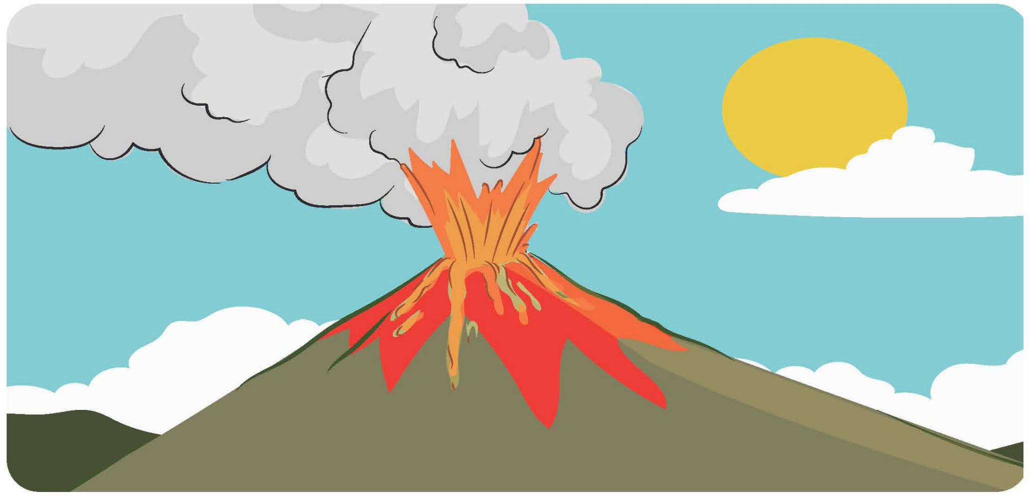

Aatz q'u kab'yo'k echa' q'u tx'akab'en aatz vi' vit'ankinil atil ma'l ijulil a' va'l nitelku'l tza'a tuch' tz'a'la' sivan. Aatz ni b'an u kam tza' nitab'il nimla e'pichil. Atil ka'xva'l kab'yo'k ye' nipoq'kab'ine' ootalen tuul.

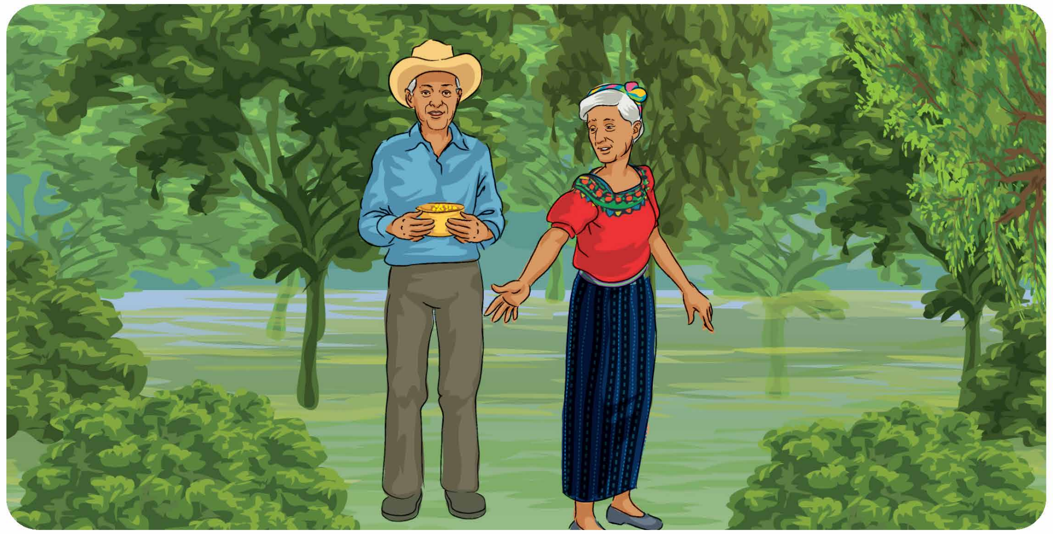

Tu kajay u kutx'ava', u txutx Tx'ava', atilku aanima oj xaaol. A' nib'enku ti' til jejlelka, jalel tib' ti' u toksa'm, iyolone' utz q'u aq'on motx ib'ane'.

Aatz u tx'ava' utz tatib'al q'u txokop majte. Tilchajko'xh jejlel-ka: tu q'u nim a', tu xo'lajtze', tu ch'im utz tu q'u chi'uliitz tuch' txunche'v.

- B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al q'u'l atil tu q'u talaj u' utz ab'i va'l sisik'le vachusul. ¿Nitzik ipaal atxumb'al tuul kam u vi' tx'akab'en? ¿Nitzik ipaal atxumb'al tuul kam nib'ane' as ni te'p u kab'yo'k?
- Ab'i q'u yol q'u'l sa tal vachusul utz b'anb'e ti' talpu ma'l nuk'ich yol: B'an iiltu u k'uchuvatz: Tuch' u yol "txutx Tx'ava'": *Jejlel xaaol, txokop tuch' vi'vitz tu u txutx Tx'ava'.* Aatz cheel, al nuk'ich yol tuch' q'u yol tza': tx'akab'en, txokop, che'v.
- Al tu valootzotz kam q'u'l vet achab'a ti' q'u kab'yo'k tuch' q'u tx'akab'en.

¡Ma'l otzotz u tx'akab'en majte!

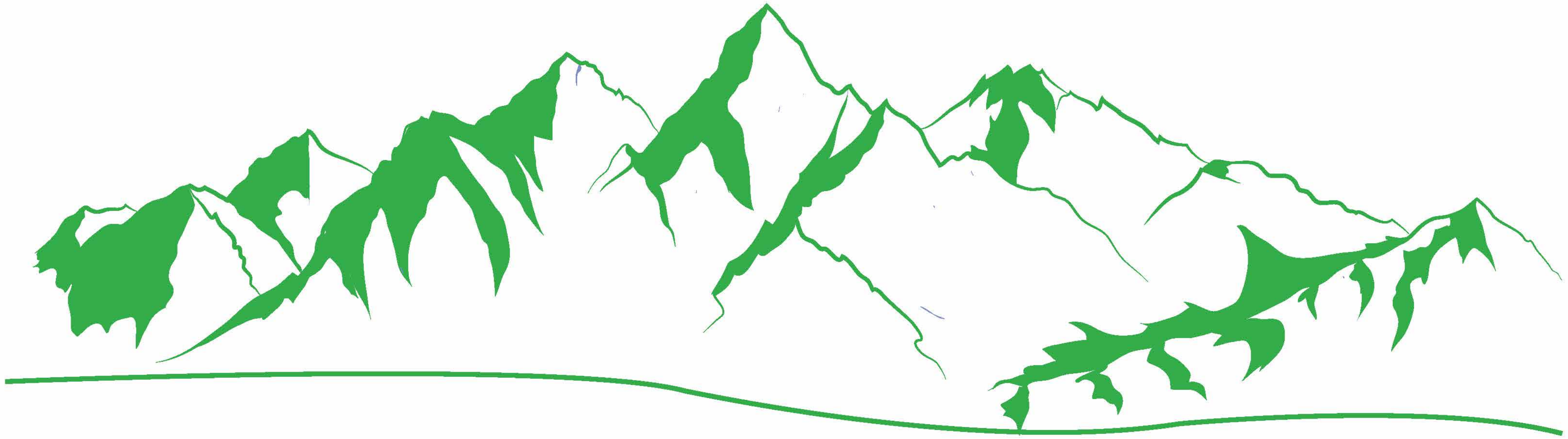

¿Nitzik anache' kam ma'l u tx'akab'en? ¿Ilel tzik tx'akab'en saaq'o? ¿Kam tilone'? ¿Kantu' nanache' as ech tilone' tzi'? Tz'aka q'u tx'akab'en tu xolb'al cha'x. Ech tuch' tz'akab'al jutx' q'u tx'akab'en, a' siiq'ola tetz q'u talaj tz'itkin.B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u xo' utz ala kam ech utz kam ni b'ane'.
Jaj tu q'u'l a q'esla txutx ab'aaloj tere'n q'u'l aatine' as sa yolon see ti' q'u tx'akab'en.

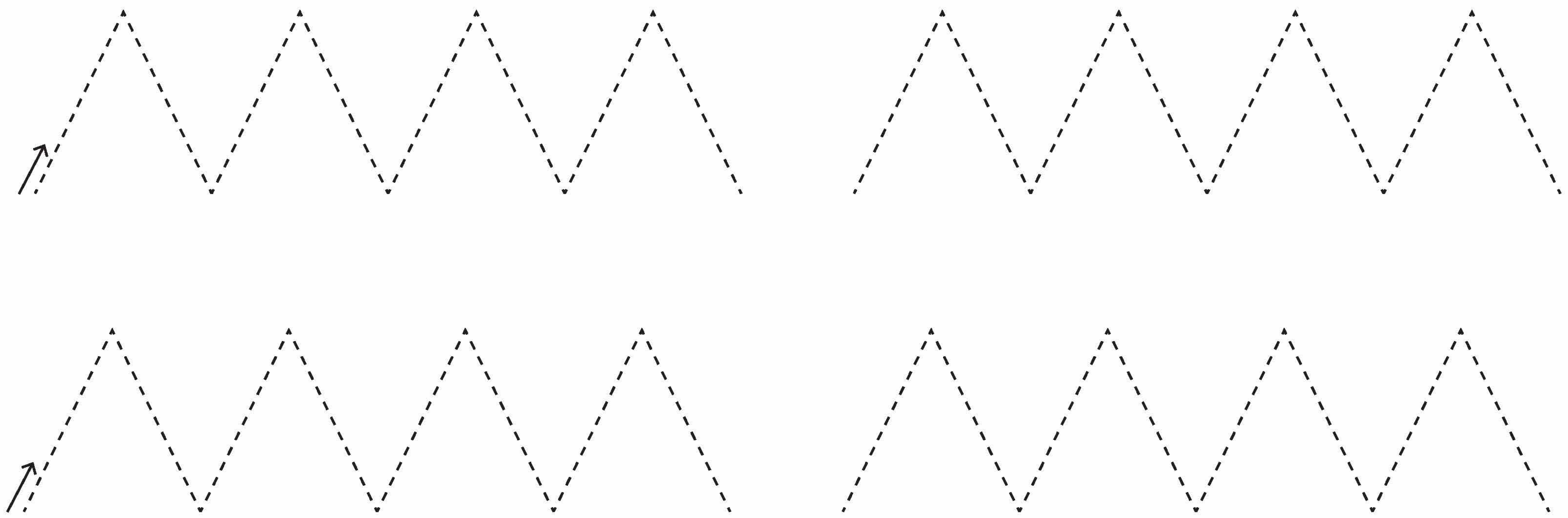

Ootzajtzik...

Ni taq' tiichajil q'u tx'akab'en ti' tan a' nicheek q'u nim a' tuch' u a' va'l nisavsa q'u aanima oj xaaol, txokop tuch' q'u xajtze' Ti' viq'iisaj. Ech ti' saqilb'e utz sa kumaj ivatz iyuch'le'.

Totzotz nimal txokop u tx'ak-ab'en. Atil unjolol txokop yit' ooje'lkoj saqile', echa', q'u xo', atil q'u tatib'al, totzotz saqale', tu tx'akab'en.

¿Kam ootzaj ti' u q'esla b'aal q'ii?

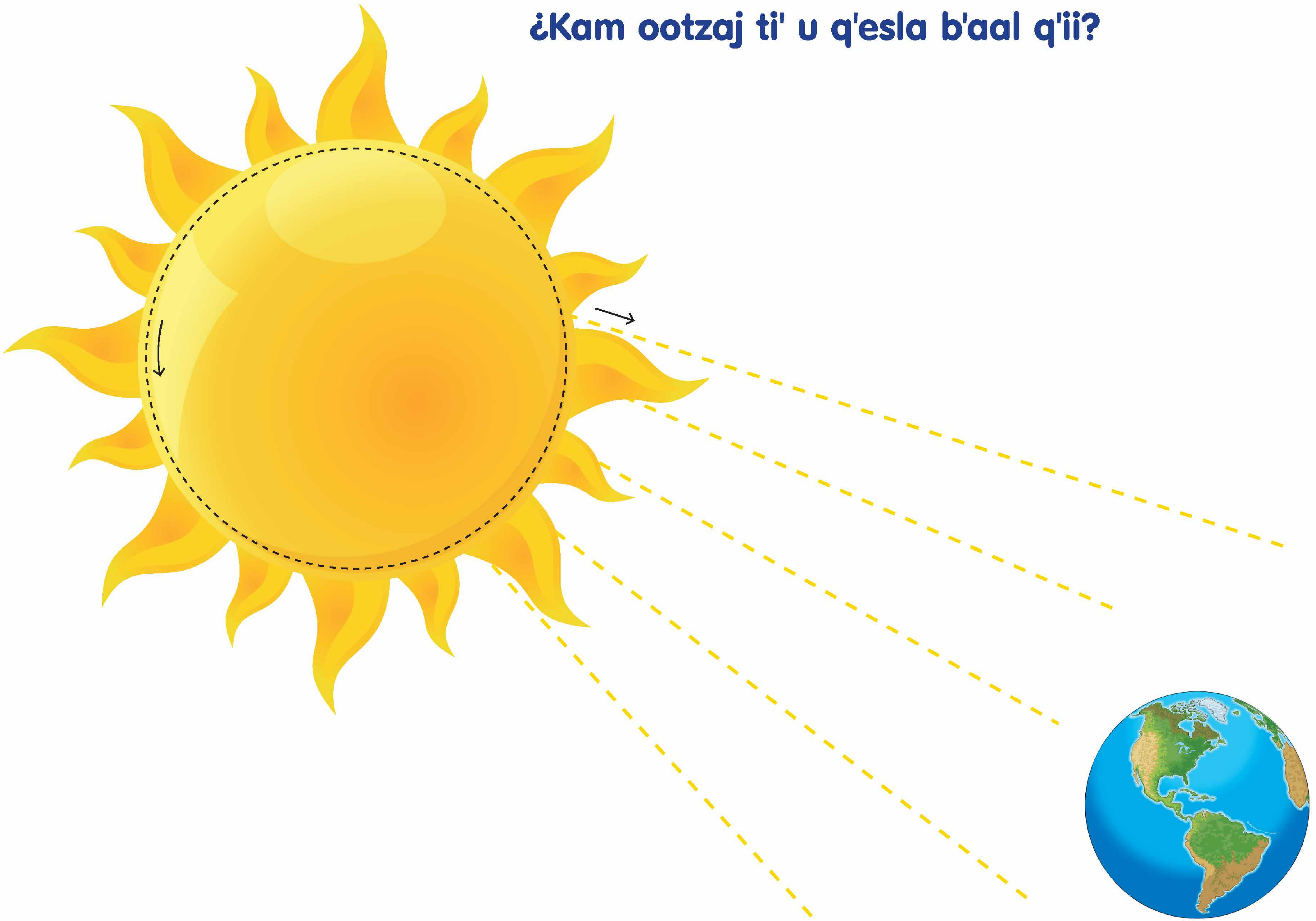

Ootzajtzik...

Aatz u q'esla b'aal q'ii sib' nimal vi' u txutx Tx'ava'. Nitaq' txijtxub'al tuch' tza' tu u tx'ava' utz tu tere'n q'u atib'al atil tu u vatz amlika tx'ava' majte.

Nik'ajon u q'esla b'aal q'ii junq'ii tuat ko'xh u tatib'al. Atil q'ii as ye' ni tilax vik'ajon b'a'nil, ti' tan kaana sutz' as ye' niveet tilchu taq'o. Sutz' ivatz q'ii chi'o' ti' q'u q'ii tzi'.

Ni saach u q'ii

ti' mujiib'

tuch' u tx'ava' utz
tuch' u ich'

tan nojla itzukti' tib'.

¿Kam sa ib'ane' as nikoj topon ma'j q'ii ye'koj nitelu'l q'u tajan q'ii tu u tx'ava'? B'an iiltu tu vanimla vatzib'al til atilku u tx'ava' utz til atilku u q'ii. Itz'a: ¿Kam sa ib'ane' as aatzkoj u atib'al Tx'ava' xaan-naj kojok k'atz u q'ii? ¿Kam sa ib'ane' as sib'al koj xaan-najel k'atz u q'ii?
Tuch' vatz'akab'al b'an u q'ii tuch' q'u tajan, a' siiq'ola tetz q'u tz'itkin.
Chus k'uluiib' yol.

¿Ilel tzik u q'esla txutx ich' saaq'o? ¿Kam ech?

¡Ko' ti' u q'esla txutx Ich'!

Q'u talaj nitxa' tu
chusb'alib',
Sa ib'an ma'l
nimla elchil,
Sa elb'en tu txutx
Tx'ava' sa opon tu u
q'esla txutx Ich'
Ye'kan sa motx isa'a
q'aavichil.

Tuch' toksa'm
solin tx'umil,
Sa b'en tu u
xich'a'm ch'ich',
Sa solin tu amlika
Sa opon xe' u q'esla
txutx Ich'.

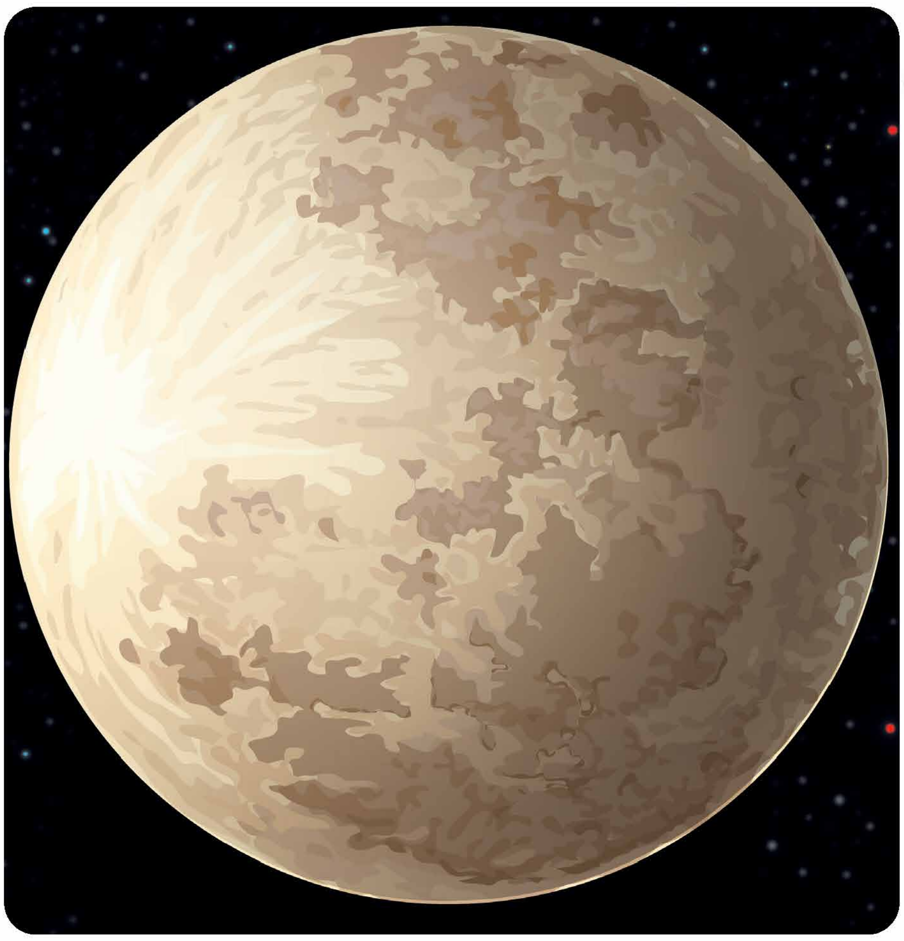

Ich'

Ootzajtzik...

Aatz u q'esla txutx Ich' nimal ch'oo vi' u txutx Tx'ava' utz ti'el atika. B'an iiltu u nimla vatzib'al utz ech siile' as nojchitu'.

Ye'k kajiq' niko'xh a' tu u Ich', ta'xh nimla sivan tuch' pojoj atile.
Nik'ajon u Ich' tilone' ti' tan a' nik'ajax tu q'u tajan u Q'ii. ye'tax jalpi, ta'xh b'anel sete'r chajpaj , k'uxh nijalpe' tilone' ¿Ni tzik iile' b'enchimal echa' ixk'aj tilone'? A' nib'anon tan aatz vitxijtxun u q'esla b'aal Q'ii b'iilko'xh itxala nitxijtxu. Aatz b'iit vitxala nikaa q'ej utz ech ti' ye' niveet qilta'.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u q'esla txutx Ich'. Ala kam b'anel taq'o utz kam ech inuk'le'..
B'an iiltu u yol va'l tz'ib'amal sijaq' u b'anich vatzib'al tetz u q'eslatxutx Ich'. «Ich'» chu tzi'.

Chus u k'uluiib' yol chil tuch' «ich'» Ech mol o'va'l q'u'l emol utz ka'pajutaj kajay ex.
La k'atu q'u b'anich vatzib'al tu q'u talaj u': q'u otzotz tuch q'u ich'. Lak'u ku' ma'l ich' tu junun b'anich vatzib'al.
¿Ab'iste xo'l q'u b'anich vatzib'al txijtxumal kajay u q'esla txutx Ich' tu u q'esla b'aal Q'ii?
K'uch q'u talaj u' tu q'u'l aatine' utz al-te kantu' jaleltib' u Ich' tuul.

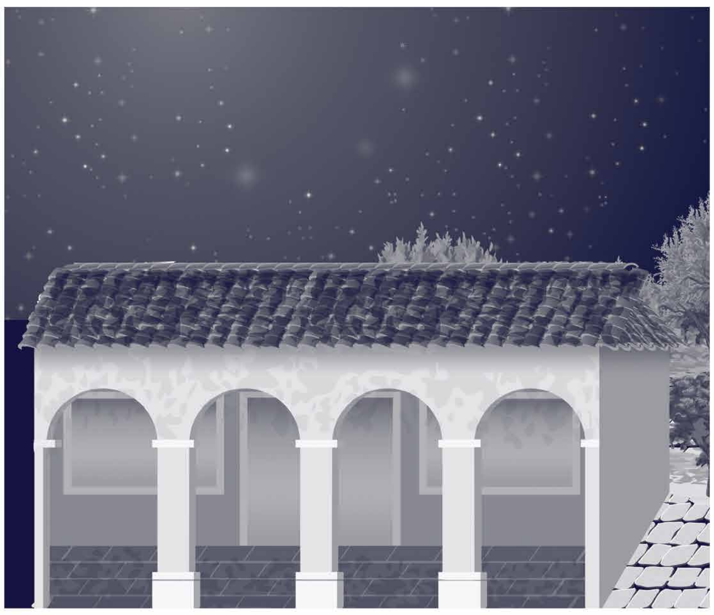

¡Yolonoj o' ti' q'u'l kuchusla'!

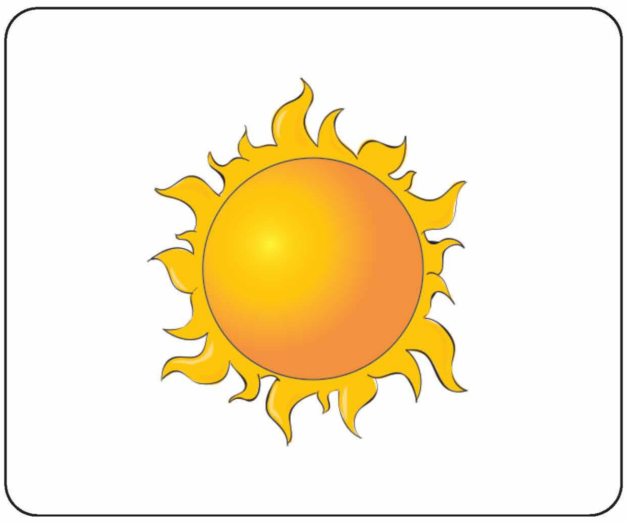
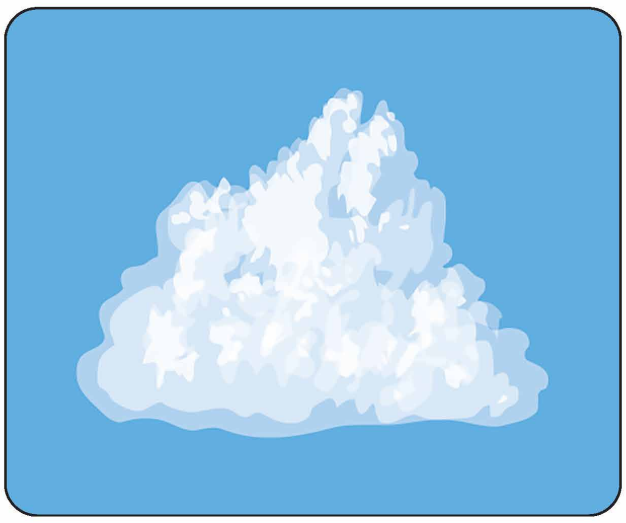
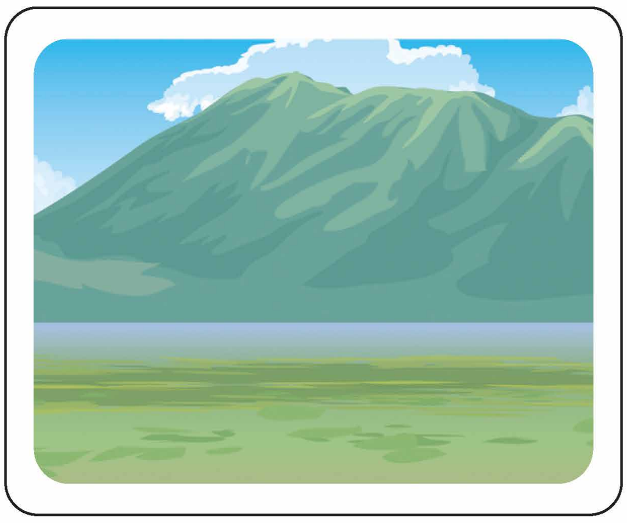
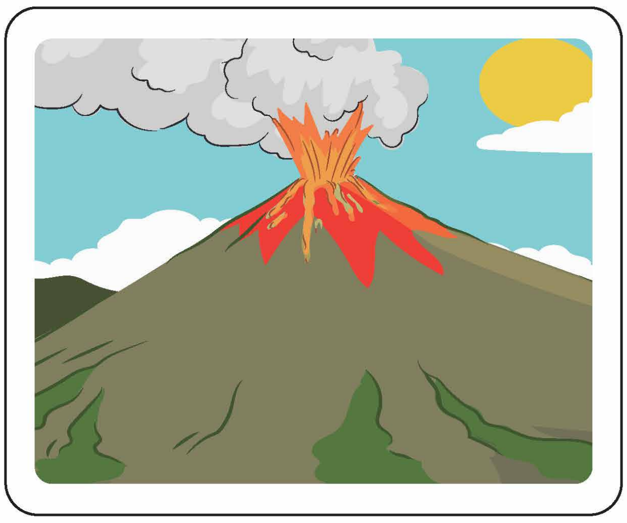
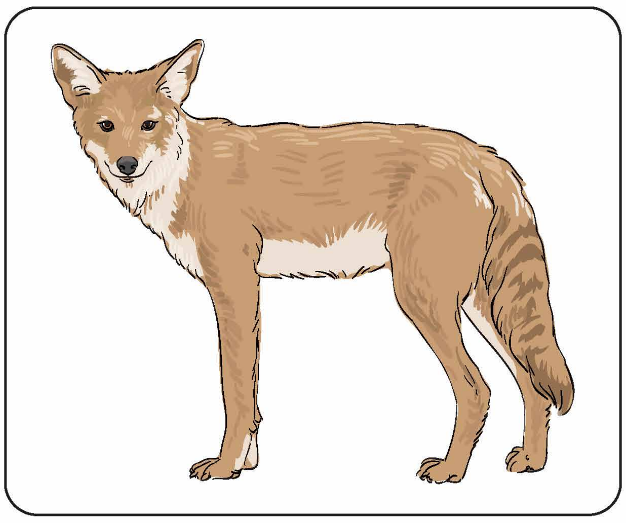

Aatz u soli'm tu u vatz amlika tx'ava' tuch' tu u atib'al, aya' u txutx Tx'ava', vet achab'al nimal kam. Moloib' tuch' ma'j amol, eb'antaj iiltu q'u b'anich vatzib'al utz junun ex, sa etxaa ka'va'l as netachva eyolon ti'. Etaltaj kam q'u'l vet echab'ala'.

Q'oon saka'paju vib'ii junun q'u b'anich vatzib'al, tul saaq' ma'l poq'o q'ab' ti' junun pi'xhil yol saale'. B'an tilche' kam ech nib'an vachusul tu u b'axa b'anich vatzib'al va'l: Ich'.

Ka'paju unpat junun yol, loq' aatz tek cheel tul saaq' ma'l yuq'pi'l ti' junun pi'xhil yol saale'.

¿Ootzajle tzik kam tilon q'u tx'umil?

Ootzajtzik...

Aatz u tilon q'u tx'umil a' nib'enku ti' vitz'a'l. Aatz q'u tx'umil q'u'l techal itz'a'l junal xayi' tilone', aatz q'u'l xamel ti' vitz'a'l junal saji' tuch' q'ani'. Aatz q'u'l va'l ich'ich'ul junal kaji' tilone'.

Aatz q'u tx'umil atil tu u janlich. Ech ib'ii niqal u amlika.. Utz aya', u jankin atil ti'el u atib'al Tx'ava'.

B'an iiltu vanimla vatzib'al utz k'ucha til atilku u txutx Tx'ava'.
Kajay va'l niil ti'el u q'esla b'aal Q'ii, q'u tx'umil, u q'esla txutx Ich' utz aya' u janlich.

K'atu q'u tx'umil. ¿Jatva'len xayi' tx'umil? ¿Jatva'len q'ani'? ¿Jatva'len saji'? ¿Jatva'len kaji'? ¿Kam tilon q'u tx'umil q'u'l nimalen? ¿Kam tilon q'u tx'umil q'u'l b'iil ku'en?
Lak'u ku' q'u tx'umil tu u b'anich vatzib'al tu u jankin, ila kam ech ilak'ul sa b'ane'.
¿Kam tere'n nasa'a sa chab'a ti' q'u tx'umil?

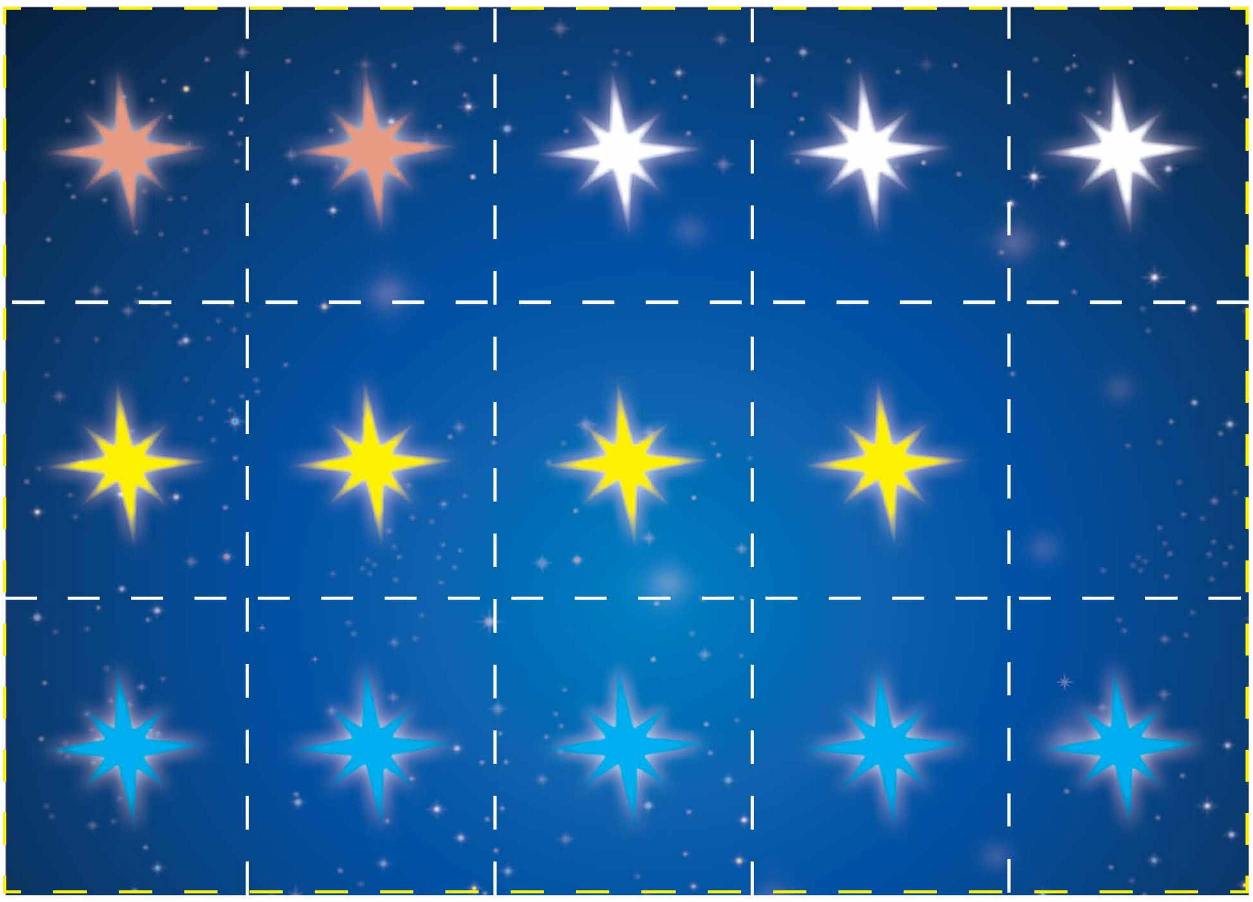

¿Ootzajtzik as saveet tuch soli'm tu u janlich?

Ootzajtzik...

Aatz u soli'm tu janlich a' tokeb'al soli'm ti'el u kutx'ava'. Ti' va'ltzi' ni kusavsa ma'l ijanqetz tetzchitu' aatz ib'ii «Xich'a'm ch'ich' tu jankin».

Aatz q'u aanima oj xaaol ni b'en tu soli'm tu janlich aatz ib'ii nitalche' Solin tx'umil, k'uxh ixoj oj vinaj. Aatz q'u Solin tx'umil nisavsa sa ib'anb'el toksa'm oksa'm tetzchit soli'm tu jankin.

Aatz q'u oksa'm tetz soli'm tu jankin atil ma'l kolb'al ikajiq' noonaj ech sa veet ijiq'on q'u solin tx'umil, ti' tan ye'k kajiq' tu u janlich.

Aatz q'u oksa'm tetzchit soli'm tu jankin niloch q'u solin tx'umil ti' ikoltu vichi'l vatz Ik'achon u tajan q'ii tuch' u che'v tan toxhq'eb'al b'oj tu janlich.

In solin tx'umil
utz tu janlich atilku in,
echko'xh b'en suti'l in
utz tuch' u voksa'm tetz jankin
Kolel in.

Chus u k'uluiib' yol tetz u solin tx'umil utz jatpajul ko'xh saka'paju. Saveeti ka'va'l ku'en axaane' seb'ane' oj yit'i' utz tuch' kajay q'u'l amol ela seb'ane'.
B'an tavi' as axh ma'l solin tx'umil. Jup q'u b'aq' avatz, solin tu u janlich. Atije'axh tu ma'l Xich'a'm ch'ich' tu jankin utz oponyu axh tu u Ich' utz nixaan tuul. ¿Kam niilb'en tzi'? ¿Kam ech va'l niile'? Jutx' tuch' vatz'akanb'al kamech ixaan ipaal u Solin Tx'umil tu amlika. Sa veeti tilech ko'xh ib'ena' sa b'ane'.

¡Etaltaj u po'tisa'm yol!

Vivatzik' u Maya

Achveb'al chit u vatz amlika tx'ava' nich til u Maya. Jun aq'b'al nich ichiib' ib'antu isajit u amlika as oknaj uken..

Tu ma'l u aq'b'al, atin ma'l itx'anel-la vatzik'.
Ivatzk'a as oyal ma'l ixich'a'm ch'ich' tu jankin.
Ex solin tuul tu u Ich'. Aatz oponi, jatpajulko'xh isuti tuul.
Unjolol nojla q'ooni utz unjolte techal ijutzine'.
Ech, xaane'l b'iil k'atza tan ni'ch isa'a sisaji q'u tx'umil naja'. Itxaa oxva'l, jununil ti' junun tilone'.
Ma'l chiib'eb'al-la soli'mich, loq' sa' tekich q'aavi tan ni'ch tek ich'ival tu totzotz tu q'u tanine'.

Aatz u Maya iq'ilaka u Ich' tuch' q'u tx'umil ech k'asu'l tiq'aaveb'al. Utz ech itzojpu vitx'anel-la vatzik' tza'.

Xe't k'asu'l ma'l mam nimla tze'l. Tul nich itx'a'n tetz q'ala'm, tal tu u tatine': echa intek nim, in solin tx'umil sa unb'ane' texhtu'. Utz b'en tu chusb'aliib' techalich itx-uq'txune'.

Tzaq'b'e q'u ch'otib' tzi' tza':

- ¿Kantu' nanache' as vet ivatzk'a u Maya va'ltza'?
- ¿Kantu' nisa'a u Maya sa b'en solin tx'umil?
- ¿Ab'iste unpi'xhil u paaleb'e'm va'l ma'xh asa'a?
- ¿Kam ak'la yol vet achusa as vet aab'i u paaleb'e'm tza'?
- Al tuch' ayol u paaleb'e'm tza'.

Kamko'xh xich'a'm ch'ich' tu jankin atile, loq' kajay elaku'en iyak'il as sab'en isoli u Tx'ava' sa opon tu u janlich. K'atu oxva'l q'u xich'a'm ch'ich' tu jankin. B'an isajile': ¿Ab'iste va'l nim ich'ii vi' kajayil? ¿Jab'iste va'l ch'oo vi' kajayil? ¿Ab'iste u puunto ich'iie'? Saachen ti' as nab'en tu soli'm tu u jankin, a' sab'anb'e vanimla vatzib'al.

¡Chok u xich'a'm ch'ich' va'l tule'!

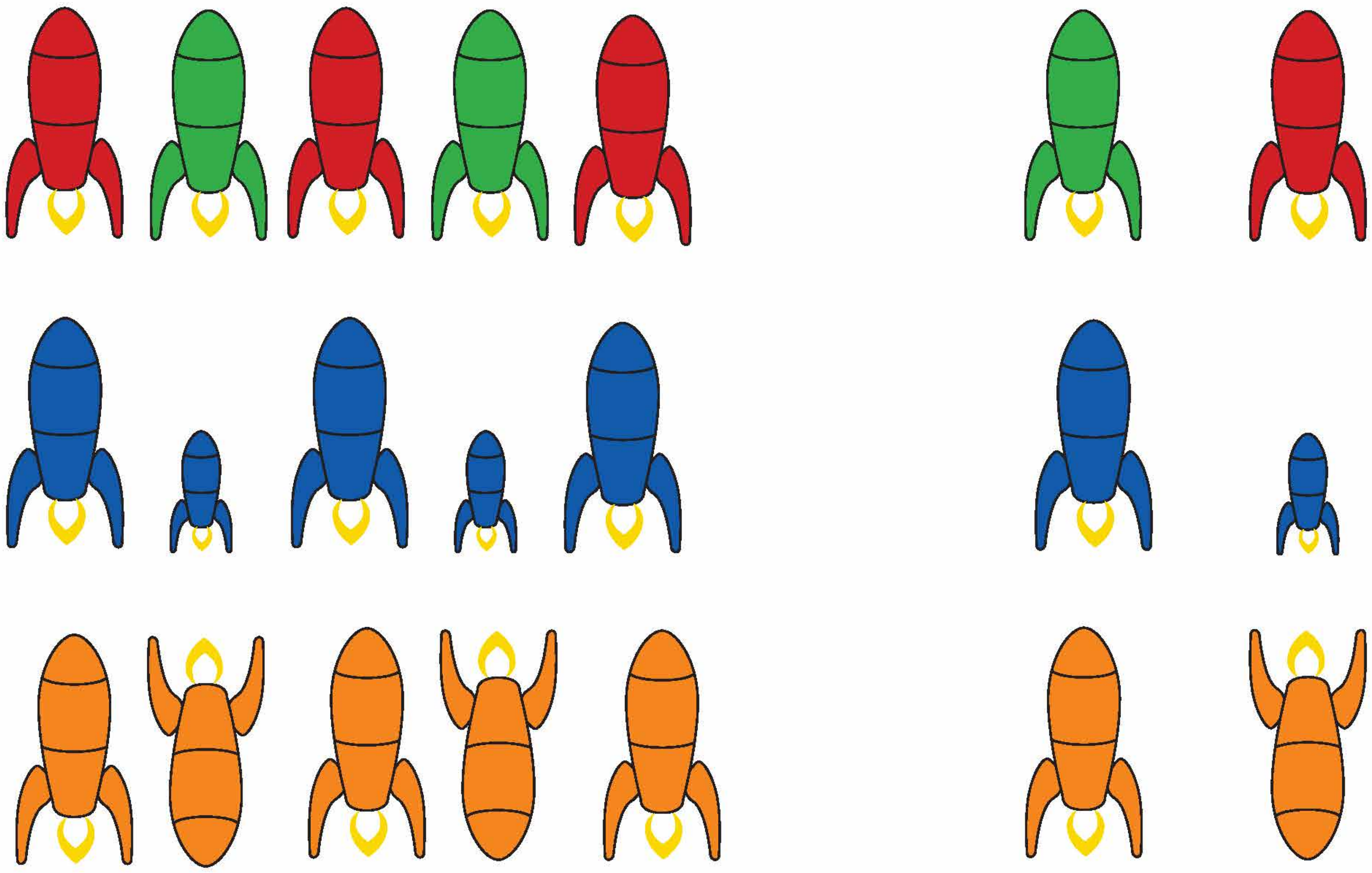

B'an iiltu junun q'u tzolol tetz xich'a'm ch'ich' tu jankin. Kava'l q'u ya'teb'al tu junun tzolol, oksa tu ma'l sete'r va'l tul ti' nanache'.

¿Kam tuul b'anelku q'u sutz'?

Ootzajtzik...

A' b'anelku q'u sutz' tu ch'ankin a', nojla talaj ch'oo. Aatz niku' q'u talaj ch'ankin a' tu tx'ava' tza' utz ech nitul jab'al. Aatz' q'u kuq'esla nan tuch' q'u kuq'esla tat chuselqe iiltu u sutz' taq'o utz a' ni alon qe oj sa'texh ul jab'al. Echa' q'ej tek u sutz' utz ti' tan kaanab'oj talaj ch'ankin a' tuul utz b'a'ntek sa ul jab'al.

Echa' tuul niku' jab'al utz nijininune' tuch' nitel itz'nab', unchee' tan ma'l q'ala tule' a'tzi', unche' tan ma'l q'ala atzi'.

Echa' iq'omal tib' iyak'il u jab'al, utz ech nijininune' tuch' nitel itz'nab'. Aatz q'u q'esla nan tuch' q'u q'esla tat nitalqe as sa atin o' tu otzotz utz sa qaq'tzii sa aq'onin u kub'aal jab'al.

Jab'al

Q'ala

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al. ¿Kam jalb'al tib' atile? ¿Kam nab'ane' echa' niku' jab'al? ¿Ab'imal tzik saaq'o oj ilel tzik ma'j q'ala saaq'o?
Ka'paju u yol «jab'al» tuch' u yol "q'ala". B'ana tul sa poq' aq'ab'. B'an tilche' kam ech nib'an vachusul. (Ja-b'al q'a-la)
Echa' la ole' axh ti' ib'anb'el u xaj u' tza', iq'ob'en tootzotz utz ala kam vet achab'a ti' q'u sutz', u jab'al, u q'ala, u jininunchil tuch' tel itz'nab'.

¡Txijtxub'al tu u amlika!

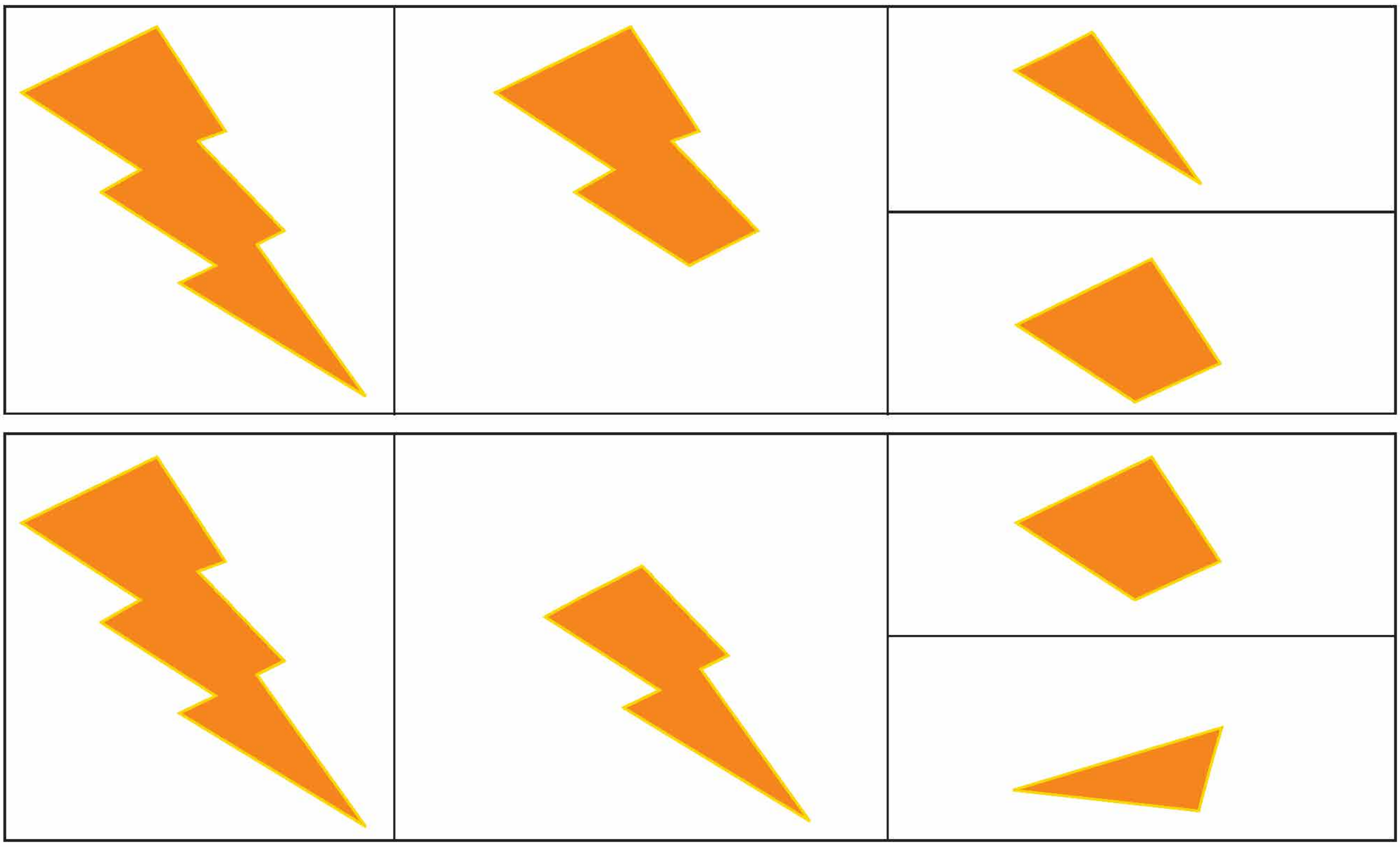

B'a iiltu u b'anich vatzib'al tetz u itz'nab'. Ech, sajib'al u b'anich vatzib'al atil sitxala aya' q'u'l ye' tz'ajel b'iite. Aatz tu va't u kaaxoob'al tule' chok vitz'ajel va'l ye'xhkam utz oksa techlal tuch' ma'l X.

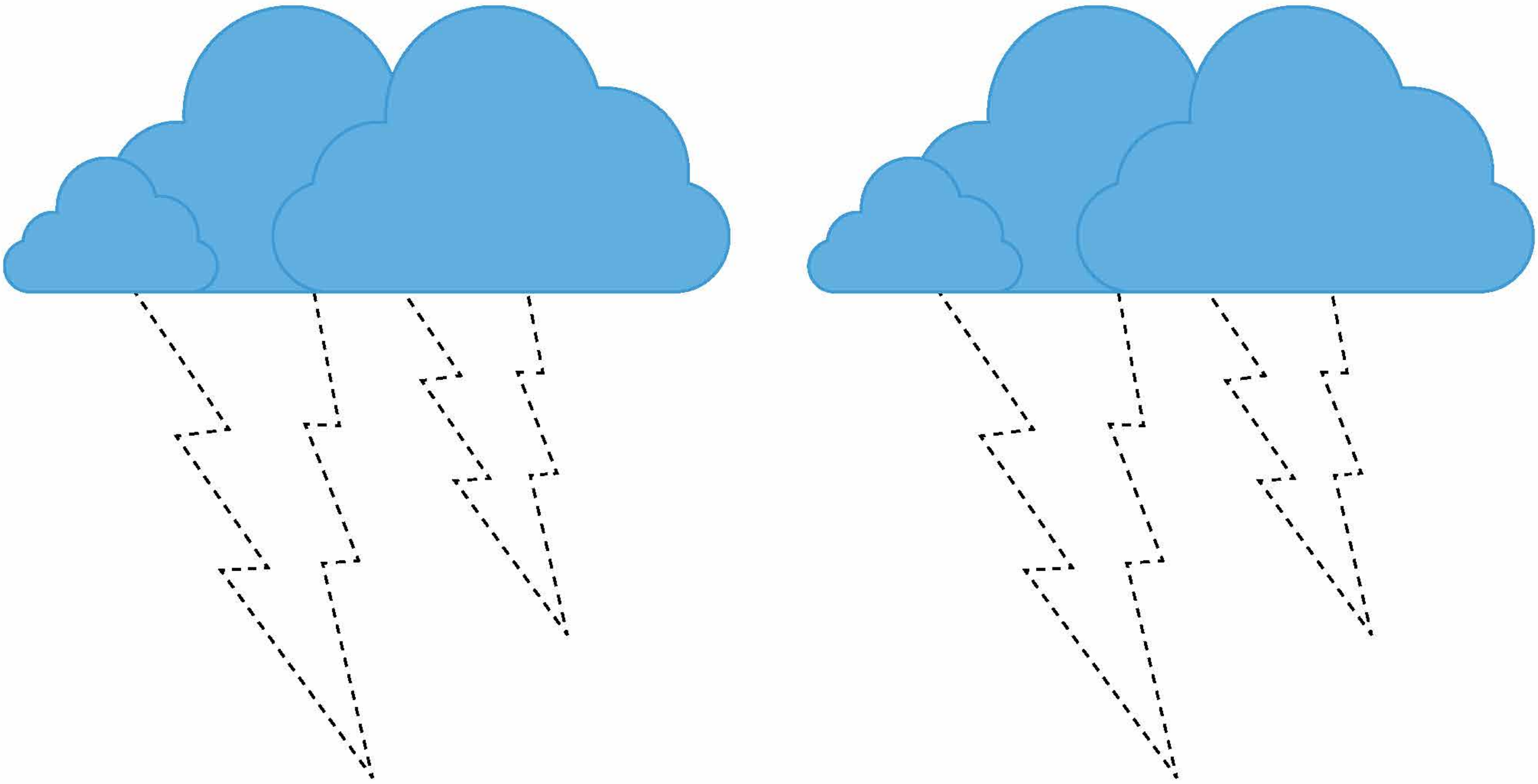

Tuch' tz'akab'al jutx' q'u q'e'lich tetz q'u itz'nab', a' siiq'otetz q'u talaj tz'itkin.
Ulsa sak'u'l va'l vet achab'a ti' q'u jininunchil, q'u sutz' tuch' u jab'al. Al ma'j nuk'ich yol tuch' q'u yol tza': juninunchil, sutz', jab'al. B'an tilpu u k'uchub'al va'l satal vachusul: kaana b'iioj talaj ch'ankin a' tu q'u sutz'.

K'atu tza'

K'atu tza'

Ech ikaa vanimla vatzib'al sa ib'ane' tzuta

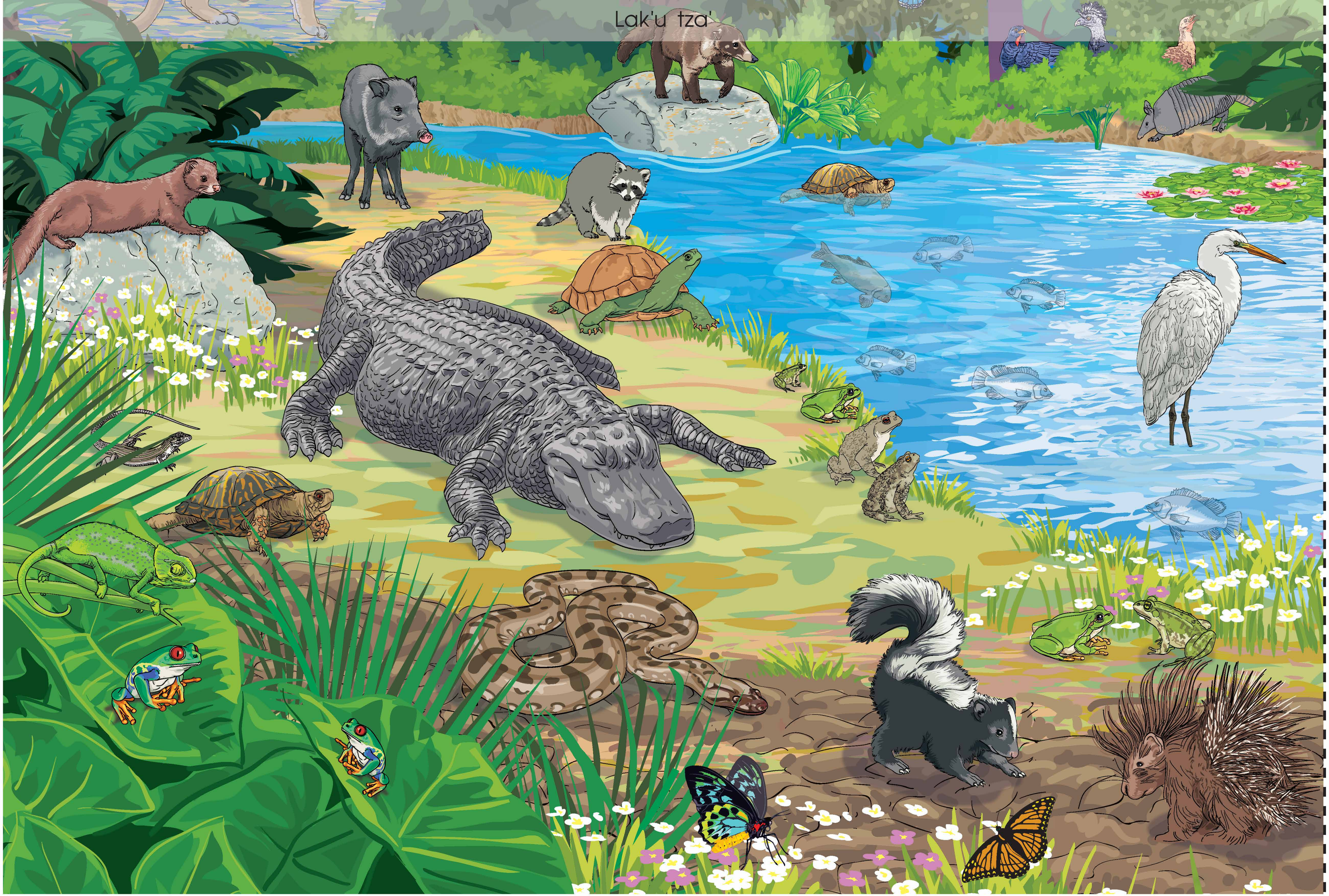

K'atu tza'

Chusul

1

Q'u kam sa kuchab'a tu u tanul tza'

B'a'n uul tu u tanul chusb'al «U tx'ava'il txokop»

Kajay q'u talaj xiak tuch' q'u talaj ixviak ni sa'on q'u txokop, ech ti', qootzajle aatz tu u tanul chusb'al tza' sa'axh txuq'txun axh ti' achab'at sib'al kam ti' q'u txokop: q'u'l itx'av'ail q'u'l atilka, kam ech tatine', kam ech techb'une'. Sa chab'a kam ti' txokop kamal ye'ootzajimal saaq'o utz sa itz'ejxisa ak'u'l va'l sa chab'a ti', echa' tzuta: ¿Kam ech tatin ka'xva'l txokop tu chi'uli'tz as kaana txunche'v tuul utz ye' niche'vte'?

Tixe'teb'al, b'an q'u aq'on tza':

1. B'an iiltu u nimla vatzib'al utz ala kam va'l niile': ¿Kam ech u tx'ava'? ¿Kam txokopil atile? ¿Til motx atilka? ¿Kam txokopil ootzajle? ¿Ab'iste ye' ootzajle? ¿Kam txokopil nitz'ejxisa ak'u'l niile'? ¿Kantu'? ¿Kam ka'toj txokop saveet tatin tu u atinb'al tza', k'uxh ye'k tu u b'anich vatzib'al tza'.
2. Ab'i q'u ch'otib' ti' q'u txokop tza'. Tzaq'b'e, oksaka tu ma'l sete'r u b'anich vatzib'al va'l a' u tzaq'b'eb' tetz nanache'. B'an u sete'r tuch' tze' tz'ib'anb'al.

¿Ab'iste oj jab'iste u txokop va'l ch'oo tu u tx'ava'?

¿Ab'iste oj jab'iste u txokop va'l toxhq'eb'al it'anlu tu u tx'ava'?

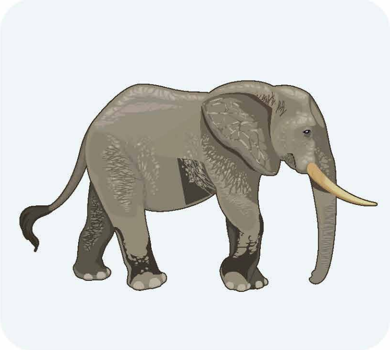

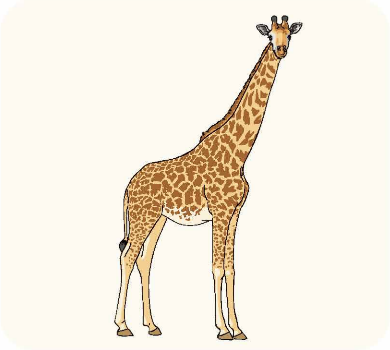

¿Ab'iste oj jab'iste tu q'u txokop tza' b'iilko'xh iq'iisaj atile?

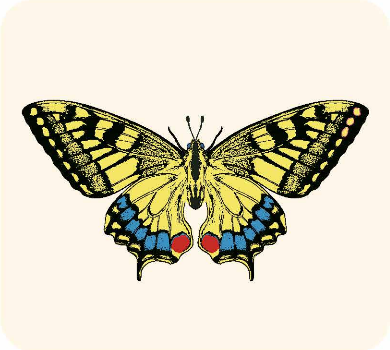

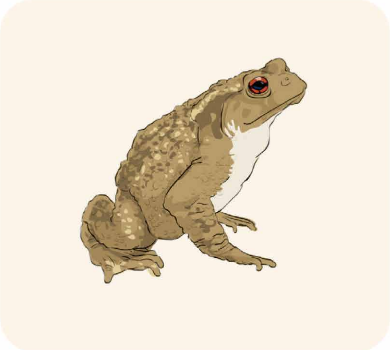

K'atu tza'

Chusul

2

Q'u kam qootzajle ti' q'u txokop

1. Nuk' unvo'tzol ka'va'l oj oxva'l ixaan tuch' q'ul amol. B'an iiltu u nimla vatzib'al, txaa oxva'l txokop utz paxsa vitziiul u ootzajib'al ti' sijununil.

2. B'an q'uul tza':

   a. Oksa ma'l tal sivan ti' kajay q'u txokop q'u'l atil ixi'l ech'a tx'i'.

   b. Oksa ma'l tal sivan ti' q'u txokop q'u'l atil ixi'l, echa' ak'atx.

   c. Chok oxva'l txokop ye'k ixi'l tu vichi'l.

   d. Chok ka'va'l txokop as ela b'iil utz ala kam vi elail.

   e. Chok ka'va'l txokop a' nititz'pik tuk'olob'.

3

¡La kuchusa!

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz q'u txokop utz ala kam ech sijununil. Echa' tuul saale' kam ech junun txokop, sa veet ayolon ti' vichi'l, ti' vib'anone', u techb'une' tuch' u atib'al va'l atilka. B'an tilchu u k'uchuvatz tetz vivatzib'al u tx'i'la txokop: Untz'oj ye' ootzaj ma'j q'u txokop tzi', tuch' ko'xh iiltu u vatzib'al sa veet aalta' kam b'anel taq'o.

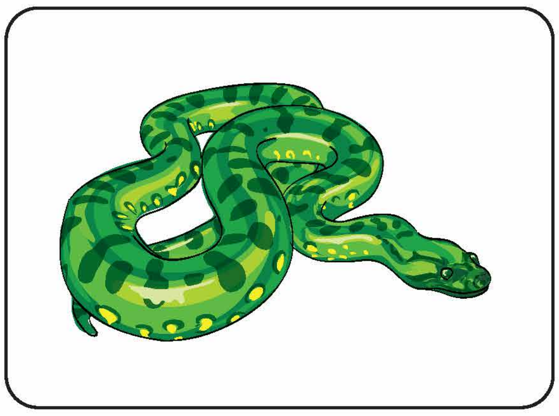

Keexh iqinlu vichi'l u tx'i'la txokop atok' solti' utz ye'k tajan. A' motx jejlelku tu tx'ava', tu a', xo'laj taq'il tze' tuch' kucham. Ni motx techb'u tx'oo, us, no'y tuch' petej.

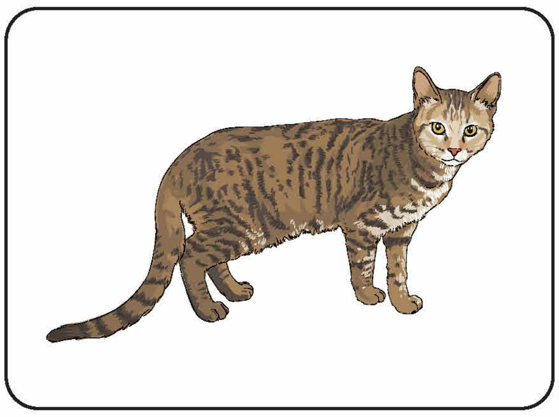

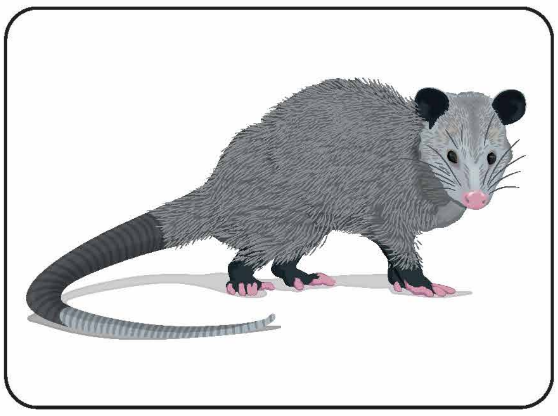

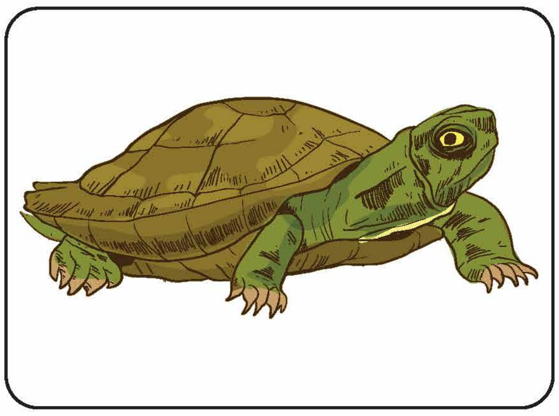

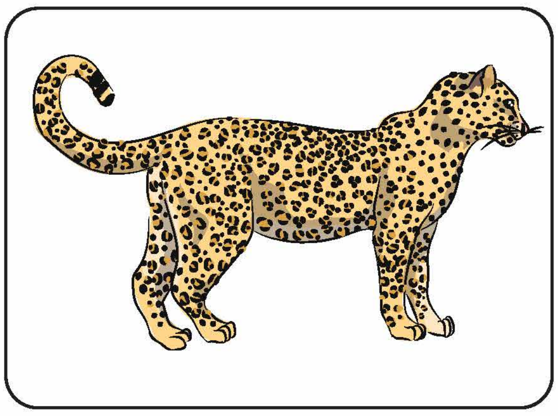

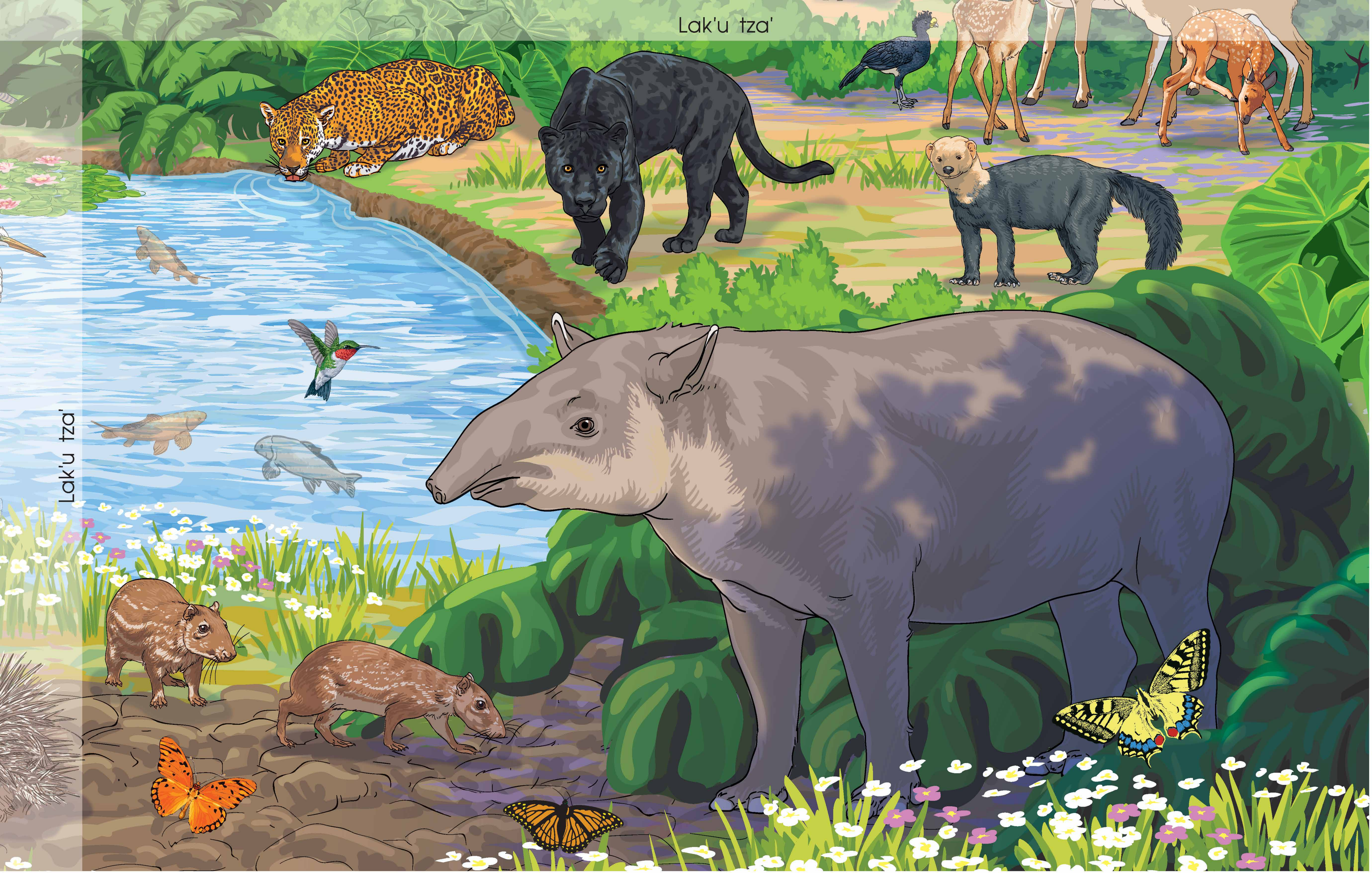

Lak'u tza'

4

Nunchab'a tuch' q'u vitz'in vatzik

- Iq'o b'en u nimla vatzib'al tootzotz utz k'uch tu q'u'l aatine'.
- Ch'oti kam txokop tootzajle utz jajte as sa tal see kam tootzaj ti'.
- Saachoj ex ti' k'amoti' txokop: junun aanima tu q'u'l aatine' sa tal ib'ii ma'l txokop utz aatz tere'n q'u'l samotx ib'an tuch' iyikune' tuch' toq'e'.

Aatz u nimla vatzib'al tetz u:

¿Til jejlelku q'u txokop?

Ootzajtzik...

Tilko'xh jejlelku q'u txokop echa' tu chi'la a', tu tx'ava' oj tu txunche'v. Aatz q'u'l atilka, tuleval oj ijejleb'al ib'ii. Aatz tu u tuleval, nichab'a kajay q'u kam nisavsa tetz ich'iie' tuch' tatine'.

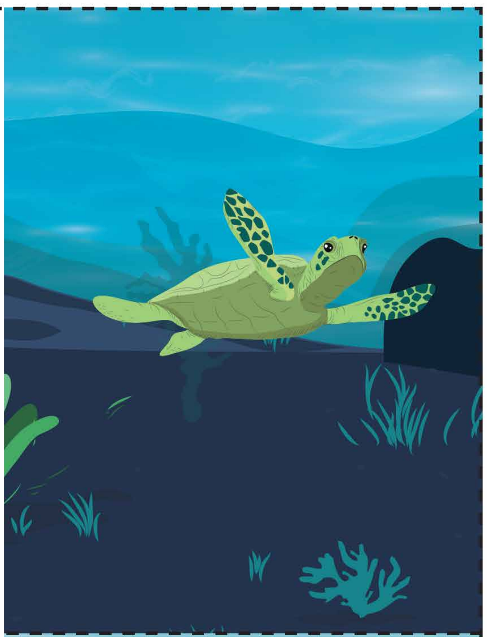

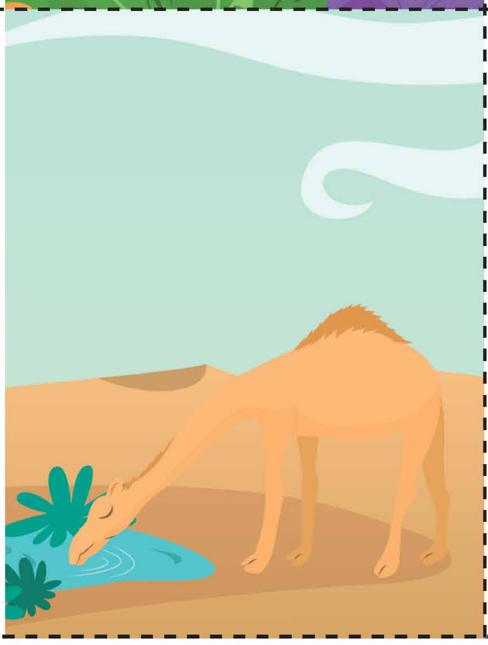

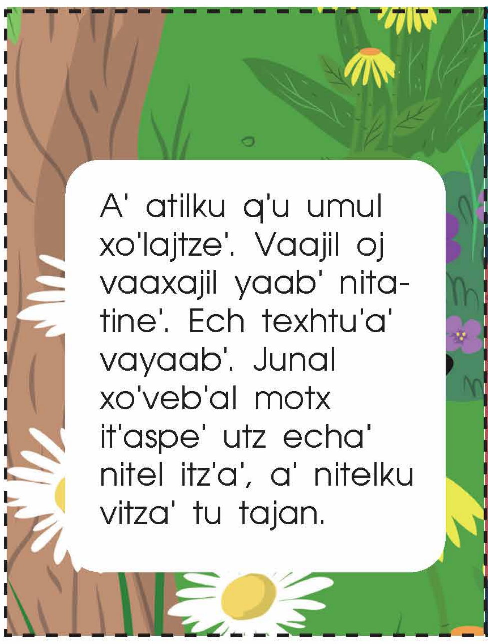

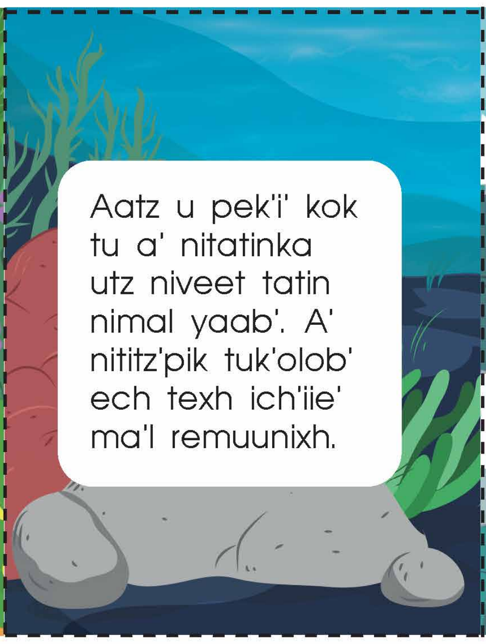

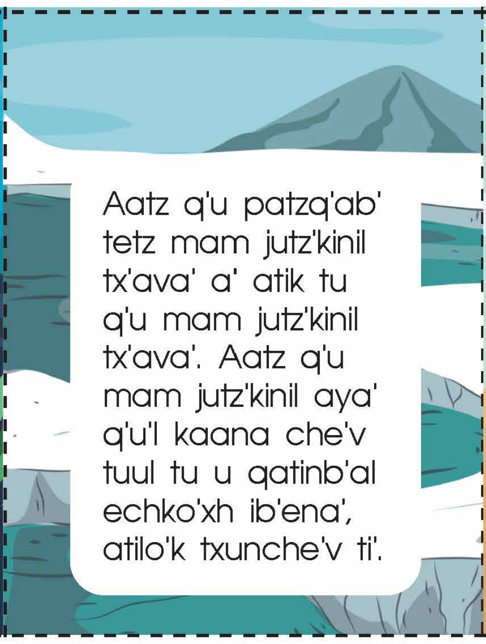

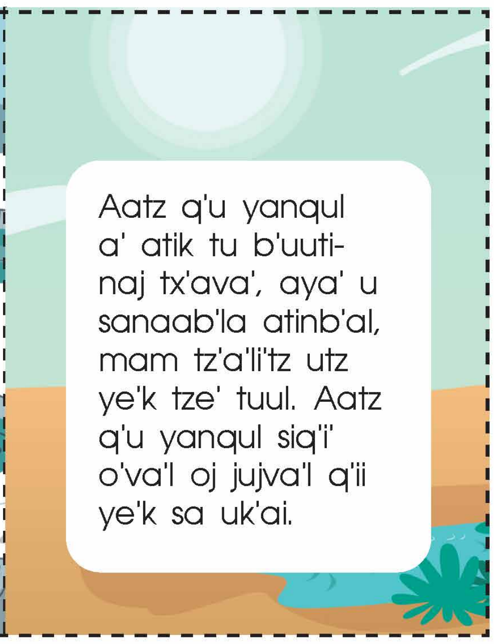

B'an iiltu junun q'u talaj u' alije'a'. ¿Nitzik iile' ye' tz'ajel b'iite? Aatz tu q'u talaj u' sijaq', chok u tal u' va'l ye' tz'ajel. K'atu utz lak'u ku' ech satz'aj u tatine'. Aatz sa imolotib' satek ab'an ma'l tuleval txokop sijununil. Ech saveet ak'atut q'u talaj u' tetz junun tuleval tz'ajel teku'en. Jaj tu vachusul sa isik'le u yol va'l atil tu junun q'u talaj u'. Iq'ob'en q'u talaj u' tootzotz utz al tu q'u'l aatine' kam vet achab'a ti' q'u tx'ava'il txokop.

¿Kam ootzaj ti' q'u txay?

Ootzajtzik...

Nimal q'u txay a' atilku tu atz'mil a'. Chukchaj ko'xh b'anel tu q'u txay, u ti', ich'iie' utz tilone'. Aatz q'u ti' ato'k solti' tuch' tal ixich' a' nimotx nilochon tu achi'm. Ta'xh jaq' a' niveetik ijiq'onku q'u txay.

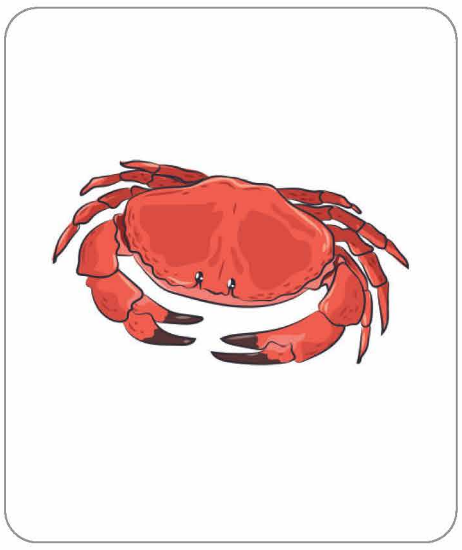

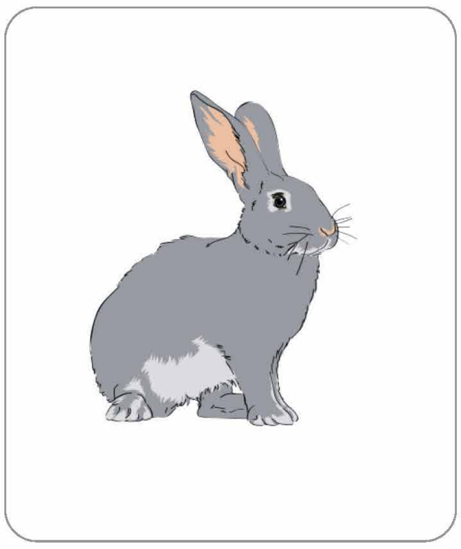
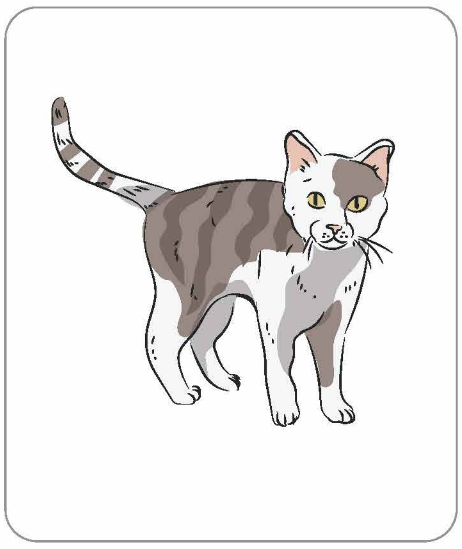

Q'oon aka'paju vib'ii junun q'u b'anich vatzib'al, tuul saaq' ma'l poq'oq'ab' ti' junun pi'xhil yol saale'. B'an tilpe' kam ech nib'an vachusul tuch' u b'axa b'anich vatzib'al: txay. Aatz u yol tza' unpi'xhil ku'en yolil.
B'an unpat u aq'on tza' utz oksa tu sete'r kajay q'u ka'pi'xhil yol.

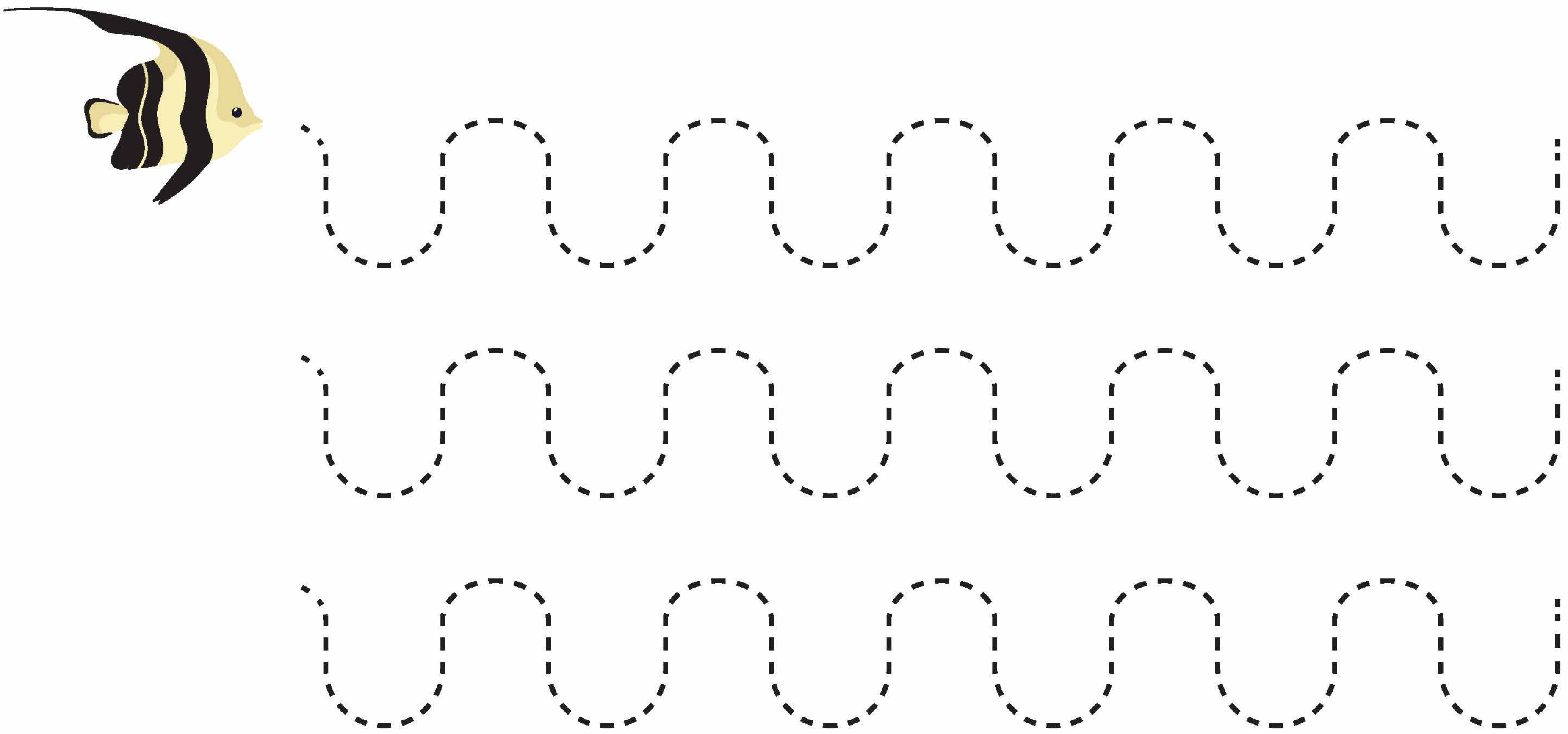

B'an tavi' as axh ma'l txay tu atz'mil a'. Yiku q'u talaj axich' ech sa achin axh. Echa' tuul la tal va-chusul as q'oon nitachin q'u txay, q'oon sayiku q'u talaj axich' utz echa' la tala ooje'l nitachin q'u txay, ooje'l tekpaj la yiku. Tuch' vatz'akab'al kamko'xh xolil latxaa, xamb'oj axh ti' q'u talaj tz'itkin utz jutx' viyikun u txay as nitachine'.

¿Jank'al ich'ii u nimla txay tu kajay u tx'ava' nanache'?

Ootzajtzik...

Aatz u nimla txay tu kajay u tx'ava' utz aya' u tzokoyi' txay. Toxhq'eb'al ich'iie' echa' ich'ii ma'l nimla ch'ich' utz atil ka'xva'l inimal. Aatz q'u txay tza' ti' tan toxhq'eb'al ich'iie' utz ye' niveet iyikut tib' tuch' ooje'l. Aatz u ti' iqul utz q'ejq'o utz kaanab'oj techlal. Utz, atil q'e'lich saj oj q'an tilone' utz saj u vatztuul. Ye'k ma'j tzokoyi' txay as ela tatib'al q'u techlal tuch' q'u q'e'lich ti'. Kajay jalel tib'. Echa' talaj ne' anal titz'pe', aatz u tzokoyi' txay kamal ech ich'ii tzuta.

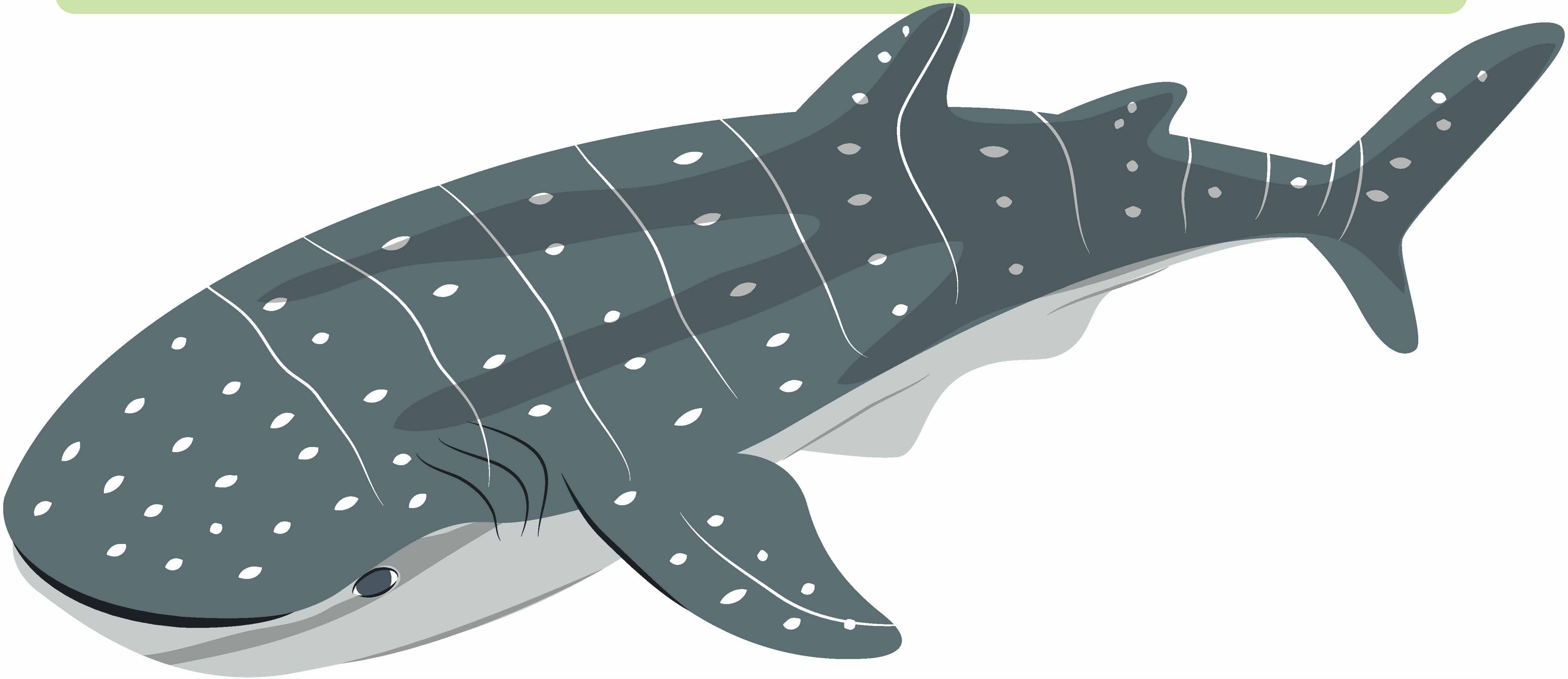

Aatz u tzokoyi' txay ma'l txokpil a'. ¿Ootzajtzik kantu'? Ech ib'ii jank'il q'u txokop q'u'l a' atilku tu a'.
¿ B'a'ntzik unb'enku see achab'at kam ti' u tzokoyi' txay? ¿Kam vet asa'a? ¿Kam b'itiioj nasa'a ti' u nimla txay tza'?
¿Atil talaj atza'q', aatine' oj atzukti'? Iq'ob'en u xaj u' tza', k'uchte utz motxoj aalte kam vet achab'a ti' u txokop tza'.

¿Ab'imal tzik ti' q'u *delfin* saaq'o?

Ootzajtzik...

Aatz q'u *delfin* junal txokopil a', a' atik tu a', saqale'. Oj sa b'an isajile', at sab'enku see as ye'k iju'. A' ni jiq'onku tu ma'l u tal qopo'l atil tivi' jiq'b'al kajiq' ib'ii. Niq'i' o'laval mu'k'u'l jaq' a' ye'k jiq'o'm nib'ane'. Ni'nal motx ije'ul vi' u atz'mil a' ech niveet ijiq'one'.

Aatz q'u *delfin* molomal tib' tatine', ooje'l motx tachine' niyuq'pe' utz niko'p tu a'. Nimotx it'ompe' ech nitooje'l ib'ena' oj nisaache'. Aatz majte, niyuq'pe' as nisa'a tib', echa' nisa'a va't *delfin* saqale'. Aatz echtzi', nit'ompe' tan nimotx ichiib'e'.

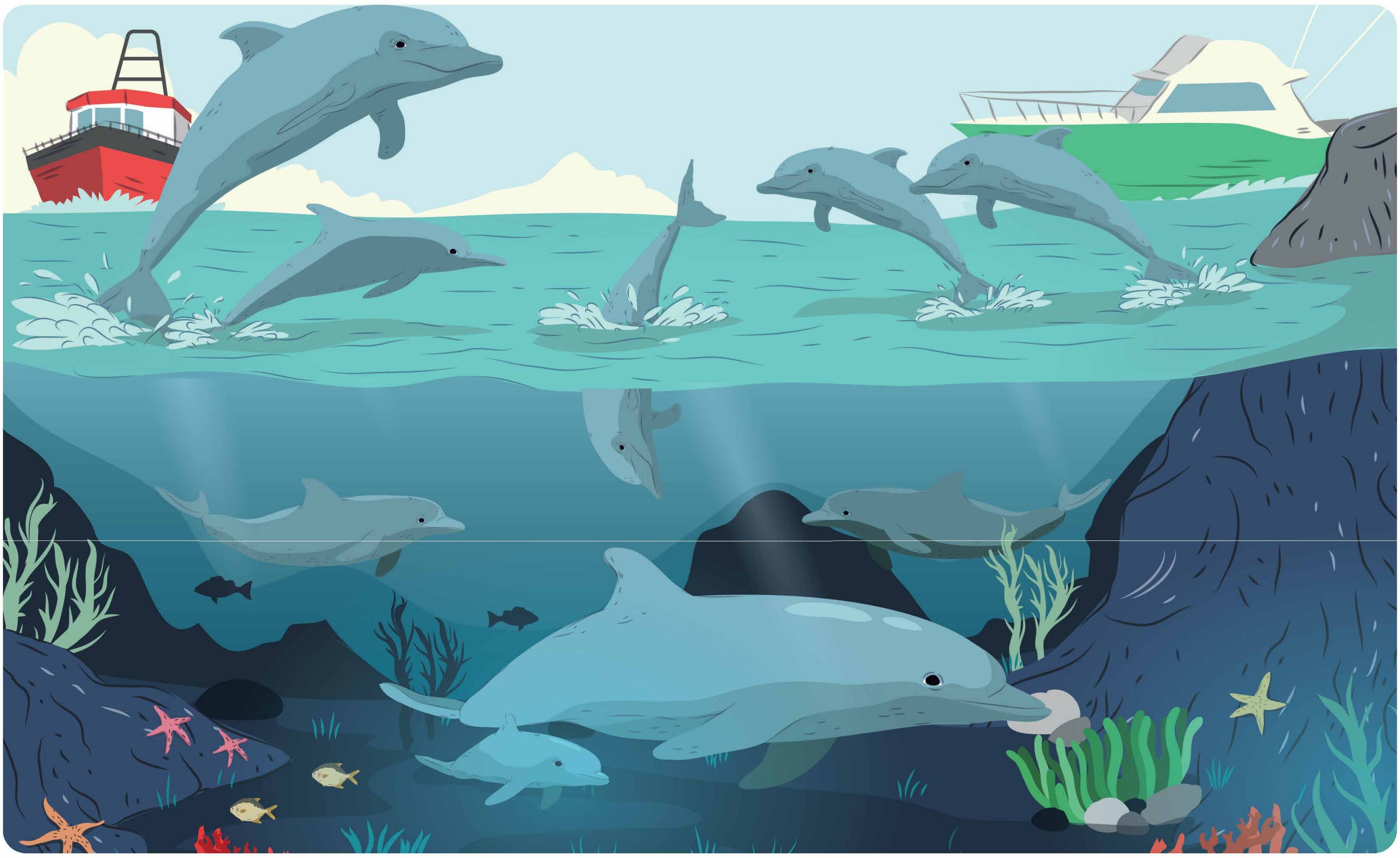

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz q'u *delfin*. ¿Nitzik asa'a u b'anich vatzib'al? ¿Kantu'? ¿Kam ech q'u *delfin*? ¿Kam nimotx ib'ane'? ¿Jatva'l yuq'pin a' atil sikajayil? ¿Jatva'l motxnajko'p tu a'? ¿Jatva'l nimotx iyuq'pe'? K'uch u *delfin* nim xo'l kajayil utz j'uch va'l tiira ch'oo ich'iie'. ¿Jatva'l ch'ich' jukub' vi' a' atile?

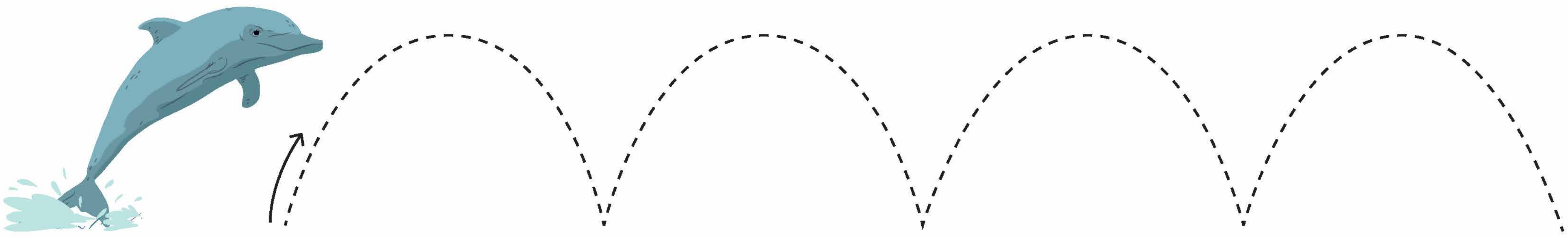

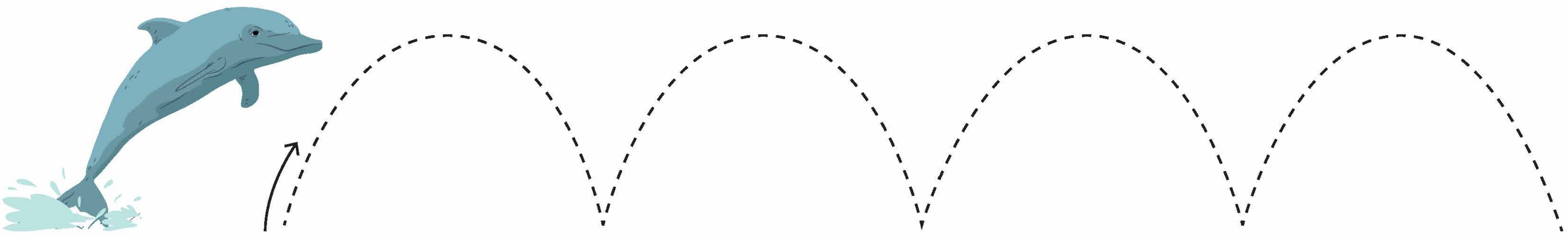

Jaj tu vachusul sa ib'anti' o'laval (15) mu'k'ul utz la talsee as la paali. Ech sootzaji jank'al nib'anko'p u *delfin* jaq' a'.
B'an ijutx'ax vit'ompu u *delfin*. B'anb'e tz'akab'al xayi' tilone'.

¿Ab'imal tzik yol saaq'o ti' q'u *pulpo*?

Ootzajtzik...

Aatz u *pulpo* ma'l txokop a' atilku tinik'a u atz'mila'. Vaaxajil iq'ab' atile utz a' nitxakunsa ti' iyikune'. Chajpajul nixaane' oj nijuxu tib' loq' ni b'ane' nitachin majte. Ye' niveet tab'ine', niko'xh ma'j tuulvi' nib'ane', loq' sotzeb'al k'u'l vichi'l.

Atil *pulpo* nim ich'iie' tuch' ch'oo ich'iie'. Nijal tilone' ech si sotzsak'u'l tuch' sivan oj xajtze' tetz atz'mil a' utz ech ikoltu tib' vatz ma'j tza'l, echa' vatz q'u txokop q'u'l nisa'a sa iyatz'e'.

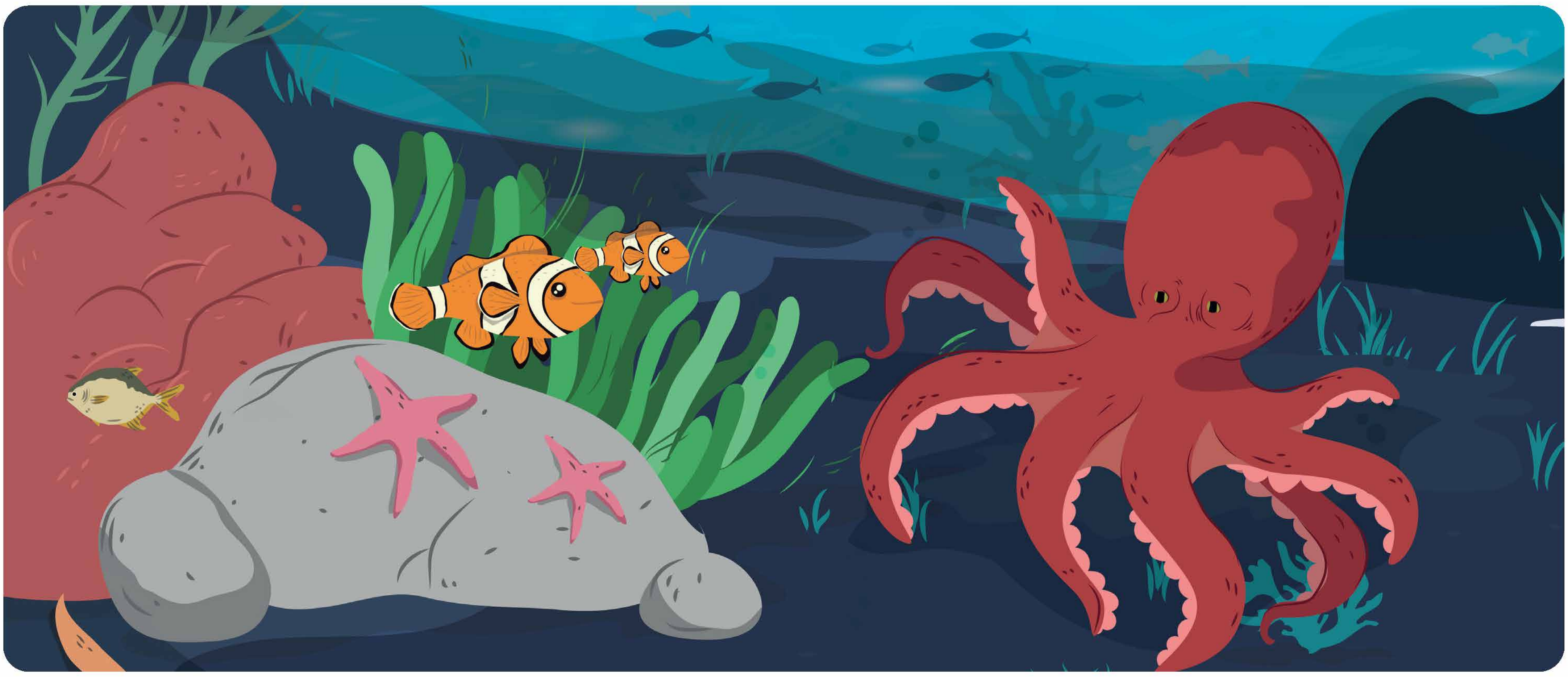

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. Ach q'ul iq'ab' u *pulpo*.
Itz'ako'xhtu' as axhkoj ma'l *pulpo*, q'oon sayiku q'u'l aq'ab' echa' q'u tetz u *pulpo*, b'anpaj chitu' loq' oo-jee'l teku'en.
Axh koj atil vaaxajil aq'ab' ¿Kam sab'an tuch'?
B'an tavi' kam sab'ane' nanache' utz al tu q'u'l amol.

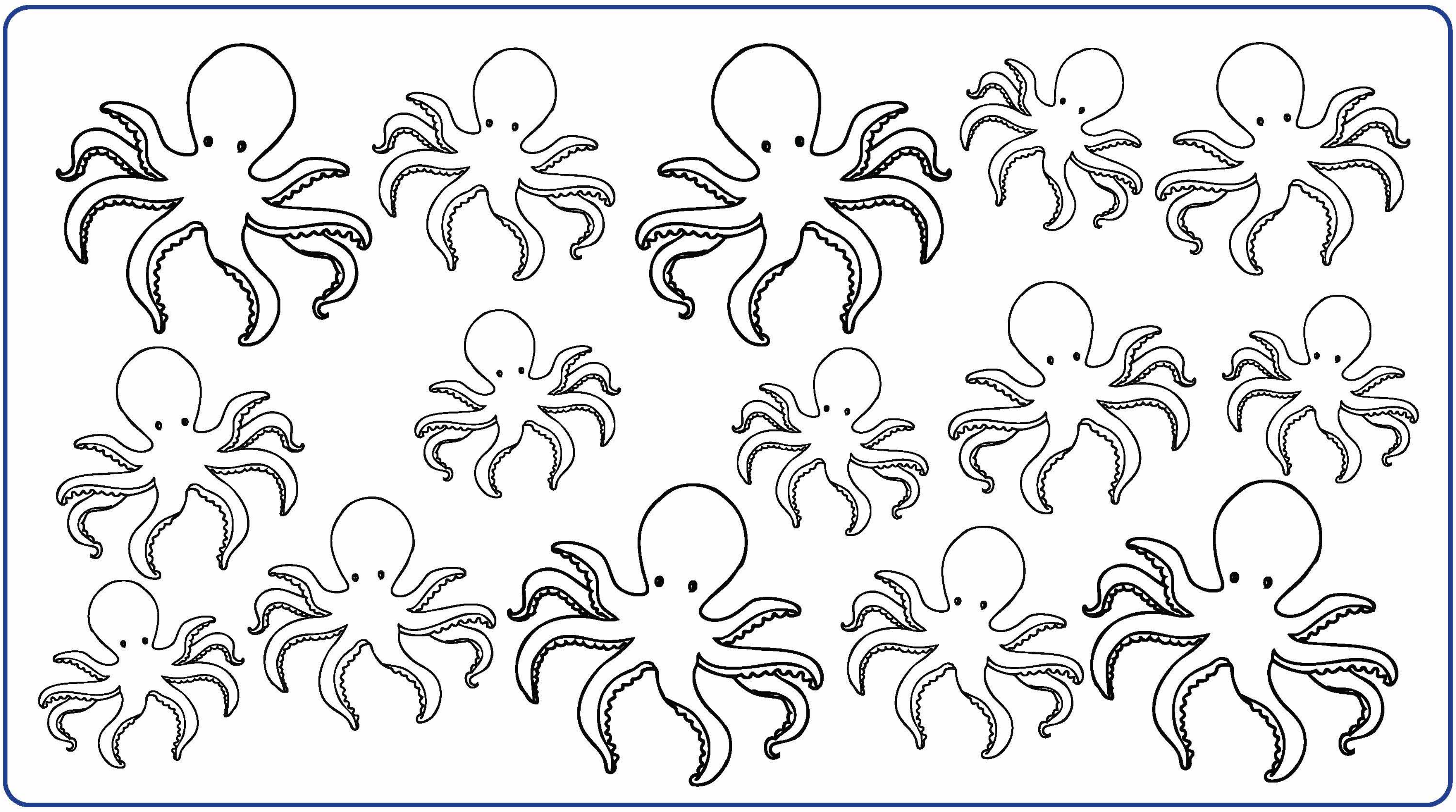

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz u *pulpo*. Kam ko'xh motx ich'iie' atile.
Chok q'u *pulpo* q'u'l puunto ich'iie', utz tz'aka tu kaj. Motxoj achoka utz b'an iiltu q'u'l ich'iie' ech ye'k ka'ltziunchil as a'chitq'u *pulpo* puunto ich'iie' sa tz'aka. Oj la yolb'axh utz la tz'aka va't *pulpo*, ye'k ko'xh sa ela' ok axh ti' tan ¡Tx'anel ikaa u xaj avu' sa ib'ane'!

¿Til atilku q'u xich'a'mla txokop?

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. ¿Kam niile'? ¿Kam atib'alil va'l niile' tzi' nanache'?

A' jejlelku q'u paatuxh, q'u tux t'el, q'u juxjee tu pe', tu ch'im tuch' tulaj atib'al k'atz otzotz. Ech ti' aatz ib'ii utz otzotzil txokop oj txokop tetz tu pe'.
Nim q'ul ik'olob' q'u paatuxh vi' q'u tetz q'u tux t'el. Nim q'u'l ik'olob' q'u tux t'el vi' q'u tetz q'u tz'ichin.

¿Jatva'l paatuxh atil tu u neb'lich a'? ¿Jatva'l tz'ichin atil vi' u tze'? ¿Jatva'l talaj t'el? ¿Ab'iste nimal-te, q'u talaj t'el oj q'u paatuxh? ¿Kamb'ioj ela k'atz q'u tux t'el tuch' q'u paatuxh?

Ch'oti tootzotz, tu q'u'l atxutx ab'aal oj a q'eslachaj txutx ab'aal ti' q'u txokop tu pe'. K'ajelvib' as sa tal sib'at kam see as sa ok titxa'k.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. ¿Kam atib'alil va'l niile' tzi'? Chok kajay q'u xich'a'mla txokop.

Nimal q'u xich'amla txokop a' jejlelku xo'laj tze': echa' q'u: lo'r, xotx' tuch' kamko'xh tz'ichin. Aatz xo'laj tze' kaana b'iioj tze' tan a' u totzotz q'u xich'a'mla txokop. Tzi' nichab'av txakonsa'm tetz b'anb'al isok, a' tuch' echb'ub'al echa' us tuch' xajtze'.

¿Ab'imal tzik iyolchu u xotol tze' saaq'o? Ech ib'ii tzi' tan aatz u vek'kinil vi' iju' nixoton q'u kucham. ¿Nitzik iile' til atilka?

¿Nitzik iitz'a kam b'anel taq'o as sa sotzsal q'u xo'lajtze', echa' ni tzok'pu q'u tze'?

¿Jatva'l xich'a'mla txokop niiltu u xo'lajtze' tza'? ¿Ab'iste ni'xh asa'ate? ¿Kantu'?

Ootzajtzik...

Tu k'olob' nititz'pik q'u xich'amla txokop, atil iju', atil ixich' tuch' tajan. Ta'xh q'u txokop tu u tx'ava' as atil ixi'l.

Echa' ch'oo q'u xich'a'm-la txokop, vinan ni aq'on techb'ub'al, nichok ivatz tze' oj ino'y utz nimotx taq' tiju'. Echa' nitek ich'iie' nimotx ichokje' techb'ub'al sijunal.

Aatz tu u qatinb'al Tx'ava' kaana xich'amla txokop atile, chukchaj ich'iie', iveete' utz tuch' tilone': tz'ichin, paatuxh, xotx', tux t'el, pingüino utz tuch' nimat tere'n. Junun xich'a'mla txokop atil ma'l tatib'al tetzchitu' til ni atinka, ma'l tatib'al as chab'amaltib' kajay q'u kam tuul q'u'l nisavsa ti' techb'une, ich'iie' utz ni tatin titz'in. Aatz o', o' aanima, samotx qilb'e q'u atib'al tza', sakumajqib' ti' ib'anlu kam as sa iyansa.

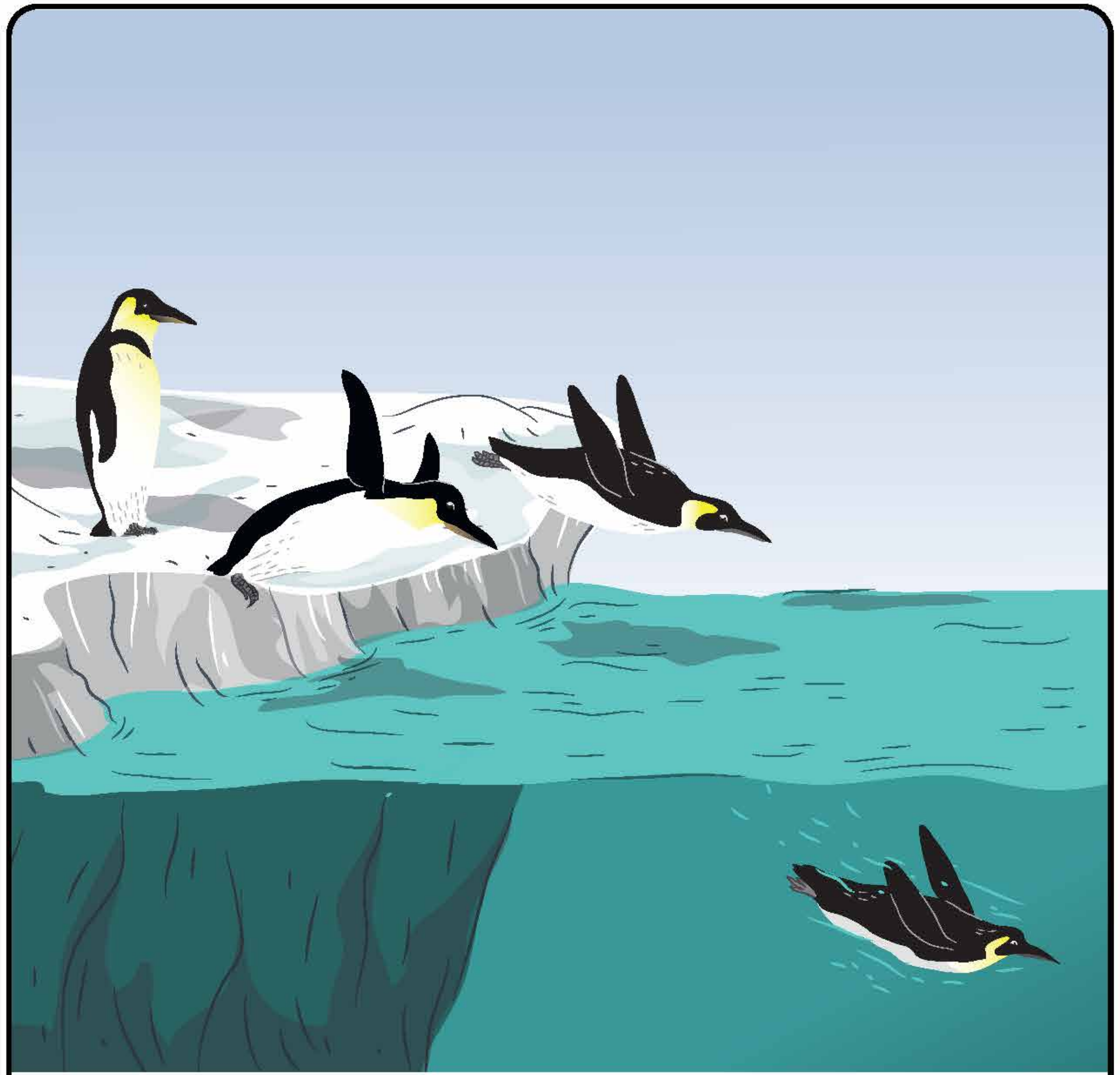

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. ¿Kam atib'alil va'l niile' tzi'? ¿Ab'imaltzik yol ti' q'u *pingüino* saaq'o?

Aatz q'u *pingüino* junal xich'a'mla txokop a' atilku tu chi'uli'tz, aya' q'u atib'al q'u'l b'a'n sab'en sivan u a'. Kaana b'iioj ixi'l tetz chitu' as nikol tu che'v. Achi'm ko'xh nimotx ib'ane' junq'ii. Ti' itzujb'et tib' utz a' ni lochon u jutz'kinil iju' ti' itxaypu txay tuch' tere'n ko'xh txokop tu u atz'mil a' ti' mulkin motx tatin tuch' tere'n *pingüino* ¿Nitzik ab'an ti' jank'il motx ich'iie'? Ech ich'iie' ma'j tal nitxa' anal titz'pe', echa' ma'l tal ch'oo ne'. Loq' atil *pingüino* b'a'n sa ib'ane' mam nim ich'ii majte.

¿Jatva'l *pingüino* niil tu u b'anich vatzib'al? ¿Kajay tzik sa b'enku' tu a'? ¿Kantu' ech niitz'a tzi'

Al takab'al kam vet achab'a ti' unq'a pinguino. Utz k'uch u b'anich vatzib'al te.

B'an tab'il u po'tisa'm yol tza'. "Nikuch'iva u kutxutx" ib'ii utz a' niyolonku' ti' va'l ipaaleb'e ma'l u tal tux tz'ichin tuch' oxva'l q'u tal.

¿Kam tere'n sa tiq'o tib' tu u po'tisa'm yol tza' nanache'?

«Nikuch'iva u kutxutx»

Olga Orellana

Xamtel ti' ijojit q'u k'olob' tuch' taanxelal utz itz'e' oxva'l talaj tx'anel-la tz'ichin. Techalich ichii'b' vitxutx ti' utz junq'ii nich b'en ichok techb'ub'al sika-jayil: jununil talaj ino'y sijununil. Oxva'l q'u tal tz'ichin xo'veb'alich techb'une' loq' atich ma'l va'l maas uul vi' tere'n q'u'l. Tootzajich tek vitxutx ¿Ootzaj tzik kantu'? tan sib'al ni'ch ik'ab'-b'a' itzi' vi' tere'n q'u'l.

Ech ipaa ma'l, ka'va'l, oxva'l, kaava'l utz o'va'l q'ii.. Ooje'l nich ich'ii q'u talaj tz'ichin, techalich tek ixi'l, nimalich tek ixich' atiche utz nimal tek echb'ub'al nich techb'u.

B'ex chokaxoj techb'ub'al tu vitxutx, echa' va'l nichit ib'an junq'ii, loq' paal toq' ch'ich', sotztek saj utz ye't q'aavi. ¿Kam ib'ana nanache'? Aatz ib'ana utz aatz ma'l u xaaol txokop, tachvachit q'u tx'anel-la xolb'al ti', itxaya utz ijup tu pe' tetz talaj avan.

Nich ich'ival tu q'u tal, nich motx itxume' utz motx oq' ti'. Ab'il toq' tu u tux tz'ichin, tan atil ixichin q'u tz'ichin k'uxh ye' na'l. ¿Ootzajtzik til atilka? Txala vivatz utz mujel tu q'u'l ixi'l. Unchee' tuch' q'u xichin tzi', nich tab'i kam ech isik'lel tu q'u talaj tal. ¿Ootzaj tzik kam ib'ana? Xe't ixich'an tu u tatib'al va'l atichka, tuch' chit iyak'il nich ixich'ane' ib'en sunchaj jalil, chajpunalich ku'l u tatib'al vatz tx'ava', jajpu vijub'al ech ooje'l u tux tz'ichin.

Ooje'l xich'an u tux tz'ichin, opon-nalich tu visok tu va'l nich ich'ivalku tu q'u tal. K'uxh ye't veet tiq'otb'en b'iioj techb'ub'al, nich ijaj itzi' q'u talaj tal utz ye' nich iya' iyikune'. ¿Ootzaj tzik kam nich isa'a satalte tuch' q'u'l iyikune'? Nich talte: «Ni kutxum axh txutx, qe'lchit atiltek unpajt axh tu qotzotz». ¿Matz asa'a u po'tisa'm yol tza'? ¿Kam va'l ma'xh asa'a?

¿Kantu' as aatz u po'tisa'm yol tza' «Nikuch'iva u kutxutx ib'ii»?

¿Kam nich inach vitxutx as jupich tu tatib'al tz'ichin? ¿Kam nich titz'a nanache'?

¿Kam nich inach q'u tal as ok aq'b'al utz aatz vitxutx ye' nich iq'aav opon?

Nikoj iveet aaltu ma'j kam tu u xaaol txokop ¿Kam saalte?

¿Kam vet uch tu u po'tisa'm yol « nikuch'iva u kutxutx»?

B'an iiltu oxva'l q'u talaj u' q'u'l atil b'anich vatzib'al tuul aya' q'u'l vet b'anlu tu u po'tisa'm yol. K'uch u tal u' va'l atil tuul kam vet b'anlu tib'axa; ech va'l tul ti' tuch' va'l b'anlu tiya'teb'al. Iq'ob'en q'u talaj b'anich vatzib'al tootzotz tza' utz al u po'tisa'm yol tu q'u'l aatine'.

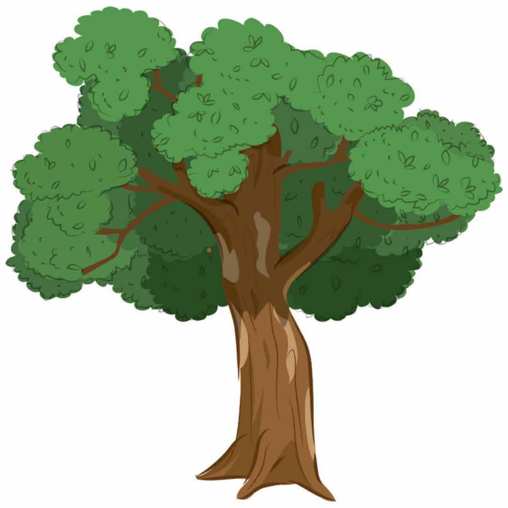

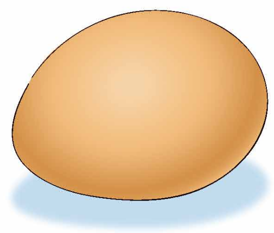

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al utz txaa oxva'l. Al ma'j kam ootzaj ti' sijununil. Echa' oj a' vet atxaa u «tze'», saveeti saale': atil ikuchamil tuch' iq'ab'aj u tze'.

Aatz tu q'u kaaxoob'al atil jaq' q'u b'anich vatzib'al vet atxaa, aatz vachusul sa itz'ib'a u yol tuch' vib'ii. B'an iiltue' kam ech iveet nib'ane'.

¿Ootzajtzik jank'il ich'ii u tz'ichin va'l tiira ch'oo tu u tx'ava'?

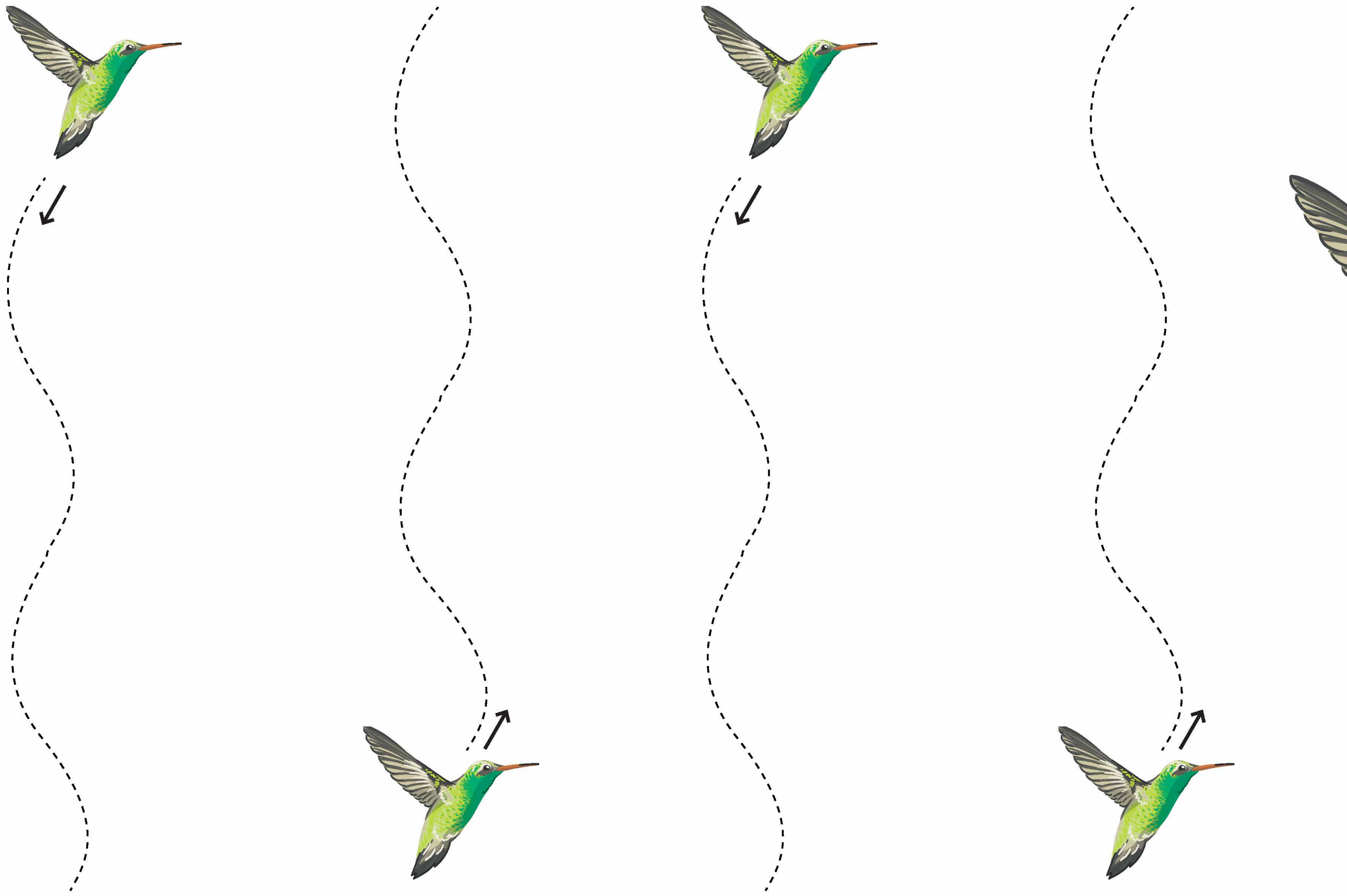

Ootzajtzik...

Aatz u tal tz'ichin va'l tiira ch'oo tu u tx'ava' utz aya' ma'l xo'l q'u tz'unun ech ich'iie' u tal vi' aq'ab' u k'uchunb'al. Echko'xh ich'iie' va'l tzuta.

Aatz tu vib'ano'm q'u k'uy kumam, aatz u tz'unun a' nik'uchunsa vichi'l utz u sa'om tu u atinchil. Nitalche' as aya' ma'l q'u tal tz'ichin nib'en iq'ila q'u xu'm tuch' q'u aanima tu q'u otzotz, nitiq'ob'en yol tetz chiib'ichil. Ech ti' as aya' ma'l q'u b'anich vatzib'al niqil chajpaj, txukelku' tu q'u po't.

Oksa u vi' aq'ab' k'uchunb'al k'atz u b'anich vatzib'al tetz u tz'unun va'l atil tu u cha'x kaaxoob'al. ¿Nitzik ab'an tavi' ma'j tal tz'ichin tiira tal ch'oo?
Tilko'xh ib'en ixich'an u tz'unun: ti' iqul, sivatz, aalije'a' utz aaliku'e'. B'an tavi' as axh ma´l tz'unun utz aatz vaq'ab' aya' q'u'l axich'. Echa' tuul la tal vachusul: sivatz, unchee' saxaanb'en axh savatz tuul sayiku q'u'l axich'. Utz echa' la tala ti' aqul, ech la b'an majte. Echa' la tala « ooje'l», la yiku q'u'l axich' jank'il u ooje'l va'l la veet ab'anta'. Echa' la tala «q'ooni», ech q'oon lab'ana. Jutx' tuch' ma'l tz'akab'al vixich'an u tz'unun: aal ije'a' utz aal iku'e'.

¿Kam txokpil ela tuch' q'u chee muunte?

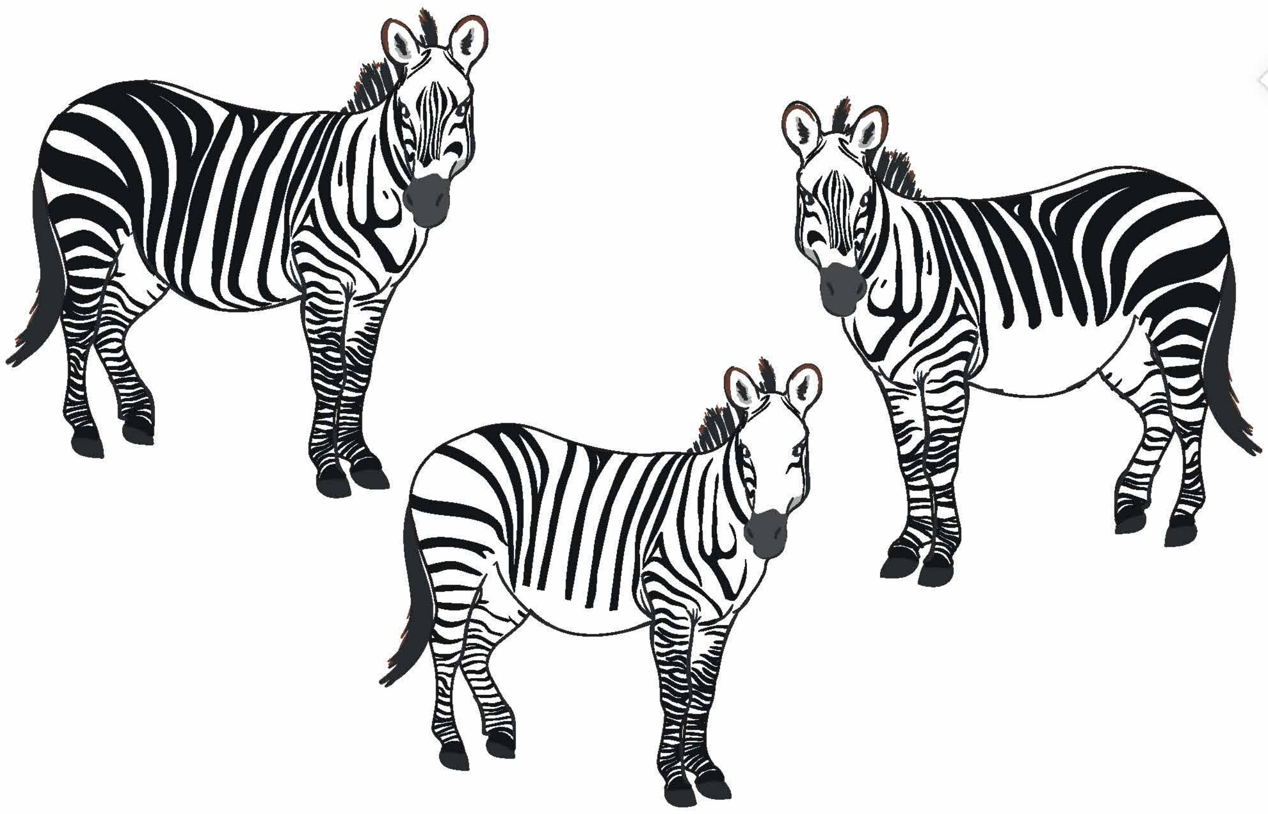

Ootzajtzik...

Aatz q'u chee
muunte a' atil
tatin tuch' q'u b'ur tuch' q'u
chee, ech ixe't ela ko'xh
tuch'. Oj satz'inb'a' iib' ti'
tilche' utz at sab'enku see
as ela ko'xh tuch' ma'l b'ur.
Ka'xva'l chee muunte atil
q'e'lich ti'aj tuul utz
unjolte ye'xhkam. Ka'xva'l
ch'oo ti' q'u q'e'lich atil
ok ti' utz ka'xva'te echa'
yotx tilone'.
Ye'xhab'il ela q'u q'e'lich ti'.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz oxva'l q'u chee muunte q'u'l atil tu u kaaxoob'al: ¿Nitzik veet iiltu q'u jalb'al tib' q'u q'e'lich ti'?

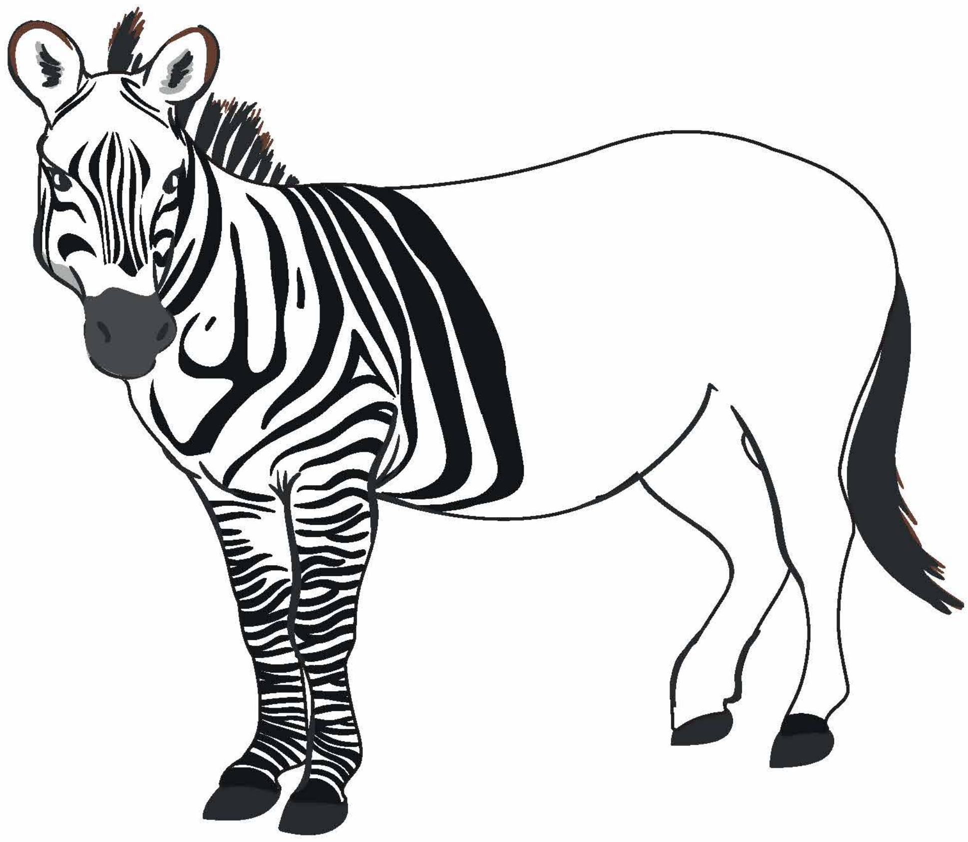

Atil ma'l u cheee muunte tu u kaaxoob'al ye' tz'ajel q'e'lich ti', tz'ajsa kam ech asa' q'u q'e'lich q'u'l ye' tz'ajel ti'. B'an iiltu oxva'l q'u talaj u' tetz u chee muunte. Sa veet iiltu vich'ii u chee muunte tu va'ltza' echa' tuul analko'xh titz'pe', b'en-nal q'opo. Nuk'a a' sa b'enk'axh ti' vich'iie'. Ti' iqul junun talaj u' sachab'a yol techal tokeb'al k'atz junun chee muunte. Iq'ob'en q'u talaj u' tootzotz utz jaj tu ma'j ab'il as sa isik'le savi' va'l nitale'.

¿Nitzik asa'a sa chab'a kam ti' u mamala t'ankin txokop tu u tx'ava'?

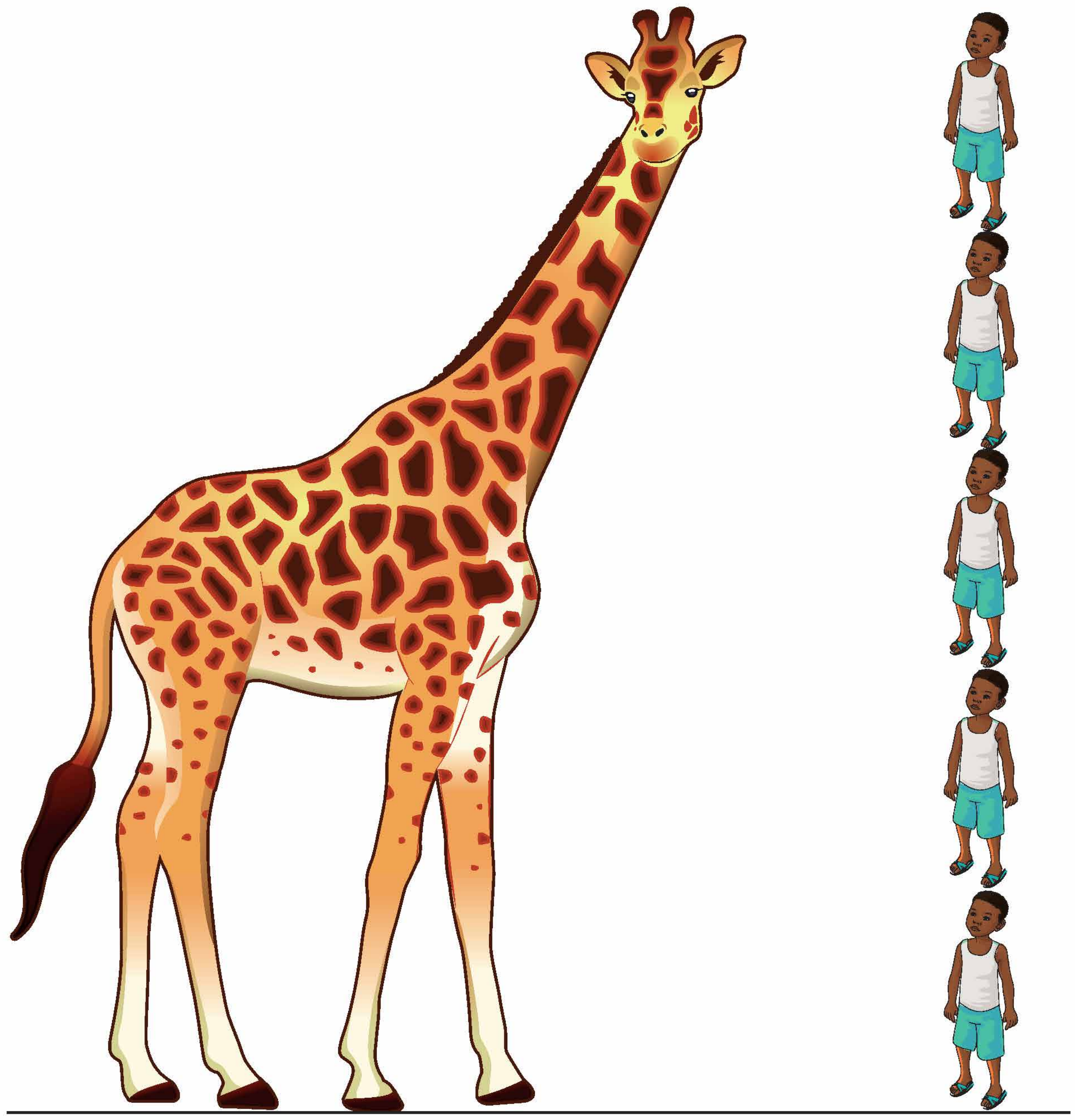

Ootzajtzik...

Aatz u yu'qul a' u txokop mam t'ankin ich'ii tu u tx'ava'. Nitopon ich'ii o'va'l jaa, echa' o'pajul vach'iie'.

Mam nim viqul, ech a' nilochon ti' ichab'at q'u xajtze' tetz q'u tze' t'anlelje' tan a' nitechb'u. Atil ka'va'l tal tuk' ¿Nitzik iile'?
Aatz q'u'l tzi', nitxakonsa ti' ilochtutib' vatz q'u ch'a'o' tuch' unjoltu txokop.

	yu'qul	
yu'qul	vi'xh	yu'qul
vi'xh	yu'qul	yanqul

B'an iilta' kam ech itz'ib'al u yol Yu'qul. Aya' va'l atil jaq' u b'anich vatzib'al. Aatz tu q'u kaaxoob'al q'u'l atil nimal yol tz'ib'amal tuul, chok jank'il q'u yol q'u'l ela tuch' va'ltza' utz tz'aka tu tz'akab'al.

Aatz q'u chee muunte junal txokop nitok xo'l aanima utz ti' nimal tatine', echa' ti' unmolol.

Nimalen q'u chee muunte a' atilku tatib'al tziian, *África* ib'ii.

Aatz q'u chee muunte molomal tib' utz nixee tib' junq'ii ech ye'k sa ojchal tu q'u b'alam.

Oj nitojchal ma'j chee muunte tu ma'j txokop, nib'en toksa tib' q'u tatin ti', utz nib'an ya'l tojchalel u txokop.

¿Kam ech motx iq'ilat-tib' q'u kab'?

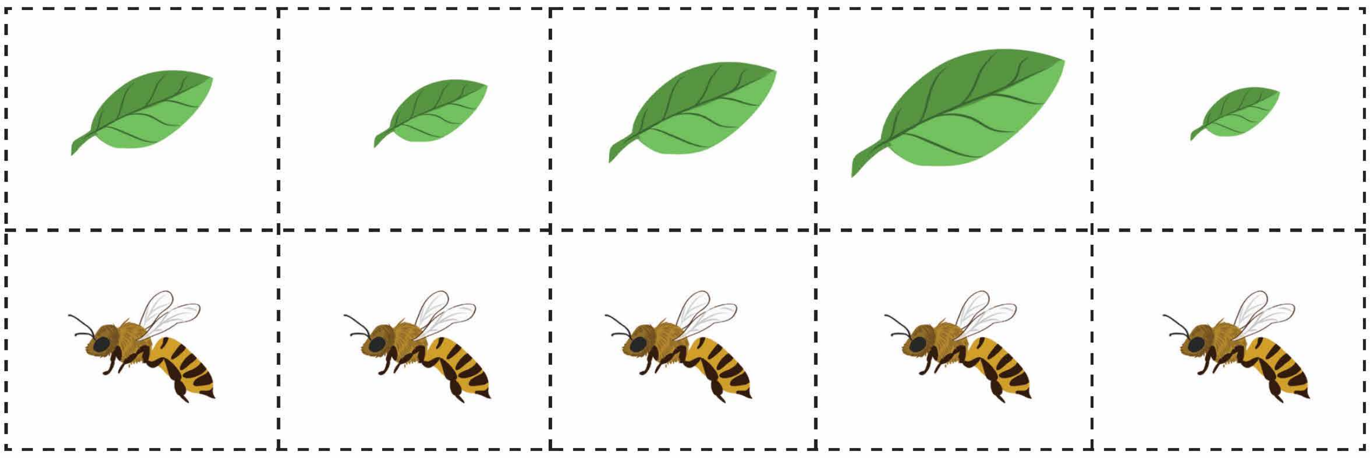

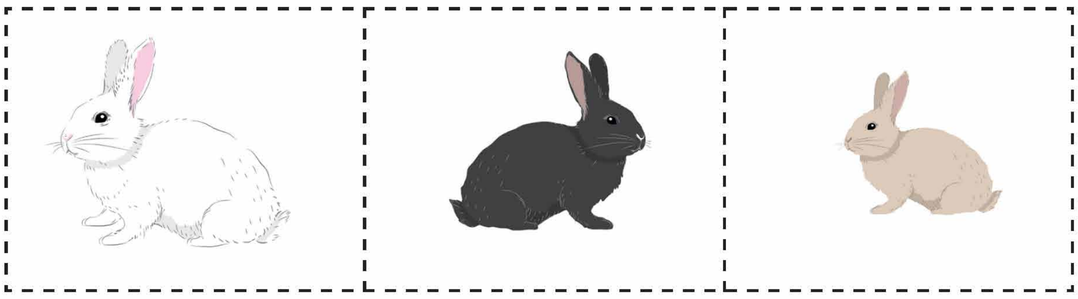

Ootzajtzik...

Aatz q'u kab' utz niq'ila tib' tuch' b'ixal oj yuq'pi'l. Echa' nichab'a techb'ub'al ma´j kab', tu ma'j atib'al atil xu'm tuul saqa-le', ni rit'ipune' utz echa' b'ixal nib'an iq'aavb'en tisok,. Ech it'oytu tere'n q'u kab' Til atilka utz jank'il elnaj u echb'ub'al.

A' atilku q'u kab' tisok. B'an iiltu tu u b'anich vatzib'al u sok tuch' q'u'l atil ti'aj. Ala kam niil tu u b'anich vatzib'al.
K'atu kajay q'u kab', q'u umul tuch' q'u talaj xajtze'. B'anb'e aq'ku' tu u b'anich vatzib'al utz b'an q'u aq'on atil ti' iqul u u' tza' tan toj isik'le vachusul savi' majte. Echa' ma'l saach va'l atza' sa ib'ane'. B'a'n ko'xhtu' as ka'xvo'j sa b'an cheel utz tu va't q'ii la b'an tere'n q'u'l.

Tetz saach…

1. ¿Jatva´l xu'm atile? ¿Jatva'l umul? ¿Nimaltzik umul oj nimal xu'm?
2. « Kaava'l kab' atil tisok, loq' ex solin ma'l. ¿Jatva'l kab' vet kaaka tisok?»
3. « Kaava'l kab' vet elu'l tisok utz ex ichok xu'm. ¿Satz tak'a ma'l xu'm tetz junun kab'?»
   Al inujul tu ma'j q'u'l amol as kam ech tootzajil vet ab'ana satz tz'aj q'u xu'm untz'oj ye'ka.
4. «Oxva'l q'u talaj umul itza'q' tib', tzolchelchit motx ib'en tu saach, b'axal u nim ech tek q'u ch'oo inuk'tu tib'.»
   ¿Ab'iste u umul va'l nim tixo'l? ¿Ab'iste va'l ch'oo?
   Txay u tal q'eji' umul, echa vich'ii tuch' kava't q'u'l. Tz'ajsa u nuk'ich yol tza': Aatz u q'eji' umul nim vi' u.......umul utz ch'oo vi' u.......
5. B'an iiltu u nimla b'anich vatzib'al ¿Jatva'l sanich atile? Acha. ¿Kantu' nanache' as tzolchel chit ib'ena'? Echa' nichab'a echb'ub'al ma'j sanich, nitaq'b'en ma'l tuulab' utz ech a' va'l ninach tere'n q'u'l imol. Ech nixamb'u uch-chil ti' utz nimotx itzolb'a' tib'.
6. Nuk' q'u talaj xajtze' b'axal u tal ch'oo ech la ok q'u nim. Aatz cheel utz b'an ka'molol. ¿Kam tal xajtze'il sooksa xo'l unjolol? ¿Utz kam sooksa xo'l unjolte?

7. Ab'i u tal ch'oola po'tisa'm yol tza':

Ib'an unpajul atich ma'l u chumpa'yla kab' Sara ib'ii. Chajpaj nich iveet toojelu'l nich telu'l utz ye'xh ab'il-e nich talva.

Tu ma'l u q'ii, xich'an ib'en tziian utz tz'ejxi. Ye'ichtek tootzaj kam ech iq'aav b'en tisok. Aatz vitxutx, tila as nich ipaal toq'ch'ich': ma'l, ka'va'l, oxva'l, kaava'l, o'va'l eltek'ul ti' ichokle'. ichab'a chitu', nich toq'e' utz techalich ixo've'. ¿Ootzaj tzik kam ib'an vitxutx? Yak'il iq'alu, nich ichi'b'e' tan ichab'a. Yolon tuch' utz ichab'a va't itxumb'al u Sara. K'uxh anko'xhich mam chumpa'yla kab', Ye'kan tek ijutzi eli'ch ul vatz vitxutx.

¿Matz asa'a u paaleb'e'm tza'? ¿Kantu'?
¿Kam ib'an tib'axa?
¿Kam ib'an ti'?
¿Kam ib'an tiya'teb'al?

¿Jank'il vatzq'ii isaj ma'l nam seetz?

Ma'l q'ii ☐

O'laval (15) q'ii ☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐☐

Ootzajtzik...

Nimal q'u talaj nam o'laval (15) ko'n q'ii nitz'e'a'

Junal nutkin txokop q'u nam, ye'k ib'ajil saqale' utz vaajil tajan. Tu k'olob' nitelku'l utz jatpajul ko'xh nijalpu vichi'l:

- Tib'axa utz ma'l xuq', echa' ma'l no'y.
- Echtek nib'en ma'l kapuuyo, echa' ma'l tal tx'u'y oj saaka vet ichema.
  Aatz tu tuul vichi'l nijalk'e' oj nich'expe'. ¿Ootzajtzik kam nib'an xamtele?
- Tiya'teb'al, echa' as b'aneltek tuche', nib'en nam tuch' ixich' tx'anelchit q'u'l ixol. ¿Ootzajnaltzik va'l ti' q'u nam tzi'?

¿Ootzajnaltzik va'l ti' q'u nam tzi'?
B'an iiltu q'u nam. ¿Kam motx tilone'? ¿Ab'iste ni'xh asa'a-te? ¿Kantu'? ¿Kamb'ioj sasa'a saal tu q'u aanima q'u'l tx'anelko'xh nib'enku itxaypu q'u nam-te?

Aatz tu q'u talaj u' sijaq' atil talaj b'anich vatzib'al tuul tetz kam ech ich'expu vichi'l ma'l nam.
K'atu utz nuk'a kam ech xe't ich'expu ichi'l ma'l nam, kam ech ich'expu xamtel utz kam ech, ich'expu tiya'teb'al.
B'antek sajunal, loq' oj ye' satx'ole' utz jaj alochb'al tu vachusul.

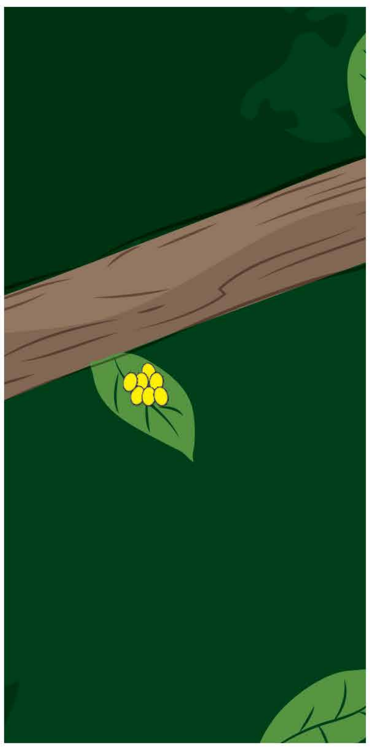

¡Niveet ixich'an q'u nam!

Ootzajtzik...

Atil unvatzul q'u nam as aatz ib'ii utz vi'aji'tzil nam. Nimal nitatin vatz tere'n q'u nam. Vi'aji'tz ko'xh atil namil. Echa' nitok u che'v, nib'en tu va't atib'al, a' nib'en ichok tz'a'.

Jatva'l ko'xh q'ii nisoline' utz nimal ixaan nimotx ixich'an ipaale'.

Jup q'u'l avatz utz b'an tavi' nimal vi'aji'tzil nam nixich'ane' ma't motx tziian.
B'an iiltu u tze' noonajok vi'aji'tzil nam ti': ¿Jatva'len? ¿Jatva'l nam nixich'ane'? ¿Kam nib'an taq'o as nitzok'lu q'u tze' tu aanima q'u'l Jejlelku q'u vi'aji'tzil nam?
B'an iilta' kam ech vixich'an q'u nam utz tuch' u vi' aq'ab' xamb'en ti' vib'ena'. Utz sa veeti sab'an tuch' tz'akab'al. B'an ya'l ib'anax ti' kajiq' tuch' u vi' aq'ab'.

U tx'ava'il xajtze'

K'atu tza'

K'atu tza'

Ech ikaa vanimla b'anich vatzib'al sa ib'ane' tza'

Lak'u tza'
K'atu tza'

Chusul

1

Va'l sa kuchab'a tu u tanul chusb'al tza'

B'a'n etul tu u tanul chusb'al «U tx'ava´il xajtze'»

Aatz q'u xajtze' junal atil ik'u'l echa' q'u aanima tuch' q'u txokop: nititz'pe', nich'iie', nitak'b'e', niq'esb'e' utz nikame'. Aatz majte, nimotx techb'une' utz nimotx ijiq'one'. Chajpaj sa etil ma'l xajtze', sa etootzaji as atil ik'u'l.

Aatz tu u tanul chusb'al tza' sa chab'al kam as ib'o'q'ol ti' q'u xajtze', echa': kam ech ilocht'o' utz kam ech qilb'eta'.

¿Etootzajtzik atil ka'xva'l xu'm as niyuptib' q'iil utz nijajtib' tu aq'b'al? B'antaj etuche' ti' ichab'al ka'xva'l kam as ye' etootzaj utz yol a' ib'ooq'ol ti' q'u tze', q'u xu'm, q'u xajtze' tuch' q'u vatzaj tze' as nitaq' q'u xajtze' qe:

1. Enuk'taj etib' ka'kab'il oj oxoxil exaan tuch' q'ulemol utz b'antaj q'u aq'on tza':

   - Juptaj q'ulevatz utz etitz'ataj: ¿Kam sa ib'an u tx'ava' ye'k koj xajtze' tuul? ¿Kam netitz'a ti' u atinchil as nikoj isotz kajay q'u cha'x? Eyoltaj ti' va'ltza' tuch' q'ulemol.
   - ¿Kam xajtze' atil tetotzotz? ¿Ab'il nimotx xeen? ¿Kam ech motx ixeeta'?

2. Tu ma'l xaj u', b'antaj ivatzib'al ma'l tze', va'l nesa'a. Sa veeti sa esaji u nimla b'anich vatzib'al ech sa eb'an ma'l q'u'l atil tu va'ltza'. Saveeti sa etz'aka majte. Etitz'ataj ti' ma'l nuk'ich yol as sa etal tuul kam b'iioj etootzaj ti' q'u tze'. Al tu vachusul, a' va'l sa tz'ib'an jaq' u b'anich vatzib'al. Echa' u k'uchuvatz:

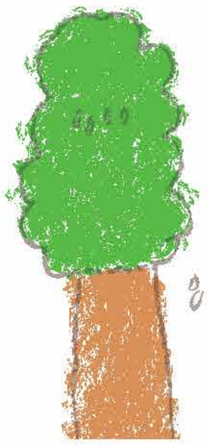

Nitaq' kumuu q'u tze'.

Vi' q'u tze' atik q'u talaj tz'ichin.

Koltaj u u' tza'. Aatz tu u tanul chusb'al tza' sa echab'a ti' q'u tze' majte. Echa' la tzojpu u tanul chusb'al tza', la q'aav echok u xaj u' tza' tuch' veb'anich vatzib'al tetz u tze', etaltaj va't nuk'ich yol tuch' va'l vet echab'a utz jajtaj tu vechusul sa itz'ib'a.

2

Q'u'l qootzajle ti' q'u xajtze'

1. B'an iiltu vanimla b'anich vatzib'al tetz u tx'ava'il xajtze' utz b'an q'u kam tza':

   a. Al tuch' ayol kam ech u atib'al tza'
   b. Tzaq'b'e: ¿Til saveetik tatinka utz ich'iik q'u xajtze'? ¿Kantu' aatz q'u txokop nisavsa ti' q'u xajtze'? ¿Kam sa ya'ka ye'k-koj q'u tze'? ¿Til atik q'u xokom?
   c. Aatz tu u nimla b'anich vatzib'al saveet iiltu u atib'al kaana xajtze' tuul tuch' txokop. ¿Kam tere'n txokpil atil tu u atib'al nanache'?
   d. Jup q'ulavatz utz itz'ako'xh u tatib'al u nimla vatzib'al, echa' tu aq'b'al. ¿Kam tuul vi' nimotx tab'ile'? ¿Kam nib'an q'u txokop q'u'l atil tzi'?

2. Aatz tu u tx'ava' jatvatzulen ko'xh xajtze' atile: atil ka'xva'l nitz'akab'ele' utz unjolte tetz echb'ub'al. Utz atil xajtze' nitxakon ti' vijb'al u tenam va'l atik o' utz unjolte nitaq' kumuu.

Alpaal: ¿Kam xajtze' ootzajle as nitaq' echb'ub'al? ¿Kam xajtze' ootzajle as nib'anb'el ti' tz'ak?

Lak'u tza'

K'atu tza'

Chusul

3

¡Tetz sachab'ali!

1. Aatz tu q'u talaj u' tza', atil yol tuul ib'o'q'ol sa isik'le vachusul, ti' q'u xajtze'. Tz'inb'a' iib' ti' tab'ile' kam nital junun utz ech, tuch' ayol, ala kam vet achab'a.

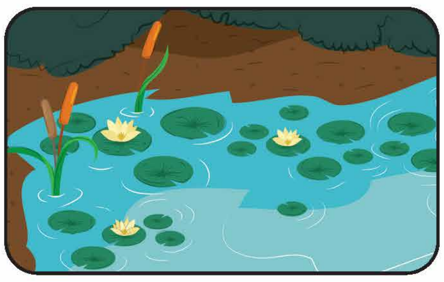

Atil xajtze' a' atik tu q'u choo, molb'al a', neb'lich a', tzi'aj q'u nima'. Aatz ib'ii q'u'ltzi' utz xajtze' tu a', ti' tan a' atik tu a'.
Atil unjolol xajtze' tu a' as sotznajb'en utz ka'xva'te niveet qiltu ipaal vi' a'. Atil ka'xva'l q'u xajtze' tza' nitxakon ti' techb'ub'al txokop a' atik tu a'.

Atil xokom saveet techb'ule' utz atile ye' niveete' tan txaa' echb'uli.
Aatz q'u xokom txaa' echb'uli tan sa iyansa tiichajil. Aatz u xokom sajitza ma'l xokom nitechb'ule', tek' ootzajimal tu u kunimla tenam utz kamko'xh ech iveet nib'anle': jok'ichimal, ch'ilimal, tuch' chilmoon, tuch' k'olob'.

Tu u tx'ava'il xajtze', aatz q'u'l atil ixu'm a' q'u'l nimal atile. Atil xu'm chukchaj iveete' tuch' tilone', utz q'u'l tu a' majte.

Aatz q'u xu'm a' nik'amti' kam va'l atil tu taanima u aanima; ech ti', aatz nisa'al taq'axelu'l u sa'om, k'ama oj txuq'txunchil, nitoyal xu'm.

¿kam nital u tal u' ti' q'u xajtze' tu a' tza'?

¿Kam nital u tal u' ti'q'u xokom?

¿Kam nital u tal u' ti' q'u xu'm?

2. B'an iiltu u nimla b'anich vatzib'al tetz u tx'ava'il xajtze' utz b'an va'l tza':

Txaa oxva'l b'anich vatzib'al, sa ib'ane' tetz txokop oj xajtze' utz oksa ma'l tal sivan ti'.

Junun ab'enti', q'u b'anich vatzib'al atxaa, jatpajulko'xh saal vayol, tuul saaq' ma'l yuq'pi'l ti' junun pi'xhil yol. Sa ko'xh kuk'amti': oj satxaa sajitza, saj-itza, tul saaq' ma'l yuq'pi'l ti' junun pi'xhil yol. B'antilche' kam ech iveet nib'an vachusul.

Lak'u tza'

Chusul

4

Nunchab'a ti' u vatine'

- Iq'o b'en u nimla vatzib'al tootzotz utz k'uch tu q'ulaatine'. La motx ak'uch, q'u talaj u'-te q'u'l niyolon ti' q'u xajtze' tu a', q'u xokom, q'u xu'm utz alte kam vet achab'a ti' q'u kam tza'.
- Aatz ma'l q'u xajtze' sib' tokeb'al aya' u ko'm, ti' niqeesav u ixi'm va'l kamko'xh echb'ub'al nikub'an tuch'. Jaj tu ma'j q'ulaatine', sa tal see kam ech ichiklu u ko'm: kam ech ichikle', kam ech tilb'ele', kam ech ipitx'le'. Altu q'utalaj amol q'u'l vet achab'a ti' u ko'm.

Aatz u nimla b'anich vatzib'al tetz u:

¿Kam ootzaj ti' q'u xajtze'?

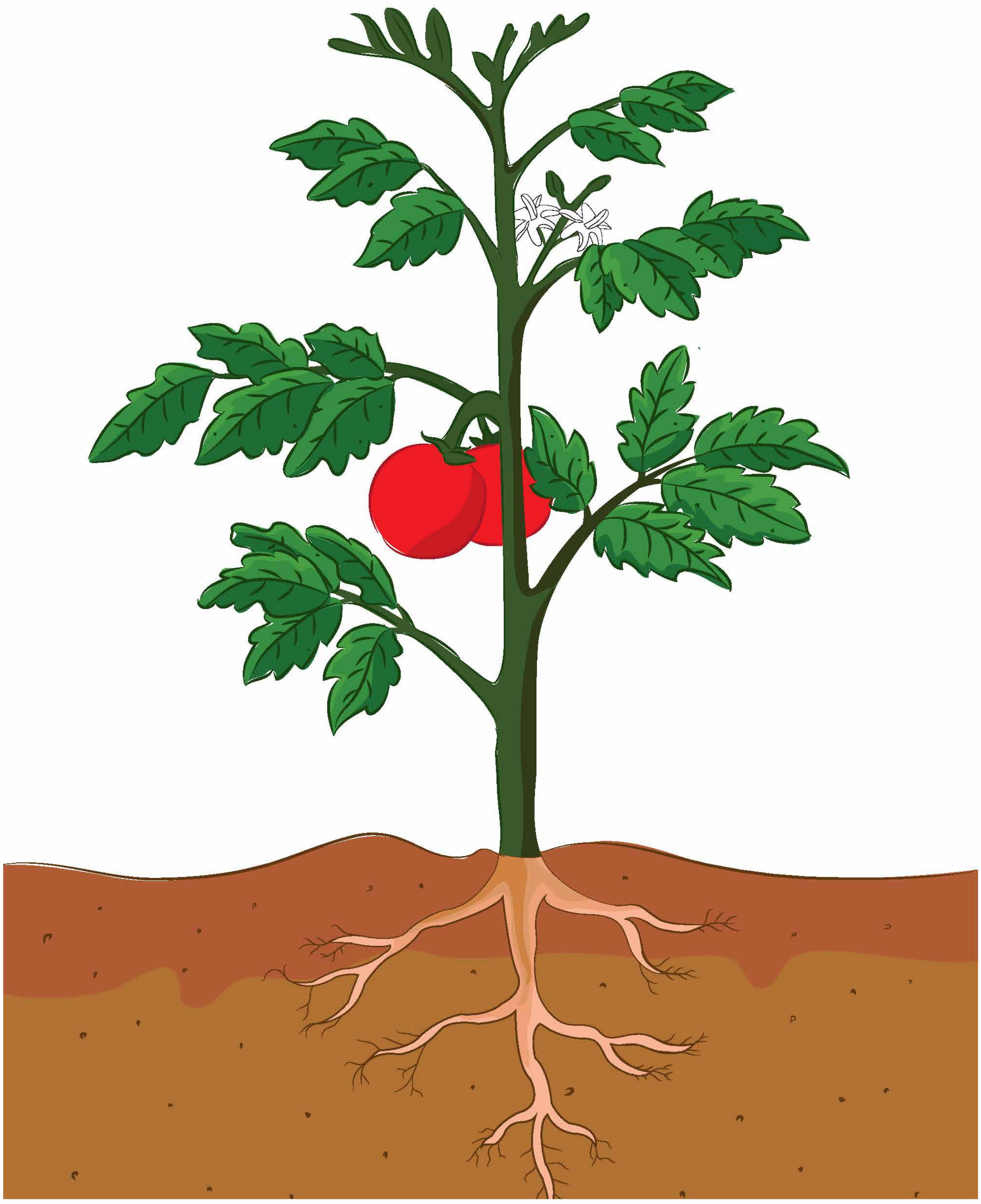

Ootzajtzik...

Aatz q'u xajtze' junal atil ik'u'l, itz'lele saqale' echa' q'u aanima oj xaaol tuch' q'u txokop. Kajay q'u xajtze' nititz'pe', nitechb'une', nijiq'one', nich'iie', niq'esb'e' utz nikame'.

Nimal xajtze' ma'l tal iia nixe'teb'e niku' tu tx'ava' utz ech nimotx ilaauxhine', nititz'pe' saqale'.

Aatz nititz'pu u iia, nixe't ichee ma'l tal taq'il nich'ie' utz aaliku' tu tx'ava'. Nipaal q'u q'ii utz nitelu'l u tal itze'il jik ije'a' nichok u q'ii. Ech, nich'ii q'ulixaj tuch' q'ulixu'mal. Tiya'teb'al, nib'en ivatz q'ulixu'mal. Aatz q'ulivatz atil ma'l tal tiil as, sa chikli, sa itz'pu va't xajtze'.

Ulsa sak'u'l: ¿Chikel tzik unpajoj ma'j tal xajtze' oj ma'j tze' saaq'o? ¿Til achikva utz kam tal xajtze'il? Oj ye'b'anel saaq'o, sa veeti sa jaj lochb'al tootzotz utz chik ma'l, ech sa veet iilb'eta'. Sa ib'ane' sa chik vatz iq'anal u chusb'al majte, ech junq'ii siile' kam ech ich'iie'.
K'uch tu u b'anich vatzib'al tetz u xajtze' til atik u taq'il tuch' vitze'il.
Tz'aka q'ulixu'mal, axh sa ilon kam tilone'.
K'atu q'u talaj u' utz nuk'je' vi' u tal ameexha. Choka kam ib'an b'axa, ech, kamtek ti' utz kam tiya'teb'al. Al tuch' ayol kam niq'otib' tu junun q'u talaj u'.

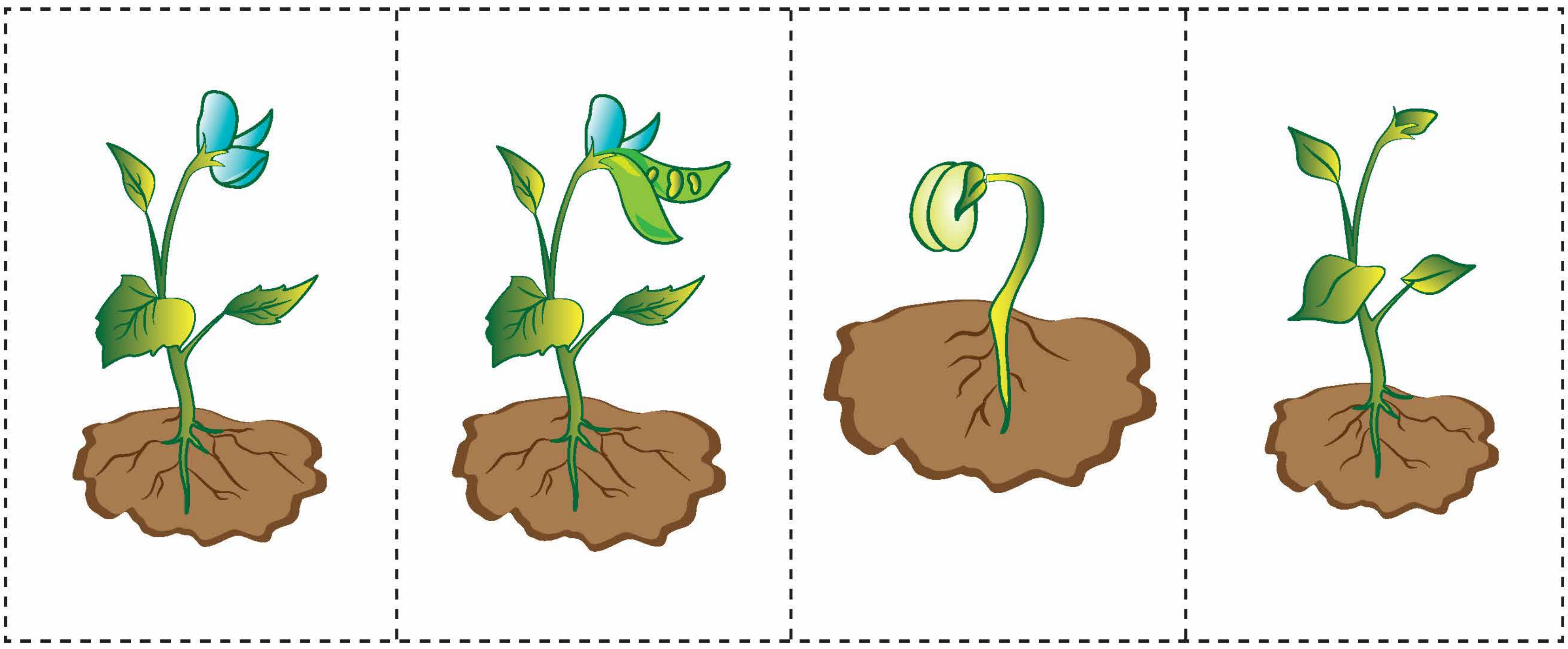

¿Kam ech qilb'et q'u xajtze'?

Ootzajtzik...

Aatz q'u xajtze' echa' q'u aanima oj xaaol tuch' txokop junal atil ik'u'l ninachone'. Ech ti' atil tatin sukuvatz sa kub'ane' utz saqilb'e. ¿Kam ech kub'anta'? Yit' tza'lkoj chitu':

1. Sa aq'ax techb'ub'al aya' u a'. Echa' saak'sa.
2. Oj atilku' q'u xajtze' tu tatib'al, sa aq'ax tu ma'l atib'al sik'ul vik'ajon u q'ii.
3. Sayolb'el unmu'k'ul utz sa alpute nisa'le'. Echa' kajay uch-chil atil ik'u'l, sa inach q'u xajtze' nitzik isa'le' oj ye'xhkam.
4. Ye'k sa uch ch'ine'chil sivi', niko'xh sakoj jechax q'u'l ixaj.

Tuch' ma'l tal xajtze' sachike' oj ma'l chikel teke'n, chus valiilb'eta' utz liila tan tx'anel ich'iie' sa ib'ane'. B'an ma'l b'anich vatzib'al tetz xajtze', tu u kaaxoob'al va'l ye'k tz'ib' tuul. Al tu q'ulaatine' kam achab'a ti' u tilb'el q'u xajtze'.

¿Kantu' nichok xu'm q'u nam tuch' q'u kab'?

Ootzajtzik...

Nichee ta'l q'u xu'm. Ma'l a' va'l ichi'l utz a' atik tu q'u xu'm. Aatz u ta'l techb'ub'al nimal txokop echa' tz'ichin, kab' tuch' nam. Aatz q'u kab' nib'an ta'l kab' tu q'u ta'l xu'm niteesa. Aatz u ta'l kab' nib'anb'el tu q'u aanima ti' techb'ub'al.

Ech qilta', aatz u atinchil kajayo' nikusavsaqib'.

¿Ileltzik saaq'o kam ech ije' q'u nam vi' q'u xu'm tuch' q'u tz'unun nixich'an ti'aj? ¿Ileltzik kab' saaq'o nixich'an ipaal ti' junun xu'm? Ootzajtzik kantu'.

Aatz q'ulixaj tetz q'u xu'm, echa' ixajtze'il, loq' xolel. Aatz q'ulixaj kamko'xh ich'iie', iveete' utz tilone', ech ti' jaleltib' q'u xu'm. Q'u tilon q'ulixaj nib'oyon q'u nutkin txokop tuch' unjoltu txokop.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. ¿Jatva'l xu'm atile? ¿Kam tilon atile?
Chok q'u txokop atil k'atz q'u xu'm. ¿Kam motx achab'a? ¿Ab'iste nim tu q'u txokop? ¿Jab'iste u tal ch'oo tixo'l?

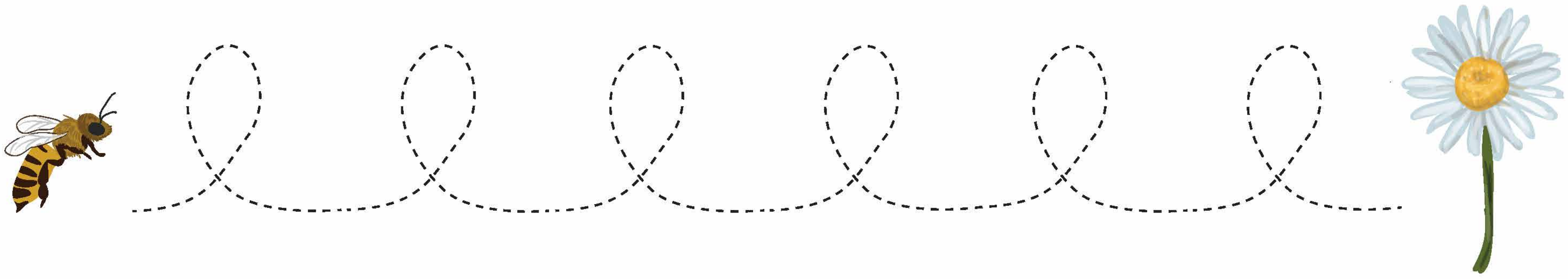

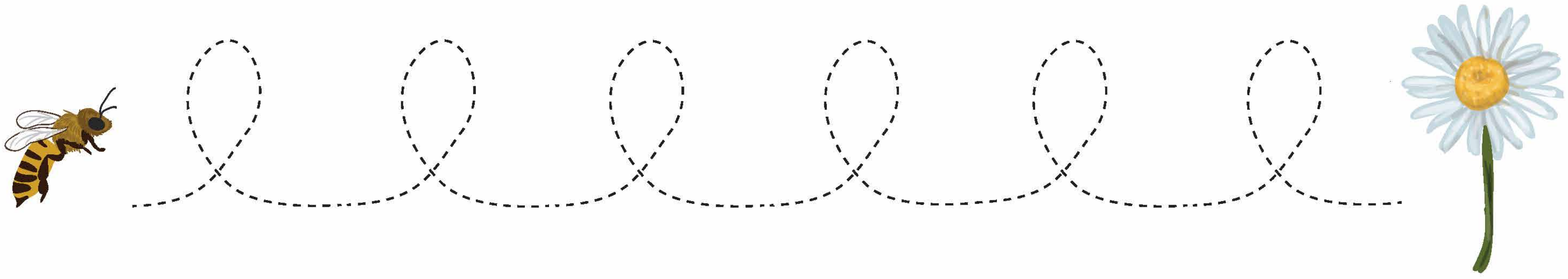

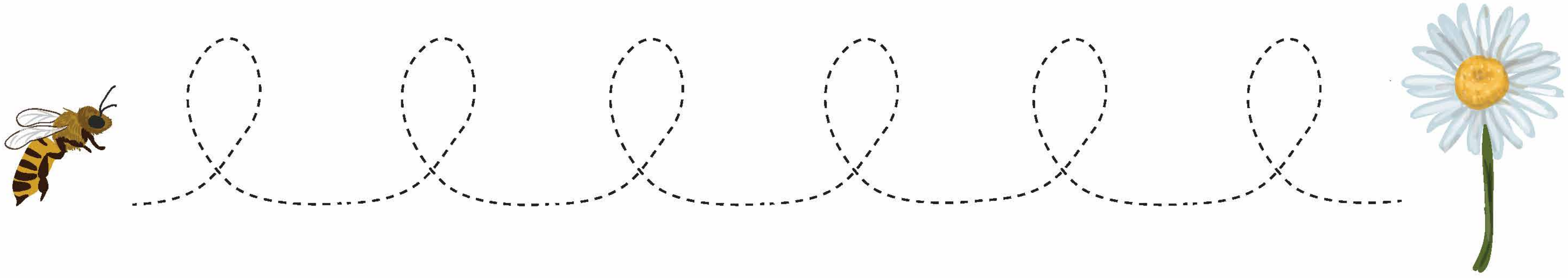

B'an vib'ey q'u kab', nixich'an ib'en ti' q'u xu'm ech sa tuk'a u ta'l. B'axa, b'an vib'ey vixich'an u kab' tuch' u vi' aq'ab'. Ech la b'an vib'ey oxva'l q'u kab', b'anb'e u tz'akab'al va'l ni'xh asa'a.

¿Ootzajtzik as atil xu'm nijuptib' tu aq'b'al?

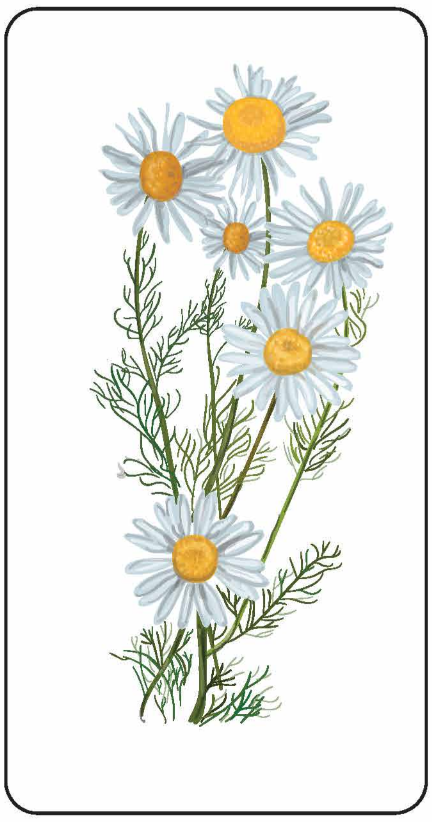

Tzele't tzi'aj

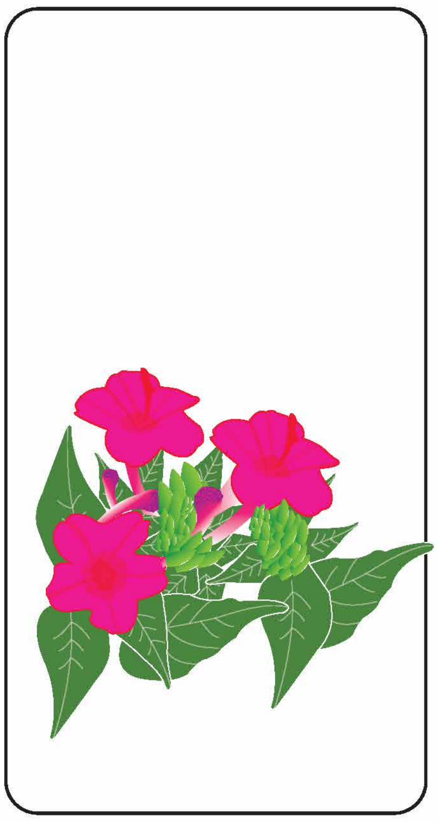

Xu'mal isaq'

Azafrán

Ootzajtzik...

Ka'xva'l xu'm nijuptib' tu aq'b'al oj echa' kaana che'v nib'ane'.

Nijup q'ulixaj u tzele't tzi'aj echa' nixe't isotzsaj. Va't xu'm aya' u *azafrán* nijajpu nimal as nik'ajon u q'ii utz nijuptib' echa' nib'en u q'ii.

Atil tere'n xu'm nijuptib' q'iil utz nijajtib' tu aq'b'al, echa': u xu'mal isaq' tetz aq'b'al. Oj sakusa'a' saqil ijajtutib' u xu'm tza', sa seb'lan kuk'ase', echa' anko'xh uken.

¿Nitzik asa'a q'u xu'm? ¿Kam ootzaj ti'?

B'an iiltu junun q'u b'anich vatzib'al tetz xu'm. U b'axa va'l siile' ma'l iq'ab' tzele't tzi'aj ¿Kam tilone'? ¿Jatva'l tzele't tzi'aj atil ti' viq'ab'? Aatz q'u'l tinik'a junal xu'mil isaq' ¿Jatva'l xu'm atil tu unvi'l? ¿Kam tilone'? ¿Nitzik anache' kam nib'an u xu'm tza' echa' nik'ajon u q'ii? ¿Kantu' xu'mal isaq' ib'ii? Aatz u toxva' b'anich vatzib'al aya' u *azafrán* ¿Kam tilone'? ¿Jatva'l *azafrán* xu'm atil tuul?

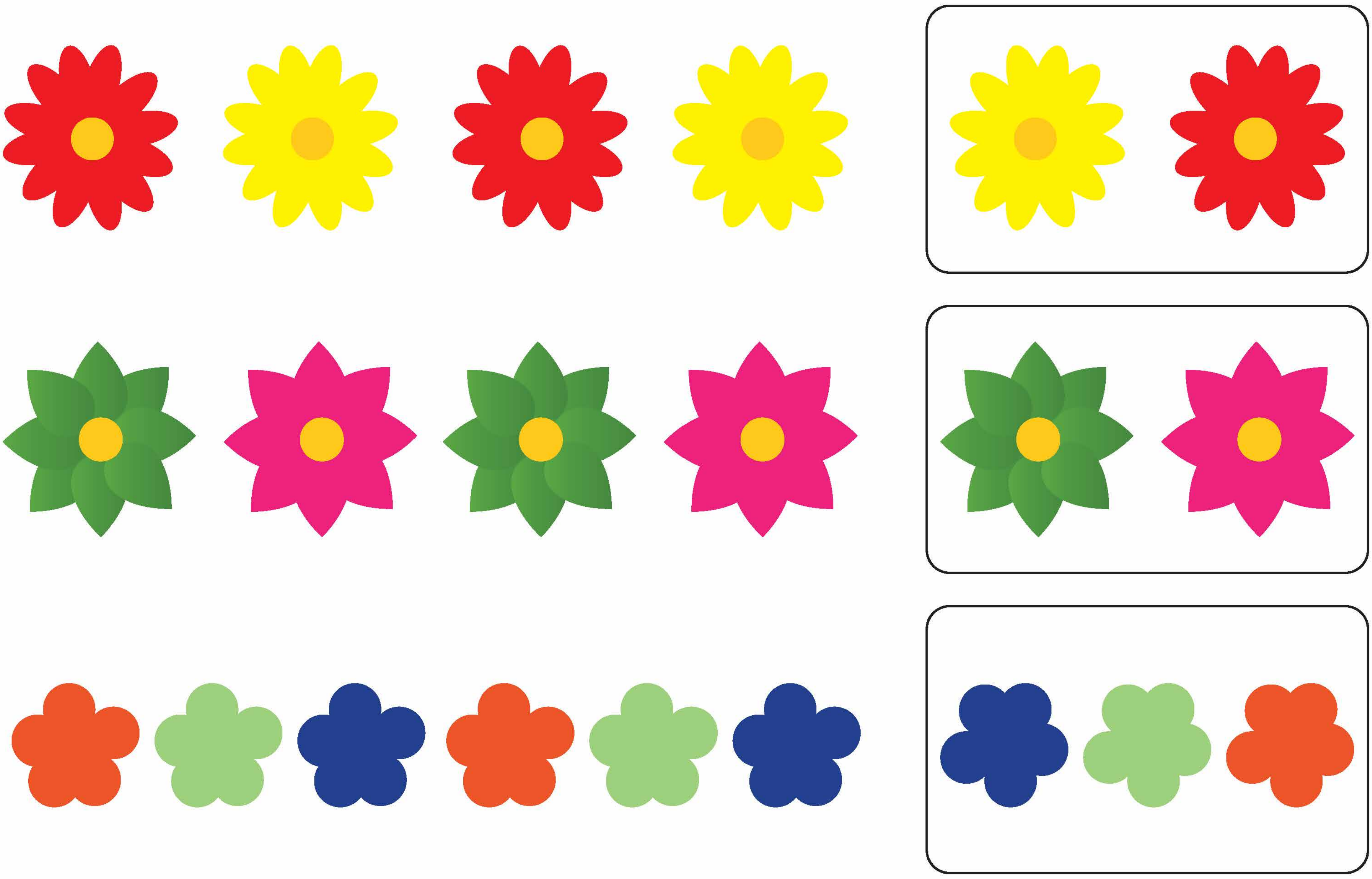

B'an iiltu junun tzolol q'u xu'm. Xo'l q'u xu'm atil tu u kaaxoob'al, txaa ab'iste va'l tul ti' a' sab'enk'axh ti' vinuk'le' utz oksa tu sete'r. Ka'paju u tilon q'u xu'm echa' vinuk'le', echa': kaj q'an, kaj q'an. Ech b'a'nko'xh iiltu u tilon va'l tul ti'.

¿Kantu' a' ib'ooq'ol q'u tze'?

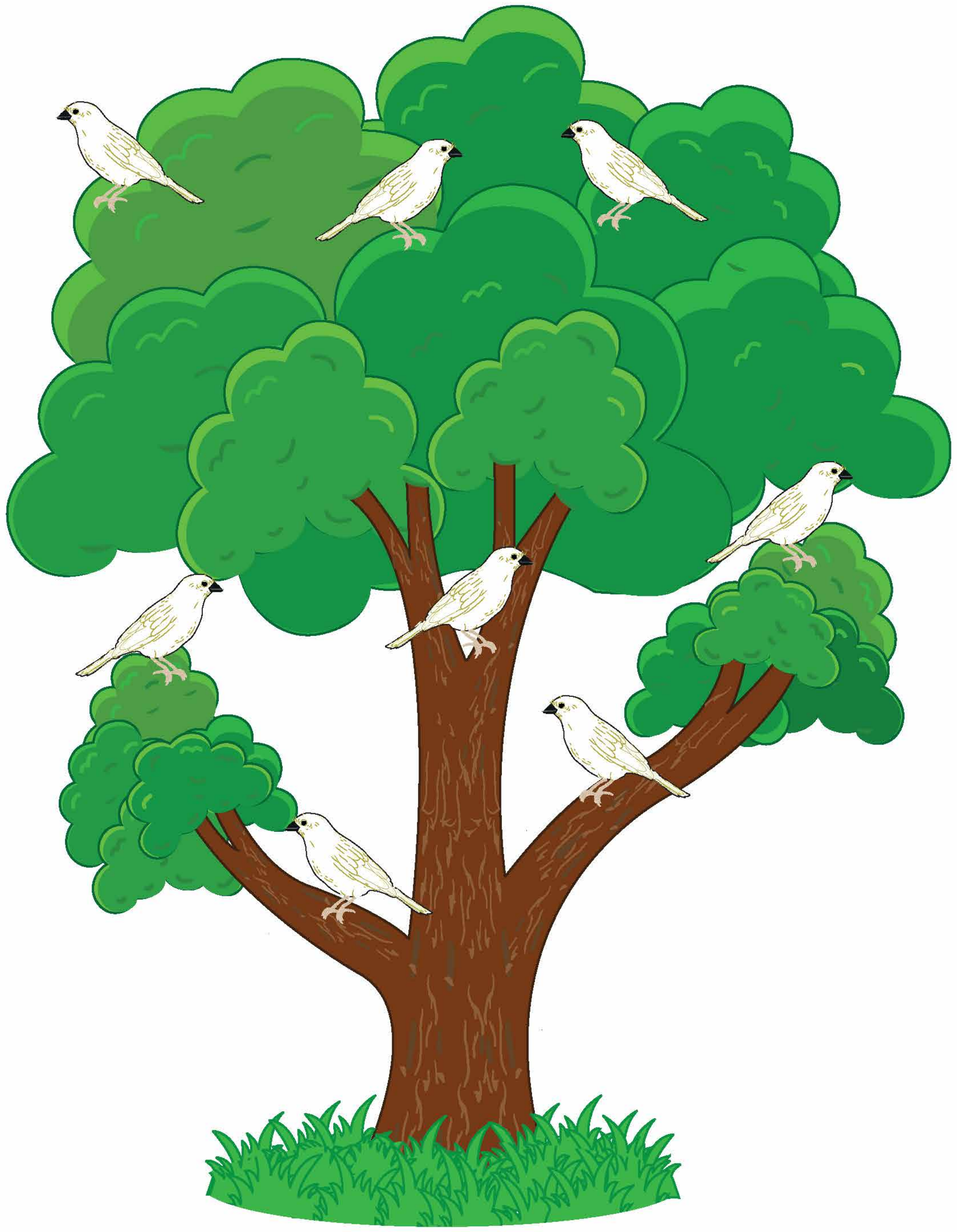

Ootzajtzik...

Aatz q'u tze' junal nimlachaj xajtze' atile.

Aatz q'u tze' ni taq' kumuu, ivatz utz ni loch o' ti' ich'islu u kajiq' utz yuuel tere'nkoj. Aatz q'u tze' junal totzotz nimal txokop: ku'k, k'oy, nutkin txokop, xotx' utz kamko'xh tz'ichinil. A' atik tu q'u'l iq'ab'aj, tu q'u'l ixaj utz tu q'u'l iqopo'lil vikuchamil.

Aatz tu u b'ano'm tetz k'uy kumam, ni talche' as nib'itz q'u tz'ichin nik'ama tu q'u tze' tan tatib'al utz ti' nitaq' tatib'al as sa atini utz la ilan tuul.

B'an iiltu u tze' tuch' q'u tz'ichin xolel ti'. Ala. ¿Jatva'l atile? ¿kam tilon q'u tz'ichin q'u'l nimalen? ¿Satz atx'ol ib'anax u toq' u tz'ichin? Aatz vi' u tze' va'l sitxala atil tz'ichin ela loq' yit' elakoj u tilone'. Sa tz'aka ech tilone' sa b'ane' va'l vi' u b'axa tze'. B'an iilta' til atik sijununil utz kam tilone'. Jaj tu q'u'l aatine' sa talsee kajay q'u'l tootzaj ti' q'u tze' tuch' q'u xich'a'mla txokop. Al tu q'u'l amol q'ejal.

¡Sa xich'an q'u tz'ichin utz sa opon tu visok!

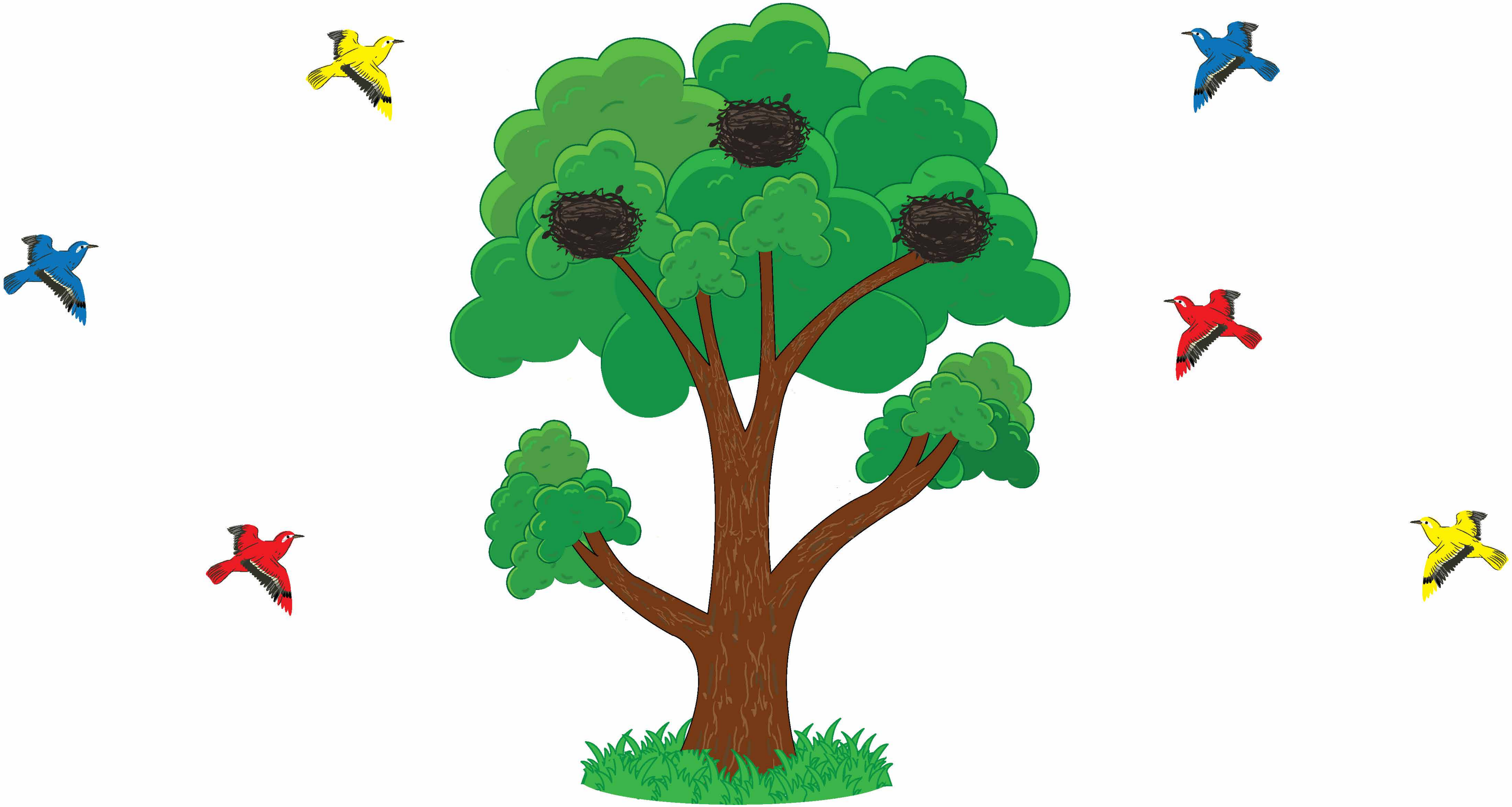

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u tze'. Ala kam b'anel tu q'u tze'.
Acha jatva'l sok tz'ichin atile. Nixich'an ipaal nimal tz'ichin ti' u tze'.
¿Jatva'l kaji' tz'ichin atile? ¿Jatva'l q'ani'? ¿Jatva'l xayi'? Loch topon junun q'u tz'ichin tisok. Jutx' ma'l q'e'lich tetz junun tz'ichin, k'ajb'en xe' visok va'l sooksava. ¿Kantu' vet aaq'ka echtzi'? B'an vixich'an q'u tz'ichin. B'ana echa' va'l ni tal vachusul see: ooje'l-la xich'a'm, q'oon xich'a'm utz suti'l xich'a'm.

¿Ootzajtzik kam ech ma'l chikonb'al?

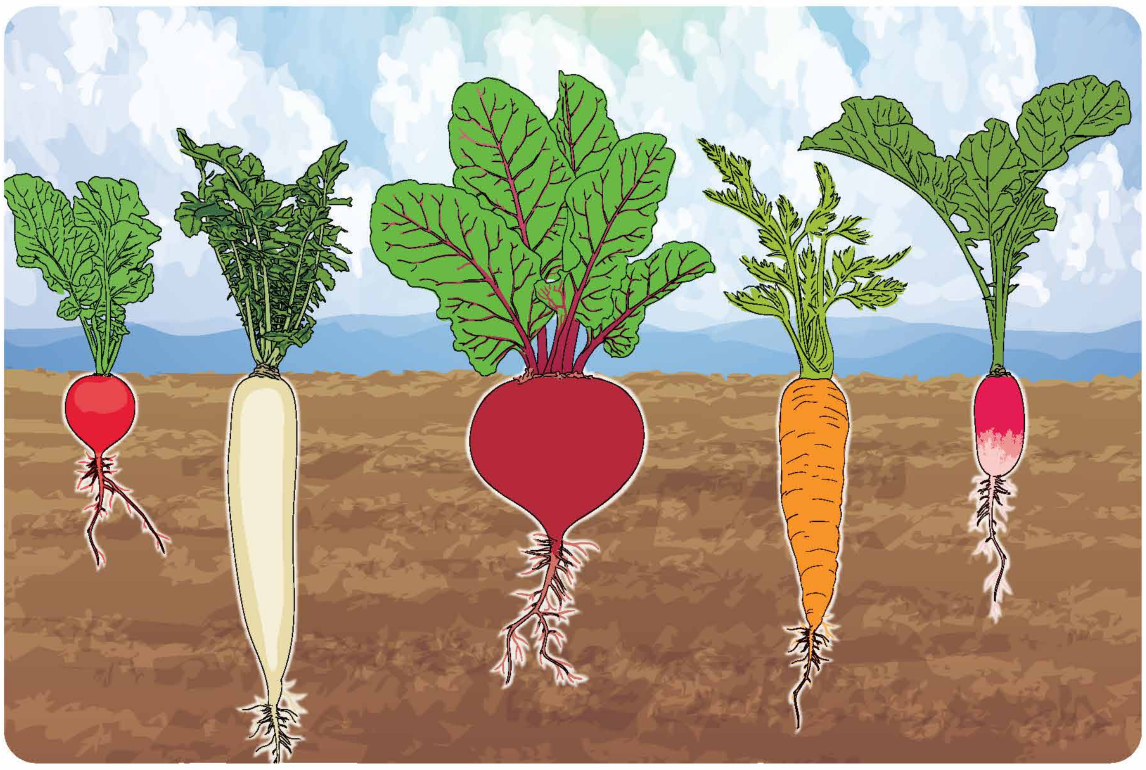

Ootzajtzik...

Ma'l chikonb'al aya' ma'l atinb'al tu tx'ava' b'anelka chikb'al xe' itza tuch' itza. Tu ka'xva'l otzotz, aatz q'u aanima atil ichikonb'al. Nichik xe' itza, itza tuch' vatz tze' tu totzotz, b'a'n ichoq'tu tib' q'u aanima utz ko'koch ko'xh sa elku vi' va'l sa b'en iloq' tu k'ayinb'al.

Aatz q'u xe' itza niloch u kuchi'l ti' tatin iyak'il utz tii ik'u'l taq'o junq'ii. Aatz q'u xe' itza tuch' q'u vatz tze', nikol o' vatz yaab'il utz niloch kuch'iie'.

Sib' tokeb'al vitx'aal q'u xe' itza b'a'nil ye'sajen techb'ule'. Oj ye'k sa kub'ane' b'a'n sa chi'on quul.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u chikonb'al. ¿Kam xe' itzail niile'? ¿Kam motx tilone'? ¿Nitzik iile' til chikelka? Ka'xva'l xe' itza a' nich'iik jaq' tx'ava' echa' q'u q'an xe' itza, xheb'ooro, kaj xe' itza, kajal xe' itza.

Ab'i u tal po'tisa'm yol aatz ib'ii utz "U q'an xe' itza jalel". A' niyolunku ti' ma'l u txutx nitxa' atich ma'l ichikonb'al utz paal ma'l u kam tzi'. ¿Sa sa'a sootzaji kam va'l paali?

U q'an xe' itza jalel

Aatz u txu' Kat atich ma'l ichikonb'al ti' totzotz. Nich tilb'e q'u xe' itza b'a'nil. Nich tak'sa junq'ii utz echa' techal tz'a' nich taq'ku' tere'n a' tzixe'. Aatz majte, nich teesa q'u nutkin txokop q'u'l nijitzu q'u'l ixaj. Utz, nich tilb'e tu saq'i oj jab'al. Echa' nich ib'an che'v ¿Ootzajtzik kam nich ib'ane'? Nich ijuplu tu sel tu u tx'u' Kat, loq' ye' nich ilak'b'a'ku' u sel vi' q'u xajtze', ech ye'k sa motx iyansa.

Tu ma'l u q'ii, tul nich tak'sa u chikonb'al, tila as aatz ma'l q'u q'an xe' xajtze' atich ka'xva'l ixaj nim. Paal q'u q'ii: ma'l, ka'va'l, oxva'l, kaava'l, o'va'l, vaajil, jujva'l, vaaxajil, b'eluval, laval q'ii tuch' tere'n. Aatz u q'an xe' itza ch'ii tere'n utz opon u q'ii sa chokli, aatz u txu' Kat tz'ejxinajich ik'u'l ti' vich'iie' tan sib'la nimich.

Tu u q'ii tzi' ichok oxva'l talaj q'an xe' xajtze' utz tuch' u nim. Ye'ich tootzaj u txu' Kat kam ech ijatxpu q'u q'an xe' xajtze' sivatz.

Loch u txu' Kat ti' ijatxpu u q'an xe' xajtze' utz tzojpixsa u paaleb'e'm tza': ¿Jatva'l q'an xe' itza la veet taq'tu tu q'u titz'in sijununil? ¿Kam sa ib'an tu u nimla q'an xe' itza?

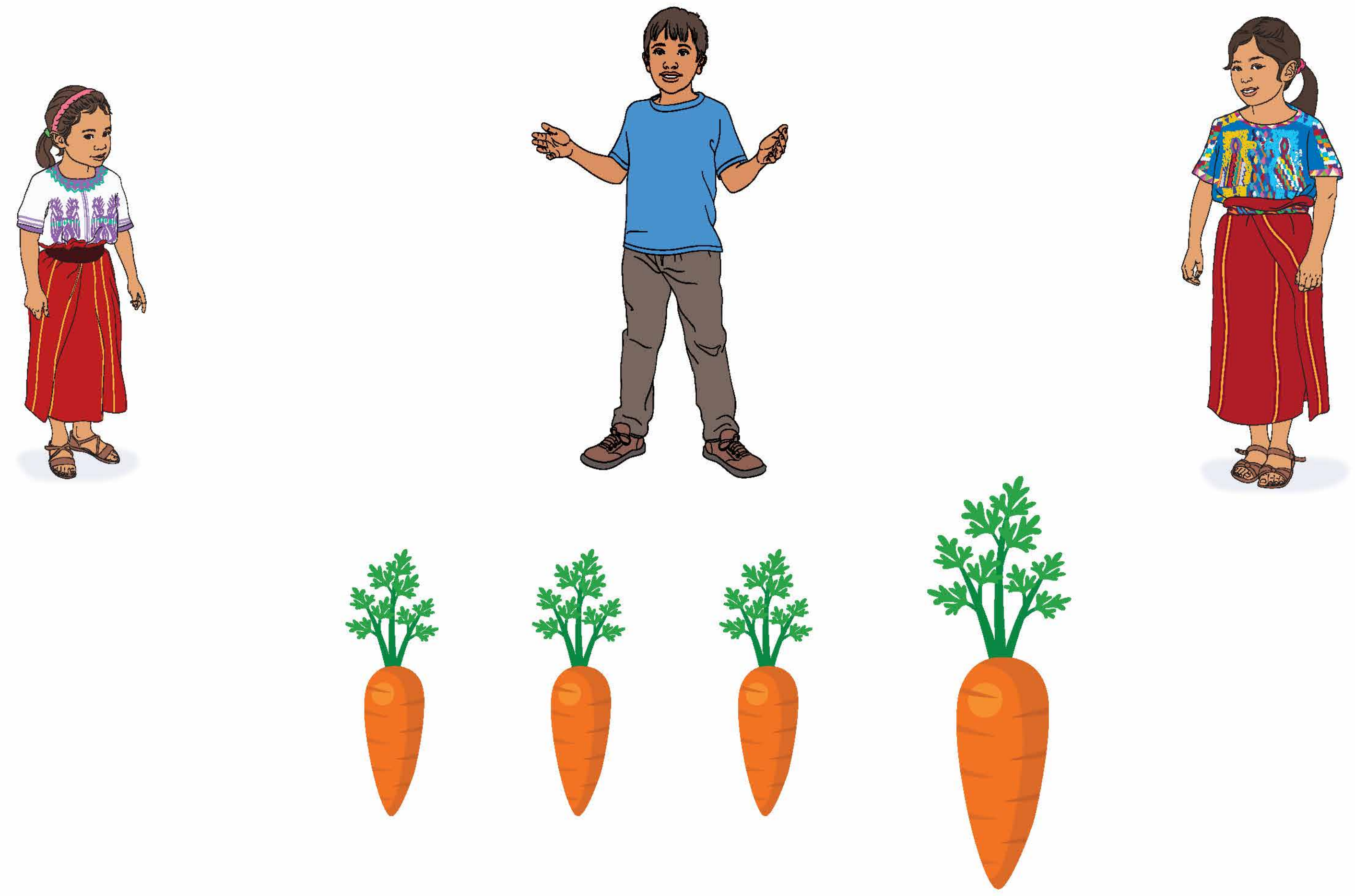

¿Nasa'a techb'ul xe' itza? ¿Ab'istete?

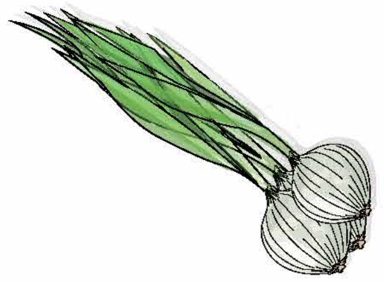

B'a'n u oj seb'oorio tetz quul. Tuch' majte, ni taq' ijuk'uul u chib'. K'axk'o b'iil ech'a cha'x, loq' echa' ni tzaq'sale', nisotz vik'axk'ool.

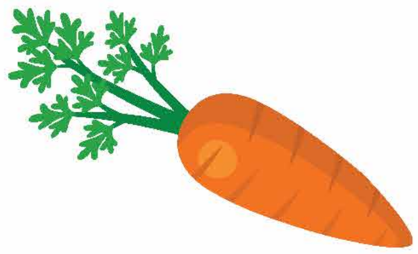

Aatz u q'an xe' itza ni taq' iyak'il b'aq' vatz utz b'a'n tetz uul. Aatz u q'an xe' itza a' ni b'anvu tu chi'uli'tz utz tu a'la tx'ava'

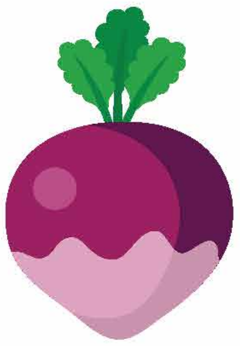

Aatz u kajal xe' itza atil nimal yak'ib'al k'atza utz ni lochon ti' itz'akal q'u aanima oj xaaol q'u'l ye'k iyak'il. Aatz u yaab'il tzi' a' nitok-ku tu kajal ech ni teesa iyak'il q'u aanima.

¿Echb'umal tzik q'u xe' itza saaq'o tza'? ¿Ab'iste u xe' itza ni'xh asa'a? ¿Atil tzik ma'j xe' tze' as ye' nasa'a? Aatz tu u kaaxoob'al ye'k tz'ib' tuul, b'an u b'anich vatzib'al tetz u xe' itza va'l ni'xh asa'a. Al tootzotz kam va'l vet achab'a ti' q'u xe' itza tza'.

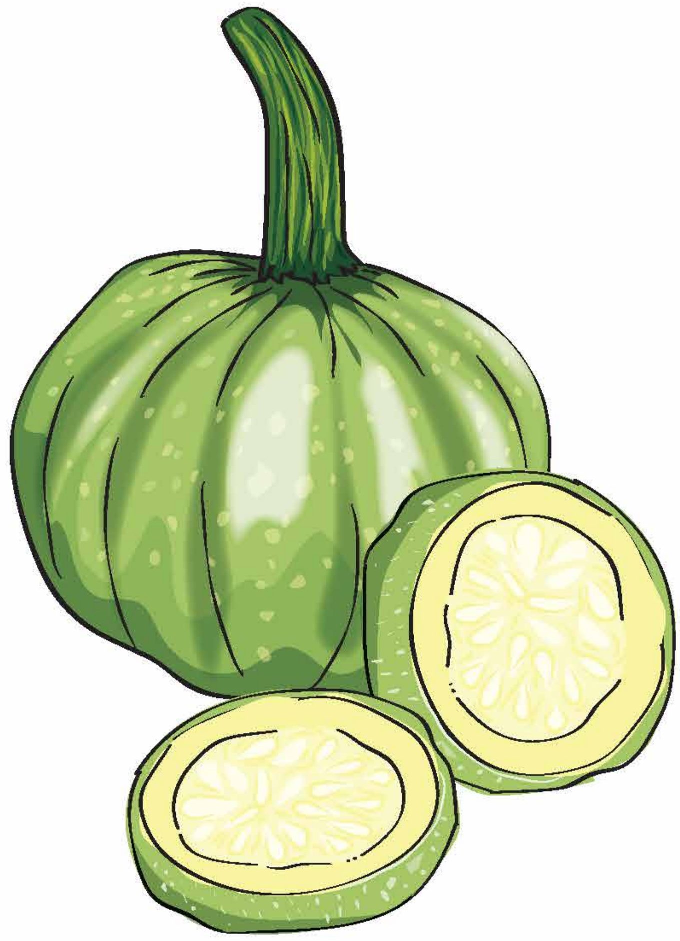

talk'um

pa'ich

talk'um

sajxu'm

talk'um

talk'um

B'an iilta' kam ech itz'ib'al u yol talk'um. Aya' va'l atil sijaq' u b'anich vatzib'al. Aatz tu q'u kaaxoob'al q'u'l kaanab'oj yol tz'ib'amal tuul, chok kajay q'u yol ela tuch' utz tz'aka tuch' tz'akab'al.

¡Quk'a ta'l itza!

Ootzajtzik...

Aatz q'u q'esla nan tuch' q'u q'esla tat nik'uchqe as sa kuk'ama tu u Kutxutx Tx'ava' ti' kajay q'u'l ni taq'qe. Ni taq vatz tze', xe' itza, a', kajiq' utz kajay q'u'l nikusavsa ti' u qatine'.

B'a'n as aatz tu qotzotz sa b'anlu ta'l qitza: kuurixh, tzes, vi'a', ch'aauk' tuch' tere'n. Kajay tuch' aq'b'al iyak'il kuchi'l.

Enuk'taj etib' oxoxil exaan tuch' q'u'l emol utz yolonoj ex: ¿Uk'amal tzik ta'l itza setaq'o? ¿Nitzik esa'a? Etzaq'b'etaj va'l nich'otil tu junun q'u kaaxoob'al.

Aatz u tal An isavsa q'u'l imol tu chusb'alib' tu tx'a'om tu totzotz. Ib'an ma'l juk'ula ta'l itza vinan. Kaava'l laj ta'l itza el tu ma'l b'ojoy. ¿Satz tak'a ma'l laj ta'l itza tetz junun talaj nitxa'? Oj ye' satak'a ¿Kam sakub'ane'?

Vet ib'an ma'l juk'ula ta'l tzaq'al turaansa vun-nan tetz q'u qatine'. Ijatx o'va'l uk'ab'al kajayil ¿Satz tak'a jununil uk'ab'al tetz junun? ¿Jatva'l uk'ab'al chanani? ¿Jatva'l uk'ab'al ye' nitz'aje'?

¿Nasa'a q'u chi'la araanxhex? ¿Kantu'?

Ootzajtzik...

Aatz q'u xajtze' ni taq' nimal vatz tze': remuunixh, q'an tz'utz', k'opach, chi'la araanxhex tuch' tere'n.
Aatz u chi'la araanxhex a' u vatz tze' ni'xh isa'a q'u talaj nitxa' tuch' q'u q'esla aanima utz b'a'n tan aatz u chi'la araanxhex niloch itiichajil q'u b'ajil tuch' q'u ee.
Tuch' majte, echa' sa lo' chi'la araanxhex naloch vachi'l ti' ichee lochol tetz vatz q'u xamal utz ye'k sa taq' oon saai'.

Echa' la taq'ku' u chi'la araanxhex u tal ixviak ¿Til sa taq'vu talal u paab'al? Oksa tu sete'r.

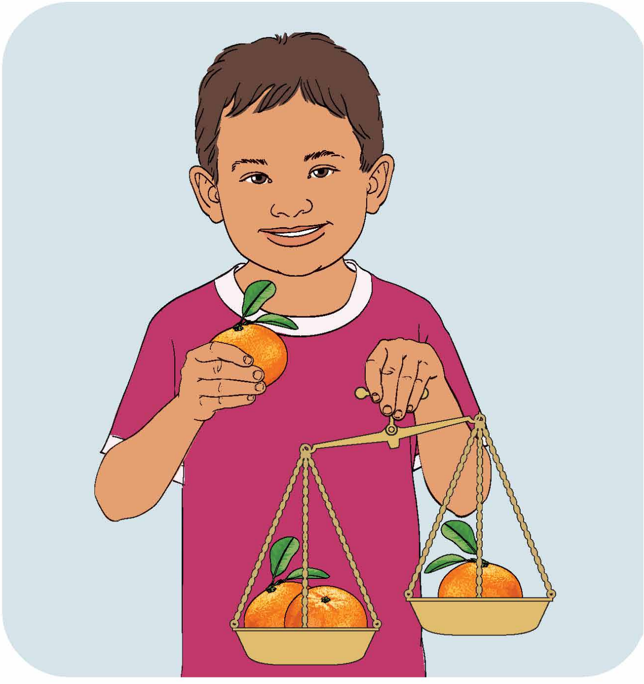

Echa' la taq'ku' u chi'la araanxhex u tal xiak ¿Til sa taq'vu talal u paab'al? Oksa tu sete'r.

¿Ab'iste q'u vatz tze' q'u'l ni'xh asa'a? Ch'oti tootzotz jab'iste q'u vatz tze' q'u'l ni'xh ichiklu tu vajejleb'al?

B'an iiltu junun b'anich vatzib'al utz tzaq'b'e va'l nijajlu see.

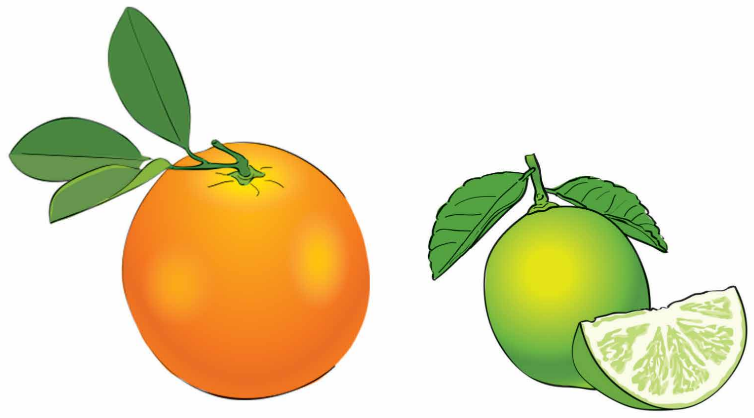

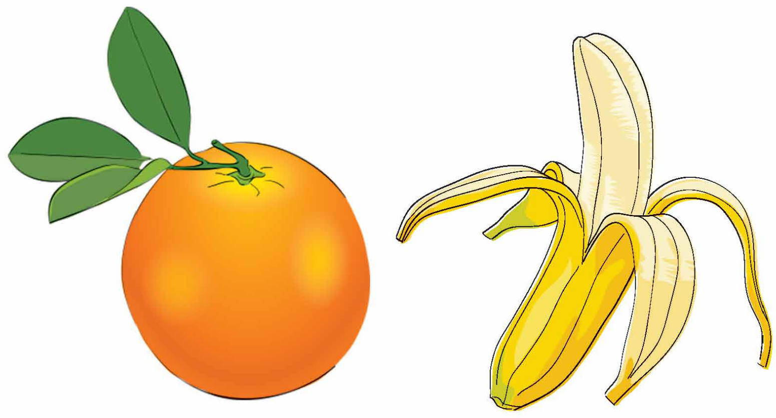

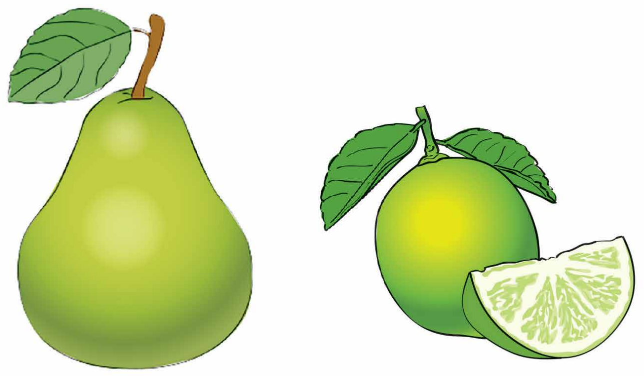

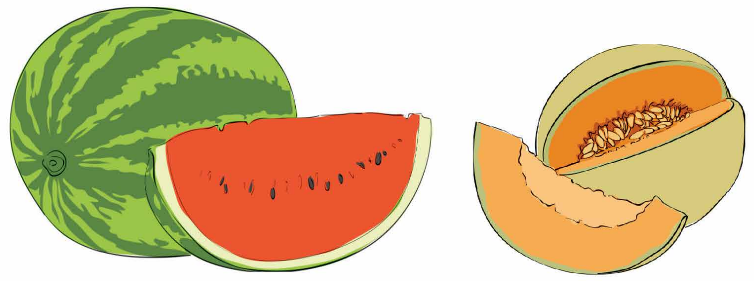

B'an iiltu ka'va'l q'u vatz tze' atil tu u kaaxoob'al, itz'a utz tzaq'b'e: ¿Kam ela tu q'u vatz tze' tza'? ¿Kam jalb'al tib'?

¡Saachoj o' ti' choko imol!

Ootzajtzik...

Aatz u saach ti' choko imol aya' unjolol talaj u' sa iloch axh ti' ixaan atxumb'al, sa iloch axh ti' inachle' saqale'.

Aatz saacheb'el u choko imol utz sa imolo tib' ka'kab'il, oxoxil oj kaakail talajnitxa' saaq'o. Aatz tokeb'al u saach tza' a' ni tale' siile' utz sa nache' til atilku junun talaj u', ech sachok vimol. K'atu q'u talaj u'. Yuua utz jojb'a' ku', vi' meexha. Oj axh b'axa sa b'an eetz, suchq'i je' ka'va'l q'u talaj u'. Oj ela q'u b'anich vatzib'al tu q'u talaj u' unche' siiq'oka.

Oj yit' elakoj q'u talaj u' vet a suchq'ije', jojb'a' unpate. Echat paj sa ib'an va't u saachom. Niko'xh iq'aav ti' motxnalenje' q'u talaj u' vatz meexha utz sa tx'akon ti' u saach, ab'il va'l nimal talaj tu'. Saachen tuch' q'u'l aatine'. ¡Chiib'eb'al sa ib'ane'! Ilb'e q'u talaj avu' utz kola ech jatpajul ko'xh sa saacheb'e.

Jejlel o' tuch' qatine'

K'atu tza'

K'atu tza'

Ech ikaa vanimla b'anich vatzib'al sa ib'ane'

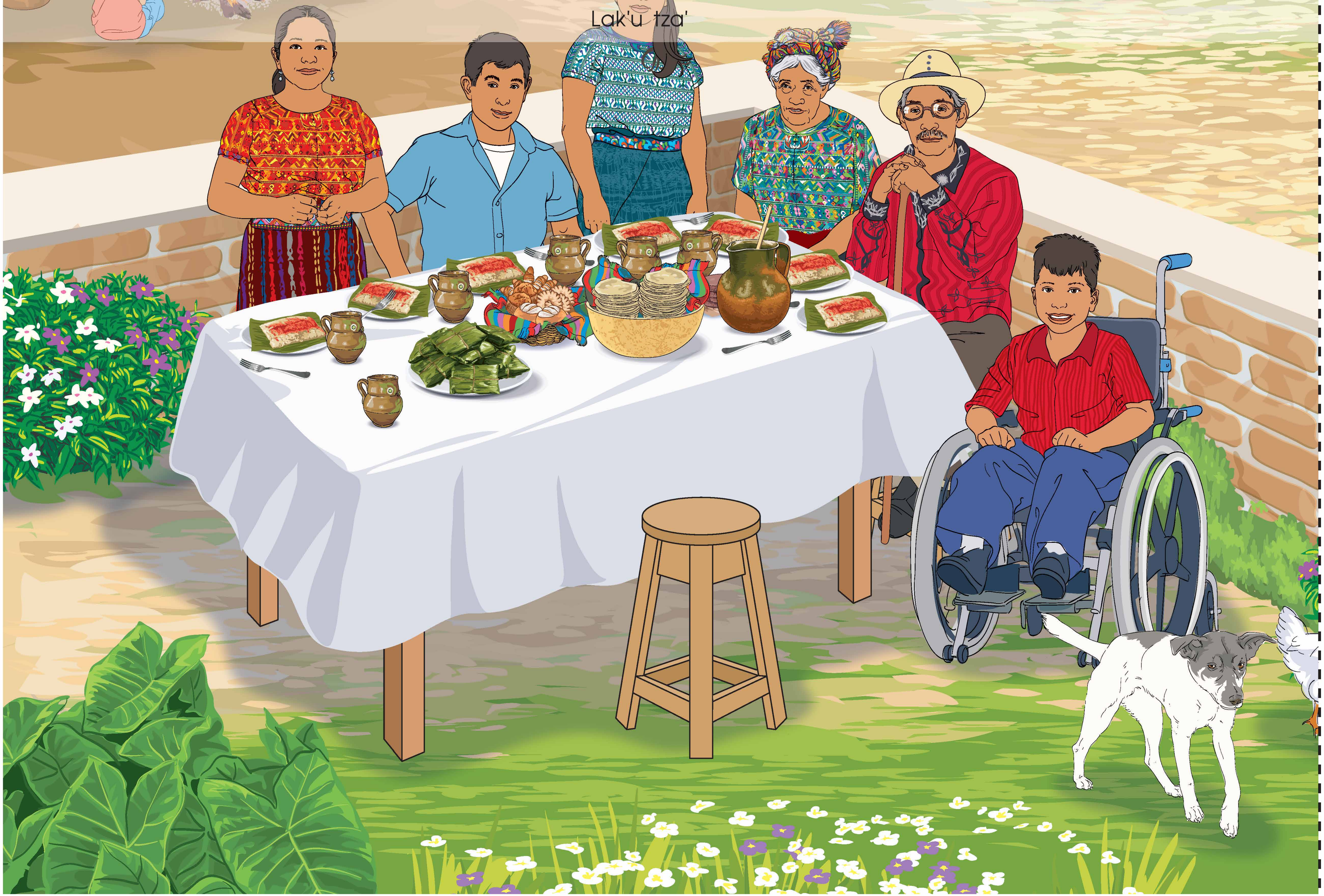
Lak'u tza'
K'atu tza'

Chusul

1 Va'l sa kuchab'a tu u tanul chusb'al tza'

Cheel sa xe't o' ti' untanul chusb'al sib'al tokeb'al as sa yolon o' utz sa kuchab'a ti' q'u q'atine': Kam jalb'al tib', kam ech tatin uch-chil sivatz tuch' isa'at tib', kam ech ilochtu tib' tu totzotz. Junal kam as sa'xh motx esa'a tan a' sa yolonk'o' ti' as exich ne':

Tixe'teb'al, sa kub'an u aq'on tza':

1. B'an iiltu u nimla b'anich vatzib'al utz k'uchtaj q'u b'anich vatzib'al tetz q'u tatintib' atil tuul:

2. Etab'itaj junun q'u nuk'ich yol sa isik'le vechusul sevi'. Echoktaj tu u nimla b'anich vatzib'al, u b'anich vatzib'al echa' va'l nital u nuk'ich yol utz etaq'taj ku' ma'l tal sivan tuul.

   - Nib'en q'u talaj nitxa' tu q'antiioxh tuch' q'u'l iq'esla tat.
   - Aatz u Romelia tuch' u Mario niloch vinan ti' tilpu q'u tux t'el.
   - Aatz vinan u Lu' ib'antuch nakataama ti' ipaasat q'ii tuch' q'u tatine', ti' tz'ajeb'al iyaab' vik'aaol.
   - Aatz q'u tatine' taq' ma'l isoli'm tu u tenam.
   - Aatz u Taa tuch' u Xhan, a' jejlelku xe' q'u'l iq'esla tat. Kajay q'u aq'b'al, nimotx tal paaleb'e'm te tx'anel chitu'.

2 Q'u'l qootzajle ti' q'u tatine'

1. ¿Echa' netab'i u yol «tatine'», kam netitz'a?

   Ye'k ka'ltziiunchil, echa' netab'i u yol «tatine'», tan a' nitul sek'u'l q'u aanima q'u'l jejlel ex tuch', nesa'a utz netilb'e. Utz tuch' q'u xaaol majte q'u'l atil etatin tuch', k'uxh ma'lkoj etatib'al.

2. Enuk'taj etib' ka'kab'il oj oxoxil exaan tuch' q'u'l emol utz yolonoj ex ti' q'u'l etatine':

   - ¿Ab'il q'u aanima oj xaaol xo'l q'u'l aatine' nitilb'e axh utz niloch axh?
   - ¿Jab'il nib'anon q'u aq'on tu otzotz utz ab'il nib'en tu aq'on ti'el?
   - ¿Jejlel tzik q'u'l aq'eslachaj b'aal tu kab'al?
   - ¿Ab'il xo'l q'u'l aatine' ni'xh asa'a yol tuch'? ¿Jab'il nasa'a saach tuch'?

3. B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al utz al ma'l nuk'ich yol ti' junun. Echa' tzuta, tuch' u b'anich vatzib'al tetz u q'esla txutx, sa ib'ane' saale': Aatz ib'ii vunq'esla txutx utz Josefina. Oj sib'an majte: Aatz q'u'l inakataama vunq'esla txutx va'l ijuk'u'l.

   Oj sa sa'a as aatz vachusul sa itz'ib'a je' vatz tz'ib'anb'al u nuk'ich yol, alte. Al u nuk'ich yol utz aatz u chusul sa itz'ib'a.

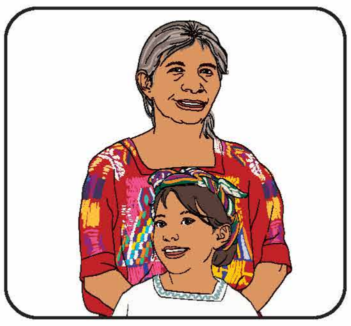

K'atu tza'

Chusul

3

¡Tetz sa chab'ali!

1. Enuk'taj etib' ka'kab'il oj oxoxil exaan tuch' q'u'l emol utz eb'antaj q'u'l tza':

   a. B'antaj etiltu u nimla b'anich vatzib'al, atil b'anich vatzib'al tuul tetz ab'ilko'xh tatintib'.
   Txaataj ma'l xo'l q'u b'anich vatzib'al, eb'antaj isajile' utz etaltaj kam va'l nib'ane'. Ech echulitaj ma'l paaleb'e'm tuch' u b'anich vatzib'al tza'. Eb'antaj etiltu u k'uchuvatz:

Atil u Xhep tu b'axa tanul chusb'al utz ni'xh isa'a b'enchil tu chusb'al. Junq'ii nipaal aq'axojka tu chusb'alib' tu vitat ech ma't tu aq'on. Nimal nimotx ixaae' nitopon tu chusb'al k'uxh nijochpu u Xhep, va'l ichiib' iyolon tuch' vitat. Echa' atilok motx ti' b'ey, nital nimal paaleb'e'm vitat-te.

   b. Aatz texo'l, junun ex sa ek'uch u b'anich vatzib'al tetz q'u tatin tib' va'l vet itxaa utz sa etal u paaleb'e'm va't vet echuli.

2. Etab'itaj u paaleb'e'm tza' utz tzaq'b'etaj q'u ch'otib' tzi' sa ib'an u chusul tiya'teb'al.

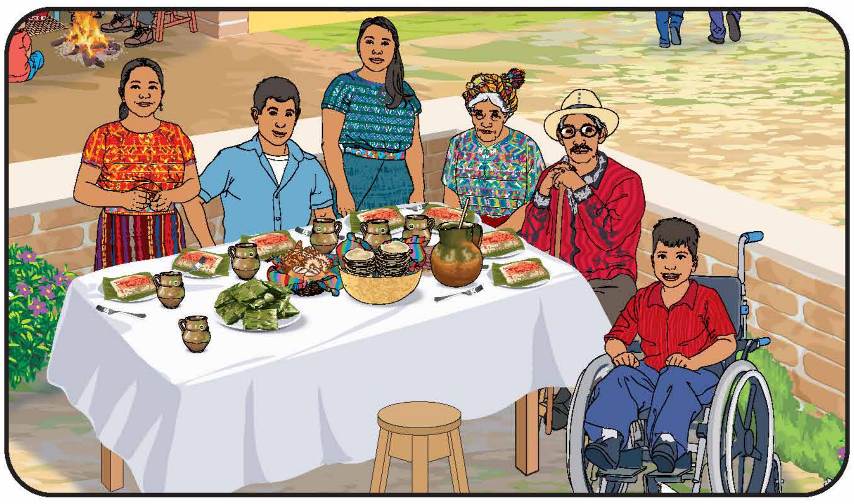

Tu tz'ajeb'al iyaab' u Laxh aatz vinan ib'an juk'ulachaj nakataama tetz ipaal iq'iilil.

Va'l itxuq'utxun ik'as u Laxh, achini, ijalti' utz toksa q'u'li ak'la xaab' q'u'l iloq' vinan.

Vatz meexha, motx yolonku ti' u q'ii va'l itz'e'k u Laxh. Utz inachpixsa ka'xva'l q'u kam nich ichumpa'yi as tal ne'ich. Kajay nich motx itxuq'txune', a'chit u Laxh.

Ti' as chanan tere´n nakataama unchee' kuentas q'ilantek-ka q'u'l iq'esla tat tuch' q'u'l ich'oo tat, aatz vinan u Laxh taq'b'en ka'xva'l tetz sa tiq'ob'en tu totzotz.

¿Kantu' nich itxuq'txun ik'as u Laxh?
¿Kam toya vinan u Laxh te ti' u tz'ajeb'al iyaab'?
¿Kam ti' yolonku q'u tatin u Laxh vatz meexha?
¿Ma'lko'ntzik otzotz atik vitatq'es tuch' q'u'l ich'oo tat u Laxh? ¿Kam ech ootzajita'? ¿Matz asa'a u paaleb'e'm? ¿Kantu'?

Lak'u tza'

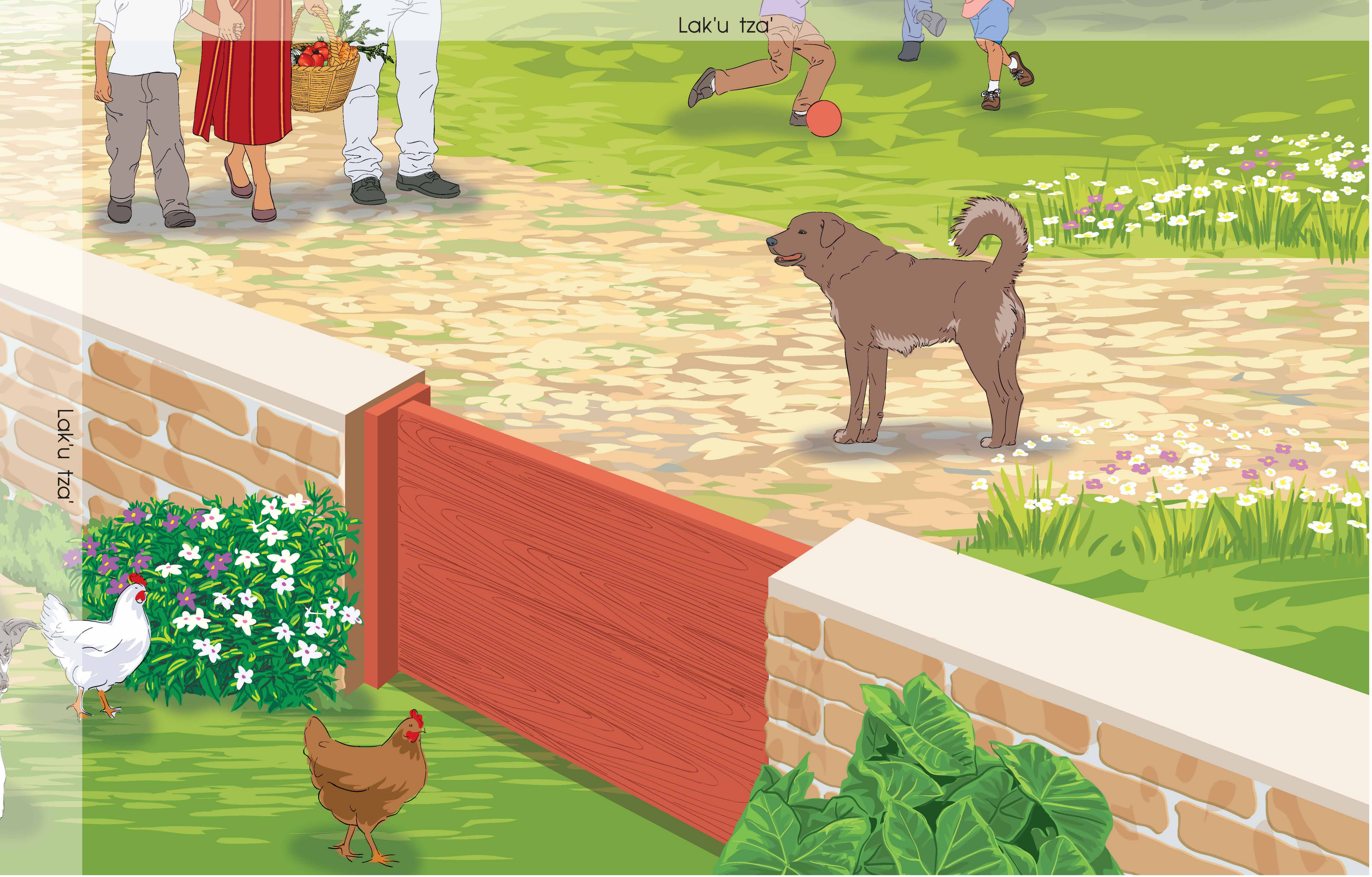

Chusul

4

Nunchab'a tuch' q'u vatine'

- Iq'o b'en ma'l nimla b'anich vatzib'al tootzotz utz k'uch tu q'u'l aatine'. K'uch tere'n q'u uch-chil te as tatin tib' atil tu va'ltza' utz motxoj aalte kam nimotx ib'ane'.
- Jaj tu vanan, vatat oj q'u'l aq'esla tat, sa tal ma'j ipaaleb'e'm q'u'l etatine'. Aatz q'u'l aq'esla b'aal nimax yaab' tatine' utz kaanatek tootzajib'al ti' u atinchil, ye'k ka'l tzii tan kaana paaleb'e'm sik'u'l.
- Sa taq' ma'l xaj u' vachusul see echa' va'l tzuta: «U tatin u_____________» chu tu va'ltza'. Aatz tu u jankin va'l ye'k tz'ib' tuul, tz'ib'a vab'ii. Oj ye'saj atx'olta', ye'k sa ela' ok axh ti', sa iloch axh vachusul.
- Iq'ob'en u u' tu ootzotz tza' utz jaj tu ma'j q'u'l aatine' sa itz'ib'a vib'ii jank'il q'u'l etatin tekab'al. Iq'ob'en u u' tu chusb'alib' ech sak'uch tu q'u'l amol.

U tatin u

____

Aatz u nimla b'anich vatzib'al tza' tetz u:

¿Kam ech q'u'l aatine'?

Ootzajtzik...

Kajay q'u talajnitxa' sa atin xo'l q'u tatine' sa sa'ali, atil tatin sivatz sa ib'ane', sa toksa tib' ti' utz samotx ik'uch b'a'nlachaj kam te ti' u atinchil.

Jalel tib' q'u tatin tib'. Atil unjolol nimal ixaane' utz ka'xva'te, b'iilko'n. Kajay q'u tatin tib' atil tokeb'al, k'uxh jatva'l ixaane'. A' ib'ooq'ol as atil tatin sivatz utz nisa'a as atile, kam ech tilb'et tib' utz vilochtu tib' sivatzaj. Ye'xhab'il xo'l q'u itz'in atzik sa ib'an ma'j kam as nik'axb'ixsane' tuch' q'oso'm oj tuch' yol.

Atil aanima oj xaaol tatin tib' nim utz atil unjolte ch'oo. Atil aanima tatin tib' as ma'lko'n otzotz jejlelka tuch' q'u ch'oo tat majte tuch' q'u'l ik'aaol. Atil xaaol tatin tib' as nimal initxa'a utz ka'xva'te ma'l oj ka'va'l ko'n tetz.

¿Jatva'l aanima oj xaaol tantin tib' tu u vatzib'al tza'? ¿Ab'il b'iioj nanache'?

Atil itz'in atzik as yit' jejlelkoj q'u nitxa'a k'atz q'u'l ib'aal pek aye'n k'atz q'u'l iq'esla b'aal. B'enchi-mal nib'ane', aye'n nitaq'oninku q'u b'aala tu va't tenam.

¿Jatva'l iimam jejlel tu u atib'al tza'? ¿Kam ti' neyolonka as netx'a'ne'?

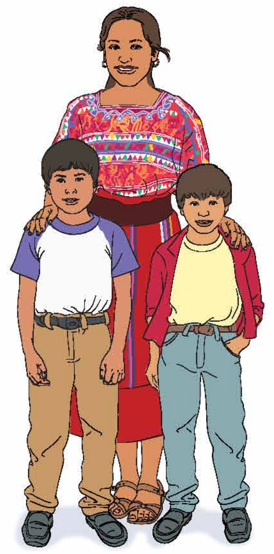

Ka'xva'l tatintib' aanima oj xaaol ta'xh itxutx atile utz ka'xva'te, ta'xh ib'aal. Atil majte as aatz u nan tuch' u tat va'len otzotz jejlelka.

¿Jatva'l aanima atilok tu q'u aanima tatin tib' tza'? ¿Ootzajtzik ma'j xaaol tatin tib' echa' va'ltza'?

B'an iiltu junun b'anich vatzib'al utz ab'i kam sisik'le vachusul.
Emolotaj etib' oxoxil exaane' utz etaltaj kam b'anel tu q'u'l etitz'in etatzik:
¿Ab'il jejlel tu otzotz? ¿Kam motx ib'ii? ¿Kam nimotx ib'ane'? ¿Jab'ilxe' ni'xh motx isa'av tatinka?
¿Kam ti'? B'an iiltu vanimla b'anich vatzib'al. B'an tilchu junun q'u chukchaj aanima tatin tib': ¿Kam b'anel taq'o? ¿Kam nimotx ib'ane'?
Tuch' vilochb'al vachusul, etz'ib'ataj untzolol b'ano'm tetz kamech ik'uchtu q'u aanima tatin tib' as sib' tatin motx sivatzaj utz kamech isa'at tib'.
B'an ma'l b'anich vatzib'al tu ma'l xaj u' tetz q'u'l aatine'. B'ana kam ech asa'.

¿Kam ech q'u'l aq'esla tat?

Ootzajtzik...

Aatz q'u' q'esla nan tuch' q'u q'esla tat ni'xh isa'a q'u tiimam: nitilb'e echa' oyb'ale, nisaach tuch', nitaq' itxumb'al, nital paaleb'e'm te, nik'uch kam te as ib'ooq'ol tu u atinchil.
Nimal yaab' jeje'y q'u q'esla txutx tuch' q'u q'esla b'aal, echixe't as kamko'xh motx tootzaj. Tu q'u yaab' tza', vet motx ib'anlu ya'l tib' ti' tilb'et q'u'l initxa'a tuch' q'u tiimam. Echixe't sa motx qilb'e b'a'noj o' te utz atoj tatin sukuvatz.

Ab'i u paaleb'e'm tza':

Q'esla nan *Paula*

Xhep unb'ii utz o'va'l unyaab'. A'chit vitz'e'a' utz vet tilb'e in vunq'esla nan Paula. A' b'axa achinsan in.

Aatz tu u mu'k'ul va'l b'axa chit untx'a'ne', a' va'l vet b'anon tuche' utz taq' unche'm vatz tze'. Unsa'a chitu' chi, ole' in ti' kajay va'l atich tu u laj.

A' va'l b'axa ib'an u ta'l txikon tuch' lee pilel utz anko'xh u chib' ni'xh unsa'a.

Aatz vunq'esla txutx xeenchit tux t'el tuch' tere'n txokop tu pe'. A' k'uchun qe tuch' u vatzik, kam ech ib'anlu tuch u sok ech aatz u tux t'el sa ijoji vik'olob'. Tuch' kam ech taq'axku' q'u k'olob' utz ti' tachle' ech sa ootzajili jatva'l talaj t'el sa itz'e'i.
Junq'ii, nich kub'en ti' tu pe' ech saqile' b'a'nich tzik u tux t'el utz untz'oj itz'pi q'u talaj t'el. Nich vab'i iq'ilat q'u tux t'el, nivitz'a, ech ti', nich motx ichiib'e'.

Aatz nich titz'pu q'u talaj t'el, k'atz vunq'esla nan, nich qach tuch': ma'l, ka'va'l, oxva'l, kaava'l, o'va'l...

Oj nitok kuyaab'il, nital vunan tu vunq'esla nan. Oj nichi'on quul, nipaasal xajtze' tz'ak ti' tuch' yuub'al chib'. Oj atil vatz kuqul, nib'an tz'a'la uk'a'a tu alveeno oj tz'ak is.

Tu aq'b'al, ni kuya' tu t'aspi'l, aatz vun-nanq'es nital paaleb'e'm qe, ka'xva'l kam paal tuul, echa' ma'l u q'ii va'l ichab'a ma'l u tal tz'ichin ak'on-naj utz itz'aka.

¡Techal untxuq'txun ti' tatin vunq'esla nan *Paula*!

Ulsa sak'u'l u paaleb'e'm utz tzaq'b'e: ¿Ab'il ni alon u paaleb'e'm tza': u Xhep oj u tal tanab'? ¿Kam ech ootzajita'? ¿Ab'iste u echb'ub'al va'l ni'xh isa'a u Xhep? ¿Jab'iste valeetz te? ¿Ab'iste va'l ni'xh asa'a ti' u paaleb'e'm tza'? B'an iiltu oxva'l q'u b'anich vatzib'al, txaa ma'l utz ala kam nib'anle'.
Yolon tuch' q'u'l amol ti' q'u'l aq'esla txutx ab'aal. ¿Jatva'l a q'esla txutx ab'aal atile? ¿Kam ib'ii utz til motx jejlelka? ¿Nitzik ab'en xe' q'u'l aq'esla txutx ab'aal? ¿Kam ech ilocht'axh q'u'l aq'esla txutx ab'aal? ¿Kam ech alochta'?
Chok q'u q'esla tat tuch' q'u q'esla nan tu u b'anich vatzib'al tetz itz'in atzik. ¿Kam nimotx ib'ane'?

¿Kam ech alochon tootzotz?

Ootzajtzik...

Aatz u otzotz va'l jejlelku q'u'l aatine', ye'xhkantu' k'uxh nim oj ch'oo, a' ma'l atib'al sib' tokeb'al. Utz sib' tokeb'al tan tzi' nikuyolonku tuch' q'u qatine'. Nikuyolone' echa' ku'y ch'uxhe'yo' tu tx'a'om.
Nikuyolone' echa' junun nitale' kam vet ib'an tu u q'ii.
Nikuyolone' echa' niqal q'u kam q'u'l ni'xh kusa'a oj ye' nikusa'a. tuch' nikuyolone' echa' nikusaach ti' ma'j kam, niqel tu soli'm oj echa' niqaq'onin ja'jtze' oj tu otzotz.
Aatz u kab'al a' ma'l atib'al majte sib' tokeb'al ti' nimuj o' vatz u che'v tuch' vatz u jab'al. Ech ti' saqilb'e u qotzotz.
Kajay o' sa lochon o', chukchaj sa kub'an sukujununil.

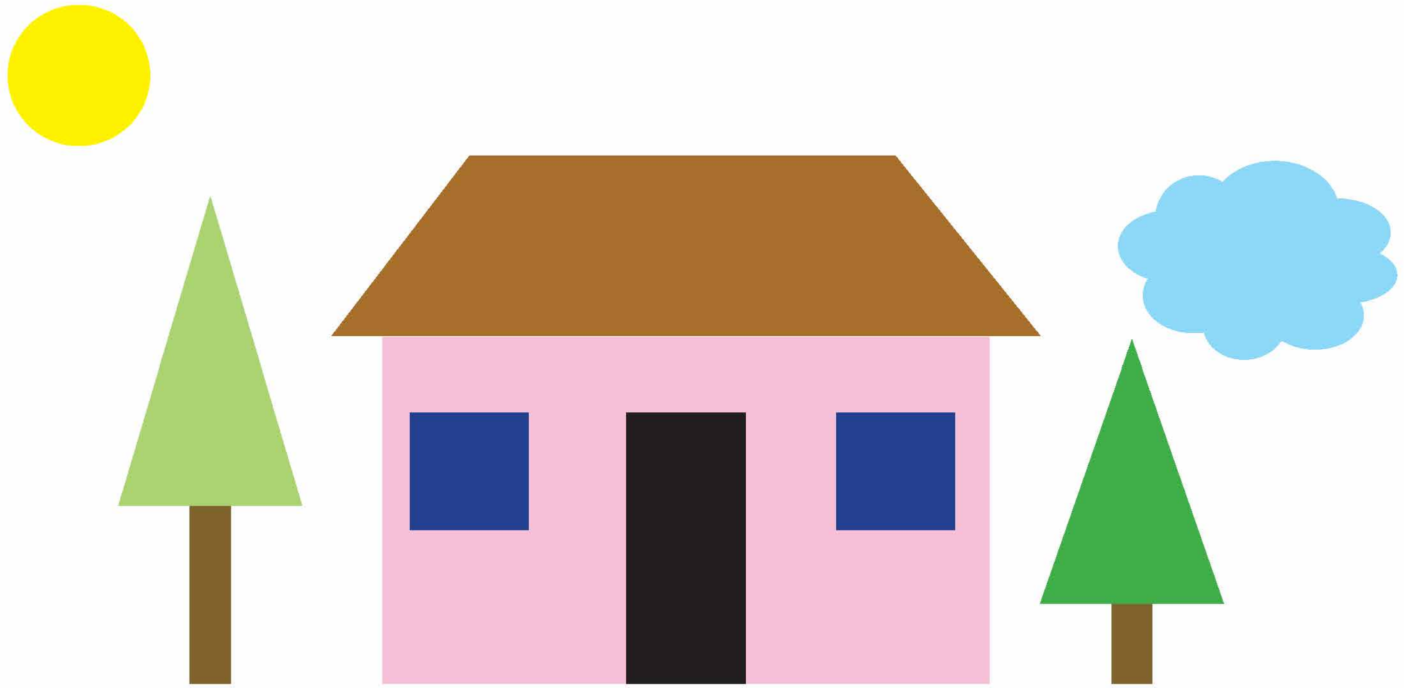

U tal votzotz
Ech aatz u tal votzotz tx'anel sa ib'ane'
Sa lochon o' kajay o',
Unjolol o' sach'ison o' utz sa tx'aaon o',
Unjole sa itx'aa kamb'al.

Utz sa ik'ama junaq'b'al
ti' u tal tatib'al

Itz'a ¿Kam ech alochone' ech va'l itx'aatx'ochil utz nuk'nuch tatin valootzotz?
Chus u xu'mil yol niyolon ti' u otzotz utz ala.
K'atu q'u b'anich vatzib'al tza' a' siiq'o tetz viveet u otzotz, nuk'a ech ela ikaae'.

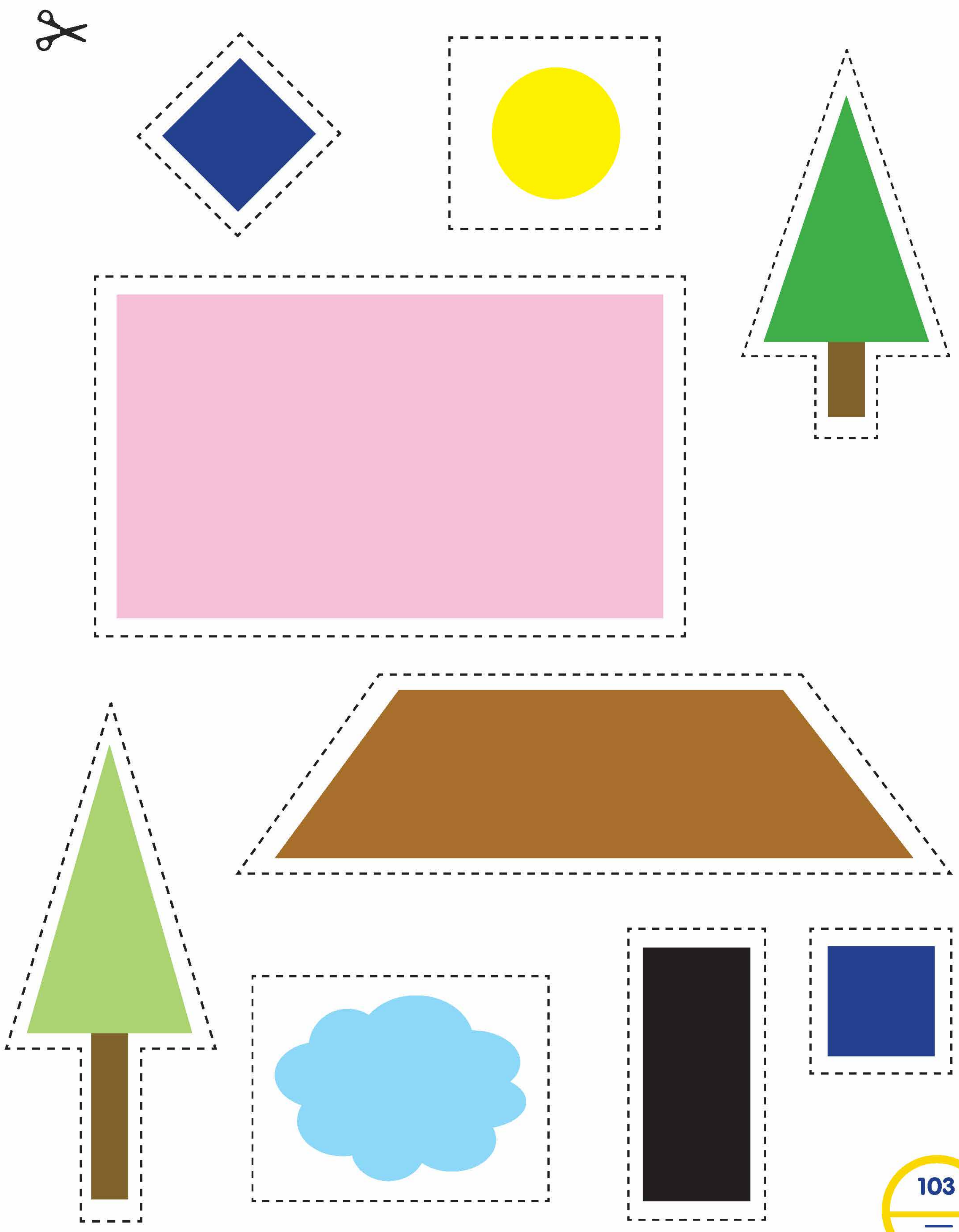

Q'u kam tu otzotz

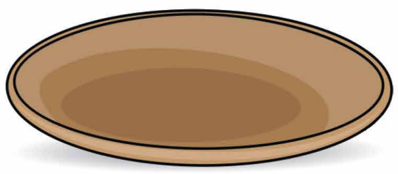
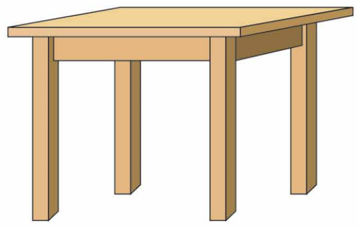

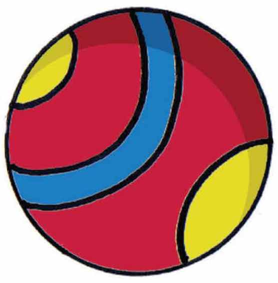
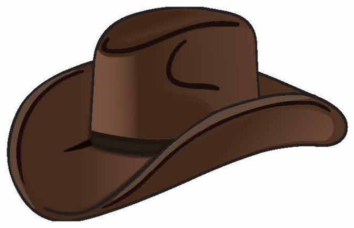

B'an iiltu junun q'u b'anich vatzib'al tetz q'u kam utz al inujul kam b'anel taq'o. ti' va'l tzi' utz itz'a: jank'al ich'iie', kam ech iveete', kam tilone', kam tuul veetinajka, kam itxa'k. Echa' tzuta: u semech: sete'r iveete', tu xoq'ol b'anelka utz leom nib'anax tuul.

Atil ma'l atib'al sib' tokeb'al tu jakay q'u otzotz ¿Ootzajtzik ab'iste?

Ootzajtzik...

Ye'xhkantu' k'uxh kam b'anel tu u otzotz, tu kajayil atil ma'l atib'al tuul as sib' tokeb'al: aya' va'l nib'anlika utz nijatxlik echb'ub'al. A' u atib'al va'l sib' tokeb'al ti' tan tzi' nimolvu tib' q'u aanima oj xaaol tatin tib'.

Tu ka'xva'l kab'al aatz u atib'al tzi' utz b'anb'al echb'ub'al. Tu tere'n utz aya' u tx'a'nb'al.

Atil aanima tatin tib' as ti' u taq'on vinan tuch' vitat, ye' niveet imoltu tib' sikajayil as ela sa motx tx'a'n chajpaj tu ma'l q'ii.
Loq' a' ib'ooq'ol as, k'uxh sotzsaj, sa atin un mu'k'ul ela sa motx tx'a'ni utz sa motx yoloni.

¿Kam ti' nayolonku tuch' q'u'l aatine' echa' nemol etib' tu tx'a'om? Al tu q'u'l amol. ¿Ab'il nib'anon tx'ix oj nib'anon q'u echb'ub'al tootzotz? ¿Kam ech alochon takab'al ti' ib'anlutuch q'u echb'ub'al?

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz q'u aanima tatin tib'. Atil sa b'enku see as jalel tib' q'u aanima tatin tib': unjolol nimal ixaane' utz ka'xva'te b'iilko'n. Acha jatva'l aanima atil tu junun tatin tib'. B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz q'u meexha tuch' xhiila. Chok u meexha tuch' q'u xhiila tetz junun q'u tantin tib' utz ik'ul tib' tuch' q'e'lich saaq'o.

¿Ootzajtzik as a' ch'iik axh tu tuul vanan?

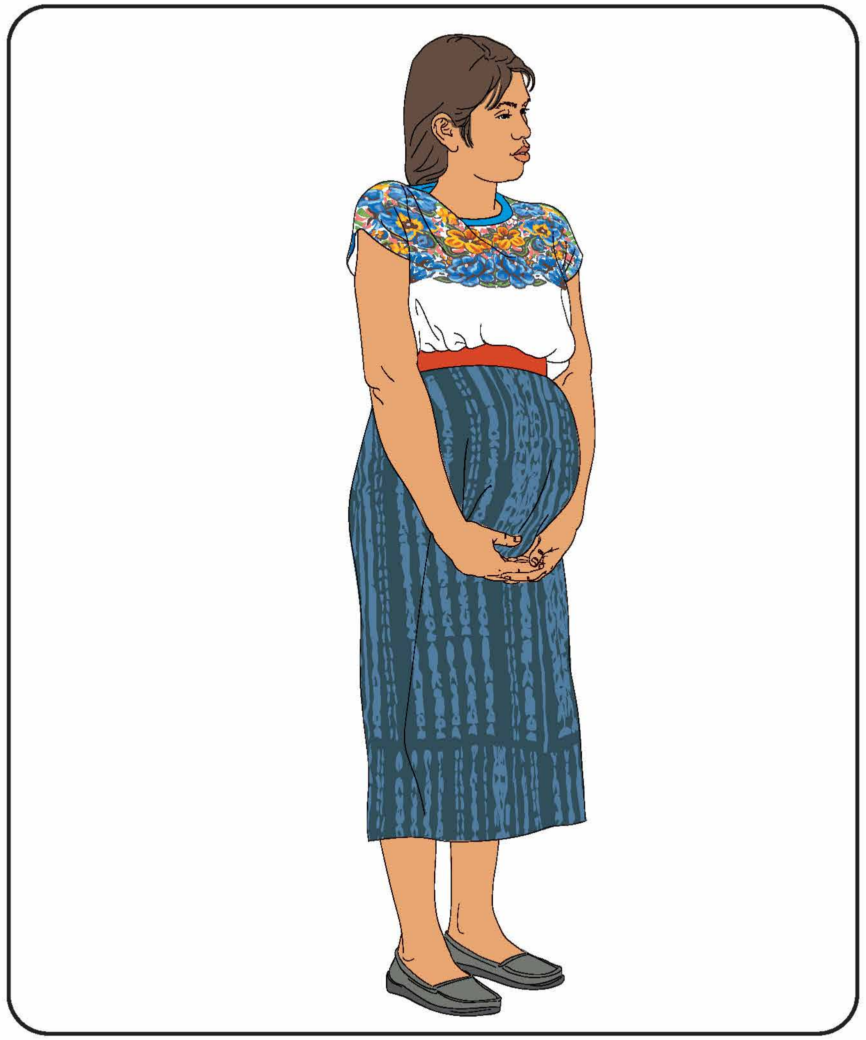

Ootzajtzik...

A' atichk'axh tu tuul vanan as ye'sajenich iitz'pe'. Axhich tal ch'oo utz b'iichaj ch'ii axh, nimal q'ii.

Axhichtek nim utz ye'kanich tek axh tu tuul vatxux. Unche' opon ma'l q'ii as itz'b'axh. Kaanaich itxuq'txun vanan tu u q'ii va'ltzi' utz kajay q'u'l aatine'.

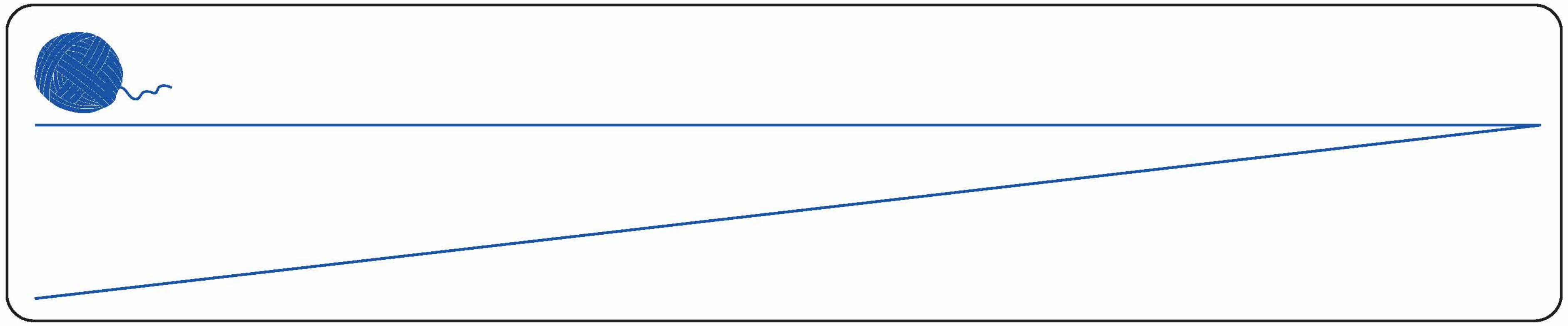

Emoltaj etib' tuch' q'u'l emol. Alte kam ab'ii, kam ech ab'ii nitalchu tootzotz, ab'il xo'l q'u'l aatine' oksan vab'ii utz kantu' oksal echtzi'. Motxoj aalte jatva'l atza'q' tuch' aatzik atile, kam motx ib'ii. Al tu vanan, vatat q'u q'eslachaj atxutx ab'aal as kamich ech axh as axhich ne'.
Tuch' majte as ab'il xo'l q'u'l aatine' ela iilon tuch'.
Tuch' ma'l txii utz tuch' vilochb'al vachusul, echa q'u xayi' q'e'lich, aq'je' u txii vi' q'u q'e'lich tza' utz k'atu. Yuju u txii utz ech siile' jank'il ich'ii ma'l tal ne' nititz'pe'.
Ka'xva'l ne' nim b'iil ich'iie' oj talaj ch'oo vi' vich'ii va'l vet eecha.

¿Kam ech q'u ne'? ¿Kam nib'ane'?

Ootzajtzik...

Kajayil o' aanima oj xaaol vet ne'in o'. B'axal vet ch'ii o' tu tuul u kunan utz ech vet ch'ii o' ti' elu'l.

Oora ko'xh nich'ii q'u talaj ne' ta'xhtu' va'l nitek ich'uxhe'a' utz nitek ik'o'ne'. Echa' atiltek ma'l iyaab', nimotx ichus xaaom. Nich'ii tere'n utz nipaal q'ii tuul ech nixe't ichus jutzi'm. Elyutek-ka ne'il ti' utz tal xiak oj tal ixviak teku'en echa' axh tzi'.

Kajay itz'ina xiak oj ixviak ni'xh ichiib'ixsa q'u tatine'.

Echa' axhich tal ne' utz xe't achus k'o'm, xamtel xe't axaane' utz xe't aal q'u b'axa ayol, ye'k ka'ltzii as chiib' q'u'l aatine' ti'. ¿Kamb'oj nib'enku tu ma'l nan nanache' as tu b'axal tel itzi' u tal titz'in utz "nan" chute.? Aatz tek cheel axh tek nim, nab'an kam majte as nitaq' chiib'ichil tu q'u'l aatine', echa' naachine' utz natx'aa q'u'l avee sajunal, echa' nak'al q'u'l axaab', echa' tib'axalchit ab'en tu chusb'al.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz q'u aanima tatin tib'. Itz'a: ¿Kam ech ilochon u tat ti' tilpu u ne'?
Nim tokeb'al tilpu ma'l ne'. Ma'l aq'on tetz q'eslachaj aanima u tilpu q'u talaj ne', loq' aatz q'u talajnitxa' sa ib'ane' sa lochon ti' ka'xvo'j aq'on yit' tza'lkoj. ¿Kam ech ilochon q'u atzika ti' tilpu q'u talaj itza'q'?
¿Nitzik iil q'u yol tz'ib'amal ok ti' q'u b'anich vatzib'al? Aatz nital tuul utz: tat, nan, ne', atzik. K'ucha til va'l nitalvu «tat» tuch' «nan».
Aatz cheel chok u yol va'l: «ne'» tuch «atzik». B'an iiltu q'u yol utz k'ucha ab'iste va'l qinkin, nimal tz'ib' atil tuul saqale'.

¿Kam ib'ii q'u aanima q'u'l xo'l q'u'l aatine'?

Ootzajtzik...

Kajay q'u xaaol atil ma'l oj ka'va'l kub'ii. Echa' niqitz'pe' oj ye'sajen qitz'pe' aatz xo'l q'u qatine' nitxaal u b'ii va'l sa ok qi'. B'enchimal nib'ane', niku' tib'eyil nitok vib'ii ma'j q'u qatin qi' echa': u txutx, u b'aal, q'u q'eslachaj txutxa b'aala, ma'j ch'oo tat oj ch'oo nan.

Al tu q'u'l amol oj atil ma'l oj ka'va'l ab'ii. Tuch' untz'oj atil ma'j uch-chil xo'l q'u'l aatine' as ela vab'ii tuch'. Aatz tu u kaj kaaxoob'al, tz'ib'a vab'ii. Oj ye' natx'ole', ye'k sa ela' ok axh ti', sa iloch axh vachusul. Txaa oxva'l xaaol xo'l q'u'l aatine'. Tu junun q'u xayi' kaaxoob'al, sa tz'ib'al vib'ii sijununil tu vachusul.

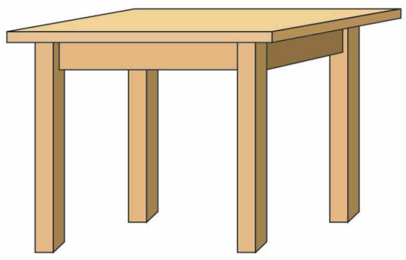

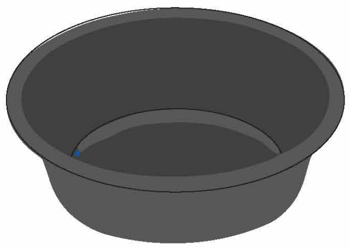

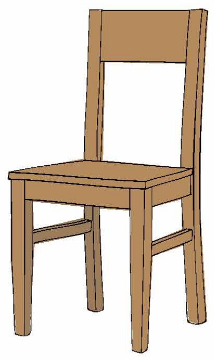

B'an iiltu junun q'u b'anich vatzib'al utz q'oon saal vib'ii loq' yak'il saale'. Xamtel utz ka'paju junun yol tuul saaq' ma'l poq'o q'ab' ti' junun pi'xhil yol. B'an tilche' kam ech iveet nib'an vachusul. Tz'aka ma'l tal kaaxoob'al ti' junun pi'xhil yol atil tu ma'l yol. Oj ma'lko'n ipi'xhil yolil u yol, tz'aka ma'l kaaxoob'al; oj atil ka'va'l, la tz'aka ka'va'l talaj kaaxoob'al. B'an tilax u k'uchuvatz.

¿Ootzaj tzik kam q'u xu'm?

Uxh uxh ne'

Uxh uxh ne', uxh xhu ne'
uxh uxh tal vaanxelal.

La vat axh ne',
la vat axh ne'
la vat axh tal b'aq' unvatz.

Ootzajtzik...

Aatz q'u aanima oj xaaol q'u'l xu'm chute'le' aya' ka'va'l q'u'l ela nimotx titz'pe'. Atil unjolol xu'm elachitu' utz tza'l ilpi ab'il sijununil. Aatz q'u xu'm utz sa ib'ane' ka'va'l talaj ixviak oj ka'va'l talaj xiak. Nib'an majte as ma'l tal ixviak tuch' ma'l tal xiak nititz'pe'.

Tx'anel ilpu ka'va'l talaj ne', loq' yit' ma'lkoj aq'on as ye'k itza'lal. ¿B'anb'oj ti' iile': ijalax ichik, taq'ax ich'u', tachinsale', tijale' echa' nitoq'e', saach tuch', ¿Itx'aal toksa'm? Echa' nich'iie' utz nixe't ik'o'ne', nixaane' unchee' sa ilb'eli ech ye'k sa motx ik'axb'ixsa tib'. Ma'l aq'on kooleb'al tetz q'u'l itxutx ib'aal, loq' ye'xhkam nimotx ikalab'tziiun ti' tu chiib'ichil.

Echa' nititz'pu ma'l tal ne', aatz q'u'l itzukti' tuch' q'u tatine' nib'en tu qeeom tzixe' iq'omal ma'j tal toya oj itx'aja'm taq'o. Atil ka'xva'l xaaol naq'b'inaj ti' toyat ma'j txakatx echb'ub'al: vatzaj tze', xe'aj itza, asukaal, txikon, aroos tuch' ka'xva't kam. Unjoltu aanima b'achel ti' itx'aja'm nitiq'ob'en, ma'j tal toksa'm oj isaacheb'al u ne'.

¿Ootzajtzik ka'xvo'j xu'm? ¿Ab'il motx?
Nikoj iveet alochtu q'u aanima atil tatine' ti' tok ib'ii q'u talaj xu'm q'u'l tu u b'anich vatzib'al tzi'. ¿Kam ib'ii u tal xiak utz kam ib'ii u tal ixviak sooksa? ¿Kantu'?
Aatz q'u talaj ne', xo'l q'u tatine' nib'itzal talaj b'itzalte as tetz chitu'. Echa' axhich tal ne', k'uxh ye' nanache', nich ib'itza b'itzal q'u'l aatine' savi' ech nich ib'en avata'm.
Chus u b'itzal tza': «Uxh uxh ne'» utz b'itza tuch' q'u talaj amol. Sa iloch axh vachusul ti' tok isonil.
Ch'oti tu q'u'l aatine' tootzajtzik ma'j b'itzal tetz talaj ne' utz chusa. Utz, sa veet ab'itzat vatz q'u talaj amol tu u chusb'alib' tza'.

¿Kam ti' nasa'v saach tu ootzotz tuch' tu chusb'alib'?

Ootzajtzik...

Ye'k saacheb'al as tetzko'xh talaj xiak oj tetzko'xh talaj ixviak. Aatz b'anel taq'o tan chajpajul, aatz tu q'u qatine', naq'b'inaj uch-chilte as aatz q'u talaj xiak nisaach ti' ka'xvo'j kam utz ka'xva'toj kam q'u talaj ixviak. Echa' tzuyta, nichuslu q'u talaj xiak tu saach ti' talaj ch'ich' utz ti' une's q'u talaj ixviak.
Echa' aatz q'u talaj xiak tuch' q'u talaj ixviak ela ku'en ti' sa motx saachka utz anko'xh q'u saacheb'al sa motx ib'anb'e utz yit' ye'xtxoj koj, aal b'a'n. Tan aal chiib'eb'al saach ti' kajay kam.

K'atu q'u talaj u' q'u'l atil q'u b'anich vatzib'al tuul tetz jatjolol ko'xh saacheb'al.
Suti ti' u tal xiak tuch' u tal ixviak, lak'u ok q'u talaj saacheb'al q'u'l sa veet eb'anb'et tu saach utz sachi'b'isan ex.

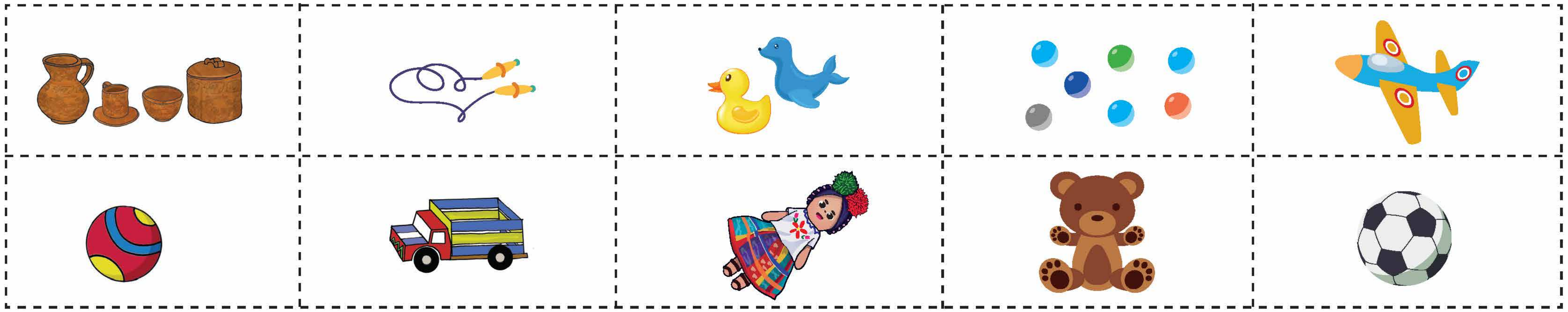

¿Kam ech kuk'uchtu kusa't qib' tuch q'u qatine'?

Ootzajtzik...

Aatz q'u aanima oj xaaol b'a'n nib'enkute echa' tootzajle as nikusa'a, ti' a'tzi' tan ni kunache' nikusa'a. Aatz u sa'ib' kamko'xh ech ik'uchle' sa b'anli: tuch' b'a'nlachaj yol, tuch' q'alu'm oj tz'utz', taq'ax ma'j tal tx'aja'm oj tal u', ilochax u xaaol ti' kam nisavsa.

Aatz q'u aanima echa' ninache' nik'uchaxte nisa'ale' utz atil tatin nib'anle', ye'xhkam nitalax yol te as sa ik'axb'ixsa, tx'anel ninache'. Aatz q'u xaaol q'u'l niqetule', nijo'pile', nitalchu yol te nik'axb'ixsane', nimotx itxumune'.

Ma'l ookeb'al as b'a'n uch-chil see. Aatz u okeb'al echa' ma'l eetz utz ye'xhab'il sa maaonel see.

Ela ku'en q'u qokeb'al sukukajayil, ye'xhkantu' k'uxh kam b'anel aaq'o, k'uxh til jejlelk'axh, utz jatva'l ayaab' atile.

B'an iiltu u nimla b'anich vatzib'al. ¿Kam ninach u nan? ¿Kam ninach u tal ixviak? ¿Kam ech ik'uchax u sa'aib' xo'l q'u'l aatine'?

Emolotaj etib', oxva'l oj kaava'l exaan tuch' q'u'l emol, etaltaj yol as nik'uchunsa as atil tatin u aanima sevatz, nesa'a, utz tx'anel uch-chil taq'o sa inache'. Echa' talchu ta'ntiioxh.
Echa' q'u yol a' nik'uchunsa as ye'k tatin xaaol sivatz.
B'an tavi' as saaq' ma'l itx'aja'm vanan. Tu ma'l tal kaaxha, saaq'ko'p ma'j kam tuul as ootzajle sa itxuq'txunsa. Ye'k siitz'a kam as loq'o'm sa b'ane' pek kam as sa veet ab'anta' oj sa veet icheea' techanalkoj tuch' puuaj.

B'an q'u b'anich vatzib'al q'u'l atil tu q'u talaj u' utz tz'aka tu q'u xol q'u'l ni'xh asa'a. k'atu q'u talaj u' utz oya tu q'u aanima xo'l q'u'l aatine'. Sa veet ab'antu ka'xvo'j cheel utz ka'xva'toj q'ejal. Sa iloch axh vachusul ti' itz'ib'al ok ti' junun talaj u' ab'il etz.

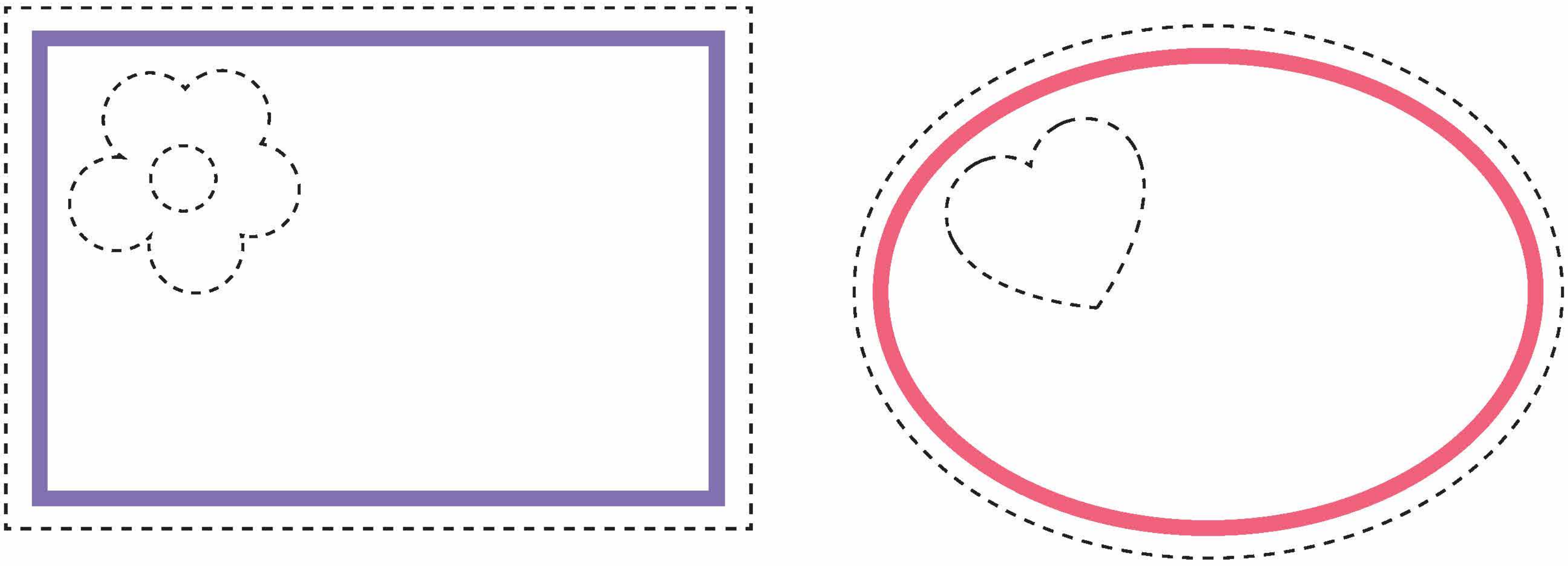

¡Q'alu'm tetz kajayil!

Ootzajtzik...

Kajay o' ni kusa'a inachle' as nisa'a o' q'u qatine'. Kamko'xh ech ik'uchle' as aatz q'u qatine' sa ik'uch visa't o'. Ma'l ik'uchta' aya' q'u q'alu'm.

Aatz q'u q'alu'm, ta'nko'nkoj as nikunache' nikusa'ale', pek niloch o' tu q'u txumu'm. Aatz ma'l u aanima nitxu-mune', ye'xhkam ninach tib' sijunal utz atil aanima nilochon ninache' echa' nik'ul ma'l q'alu'm.

Aatz q'u q'alu'm tuch' q'u tz'utz' k'uchunsab'al tetz sa'om, loq' oj aatz q'u q'alu'm tuch' q'u tz'utz' tetz ma'j uchchil yit' b'a'nkoj nanache' utz ye' nasa'a, nal ayol tuch' u aanima va'l k'ujlel ak'u'l ti'. Ye'xhab'il sa ya'lun axh as sa aaq'e' oj sak'ul q'alu'm.

Aatz va'l tza' utz a' ma'l q'u aanima oj xaaol tatin tib' nimal motx ixaane'. ¿Jatva'len? ¿Jatva'l talaj xiak atile? ¿Jatva'l q'esla aanima?
Loch q'u xaaol tetz q'u tatin tib' tza' ech kajay sa ik'ul ma'l iq'alu'm, sa ib'ane' sa ik'ul tib' saaq'o tuch' ma'l q'e'lich. ¿Atil ma'j vet kai ye'k iq'alu'm? ¿Kam ech eelo'p tu u tza'l tzi'?

¿Til nikaaka? ¿Til ech ib'ena'?
Tuch' valochb'al sa ik'ul tib' sijununil

Ootzajtzik...

Xaansan vi' ib'ii u tze'leb'al-la saach oknaj tza', ti' tan sa'nal chit iitz'a b'a'nil til sa okka sijununil.

K'atu q'u talaj pi'xhil tetz u xaansan vi' a' siiq'olatetz q'u talaj tz'itkin utz nuk'a a' sa xamb'ik axh ti' viveete'. Oj nisa'a tokti' utz sa ib'ane' jatpajulko'xh sa b'ane', atx'olnale. B'an iiltu u b'anich vatzib'al utz ala kam vet nuk'li ¿Kam ech ilochon junun aanima tu otzotz?
B'an ikolchu q'u pi'xhil ech jatpajulko'xh sa b'anb'e vaxaansan vi'. Liila iile' tan ooje'ltek sanuk' chajpaj.

Aq'onom tu tenam

K'atu tza'

Ech ikaa vanimla b'anich vatzib'al tzuta

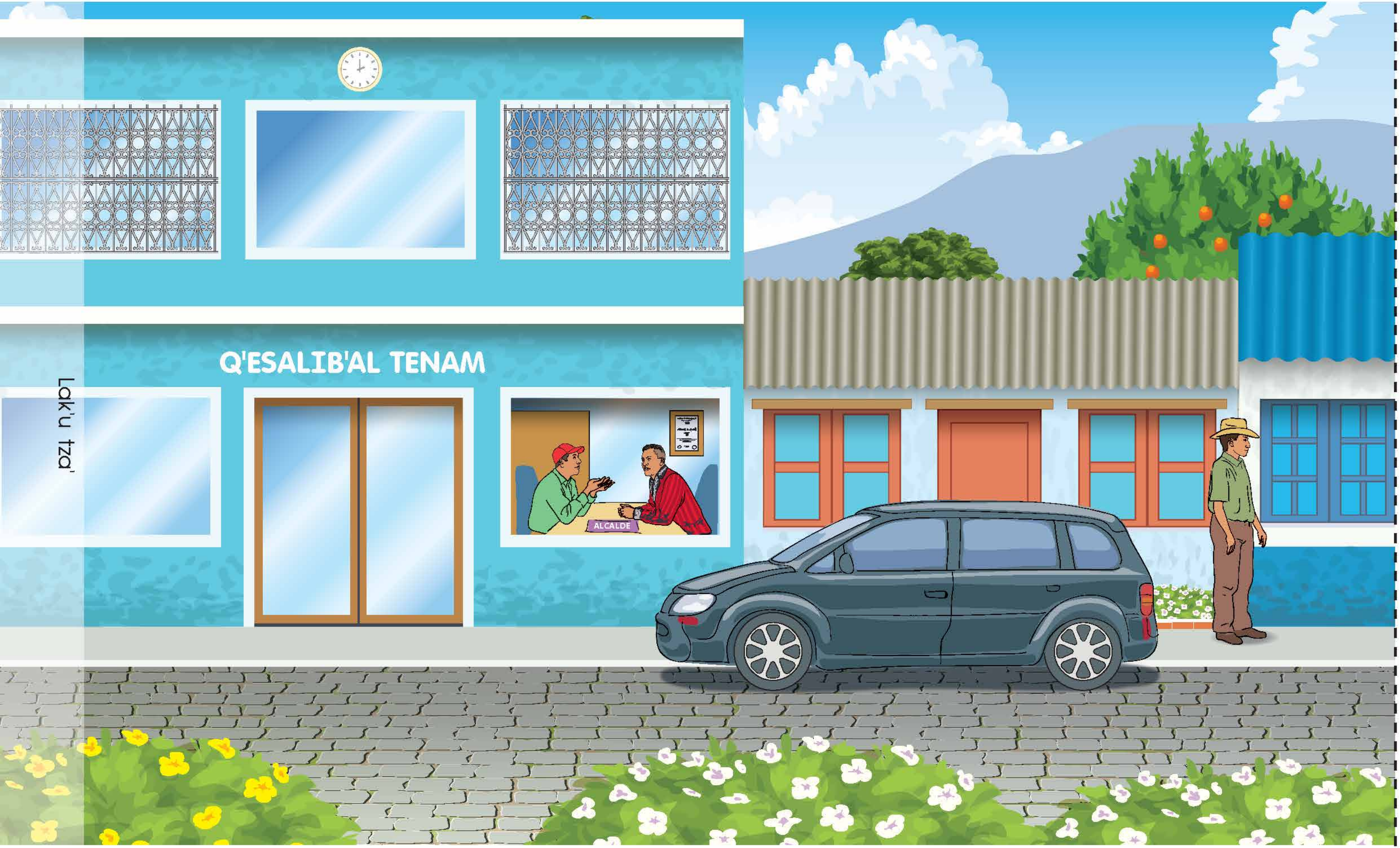

K'atu tza'

Chusul

1 Q'u kam sa kuchab'a tu u tanul tza'

1. Aatz ib'ii u tanul chusb'al va'l sakuxe'tixsa b'en tza' utz «Aq'onom tu tenam» Eb'antaj tilchu u nimla b'anich vatzib'al: ¿Kam netile'? ¿Kam netitz'a sa echus tu u tanul chusb'al tza'?

   Aatz tu u tanul chusb'al tza' sa echus ti' q'u aanima oj xaaol q'u'l tuch' q'u taq'on nilochvu q'u xaaol tu u jejleb'al, sa etootzaji kantu' ib'ooq'ol u taq'on tan nimna'l setachva a' sa eb'ane' echa' sa ch'ii ex.

2. Enuk'taj etib' ka'kab'il oj oxoxil exaan tuch' q'u'l emol utz yolonoj ex ti' q'u'l sa esa'a sa eb'ane' sa ch'ii ex utz kantu'.

3. B'antaj tilchu q'u b'anich vatzib'al tza', tan junal txakunsa'm nib'anb'e q'u aq'onom tu tenam ti' ib'anpu q'u taq'on. Al ib'ii sijununil utz kam ti' nitxakunka. Oj atil ma'j ye' ootzaj, ye' ela' ok axh ti', oksako'n tu ma'l sete'r. Liila iile' tan, aatz tu u tanul chusb'al tza', sa chab'a kam ib'ii utz kam nitxakonka.

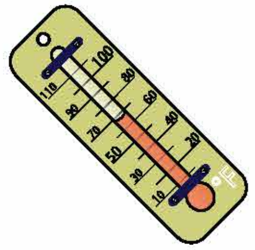

2 Q'u'l qootzaj ti' q'u aq'onom tu tenam

1. B'antaj tilchu u nimla b'anich vatzib'al utz etaltaj vib'ii junun atib'al tu vejejleb'al as nik'uchpu tu va'ltza'. Junun etxaat ma'l atib'al utz setal inujul: kam ib'ii u tenam, kam etootzaj ti', ab'il q'u aanima nitaq'onin tzi' utz untz'oj etootzaj tu vetenam ka'xvo'j tixo'l.

   Ech tzuta:

   Aatz u b'axa atib'al aya' u tatib'al lochol ya'v. Tza' atilku q'u lochol tetz aanima ti' itz'akal ma'j ya'v echa' ak'on-naj oj k'axb'inaj. Vootzajlu u pap Lu', ma'l lochol ya'v tzukti' tetz q'u q'atine'.

2. Aatz tu q'u aq'onom tetz tenam atil tu u nimla b'anich vatzib'al, aq'je' ma'l tal sivan vi' q'u'l ye' ootzaj oj aya' q'u'l nasa'a achab'at tere'n kam ti'.

3. Etitz'ataj utz etzaq'b'etaj:

   - ¿Kam sa ib'ane' as ye'koj nitopon u aatz'ak tu aq'on oj u toch'ol tu tz'akab'alib'?
   - ¿Kam sa ib'ane' aatz koj q'u aq'olje' otzotz nikoj iya'sa aq'on?
   - ¿Kam sa ib'ane' nikoj iya' topon u chusul tu chusb'alib'?
   - ¿Kam sa ib'ane' aatz koj u k'oxol nikoj iya'sa ib'anax kam tu aq'en?
   - ¿Kam sa ib'ane' ye'k-koj q'u *arquitecto* tetz ib'anaxtuche' oj taq'luje' q'aa'.

Lak'u tza'

K'atu tza'

Chusul

3

¡La kuchusa!

1. B'antaj tilchu unpat u b'anich vatzib'al utz etaltaj ib'ii q'u aq'onom tu tenam q'u'l atil tuul. Aatz u chusul sa itz'ib'aje' vatz tz'ib'anb'al junun q'u b'ii sa alchi. Ech etulsataj sek'u'l unjoltu q'u aanima oj xaaol ye'k tu u nimla b'anich vatzib'al loq' niloch o' tuch' u taq'on. Junun ex, etaltaj junun b'ii ech sa itz'ib'a u chusul.

2. B'antaj tilchu q'u b'anich vatzib'al tza', junal txakunsa'm nib'anb'e q'u taq'onom tenam, echa' nib'an q'u taq'on. Jatpajulko'xh setal junun b'ii yak'il sa etale' utz q'oon tela'. B'antaj etab'it u tuulvi' nixe'tik junun yol utz etaltaj. K'uchuvatz: puu-b'al, puu-b'al, puu-b'al. Aatz u tuulvi' /p/.

   Eb'antaj tuch' k'ujleb'al ek'u'l u aq'on tza', ye'k sa ela' ok ex untz'oj tza'l setile', sa iloch ex vechusul.

3. Ab'i q'u talaj paaleb'e'm tza' q'u'l sisik'le vachusul. Echa' la ole' ti' junun, al tek tuch' ayol.

4.

Nitaq'onin u Lucas tu k'oxo'm tu u tenam su kunaja'ch. Ti' ooje'l chit telb'en tu totzotz, sotzb'en vipuub'al sik'u'l. Lakpu ivi' ti' as vet sotz sik'u'l utz, q'aav extiq'o.

Aatz u Taa atil tu b'axa tanul chusb'al. Echa' niyolon tuch' viq'esla nan, a' nitalte as echa' sa ch'ii nisa'a sa b'ens solin tx'umil echko'xh nitalte utz sa b'en tu xich'a'm ch'ich' tu jankin.

Aatz u tal tanab' u *Luis*, olq'i utz vet ak'on iq'ab'. Aatz vinan vet tiq'ob'en tu tz'akab'alib' ech vet tz'akal u tak'onb'e'm utz oxva'l itz'isb'al vet oki ech sa ijuptib' u tak'onb'e'm.

4 Nunchab'a tuch' q'u vatine'

- Etiq'otaj b'en u nimla b'anich vatzib'al tetotzotz utz ek'uchtaj tu q'u'l etatine'. Ejajtajte as sa tal sete q'u tootzajib'al ti' q'u atinb'al atil tu u nimla b'anich vatzib'al tuch' q'u aanima nitaq'onin tuul.
- Yolonoj ex tuch' q'u xaaol q'u'l etatine' utz ejajtajte sa talsete ti' u aq'on va'l nib'ane'.
- Tuch' vilochb'al ma'j q'u xaaol tu vetatine', eteesataj ib'ii ka'xvo'j aq'onom tu tenam.

Aatz u nimla b'anich vatzib'al tza' tetz u:

¿Kantu' as ib'ooq'ol u taq'on q'u aanima?

Ootzajtzik...

Kajay q'u aanima oj xaaol nitaq'onin ti' itx'aklu puaj sa txakunte ti' iloq'pu kam tetz nisavsa q'u tatine': echb'ub'al, oksa'm, tz'ak. Tuch' u aq'on nib'ane' sijununil, niloch uch-chil. Kajay q'u aq'on junal ib'ooq'ol utz atil ka'xva'l nisavsa nimal yaab' chusb'al.
A' ib'ooq'ol as aatz q'u xaaol sa motx isa'a u aq'on nimotx ib'ane'.
Ech tx'anel iveet sa ib'ane' utz sa chiib'i.
Ye'k aq'on tetzko'xh vinaj oj tetz ko'xh ixoj.
Kajay o' sa tx'olon ib'anlu q'u aq'on.
Kajay o' aanima oj xaaol iq'omal ma'l kam qaq'o aya' va'l ta'xh paal kub'ane', aya' u aq'on va'l nimotx kutx'ole' ti' kuxekone' utz kulochtu' tere'n xaaol.

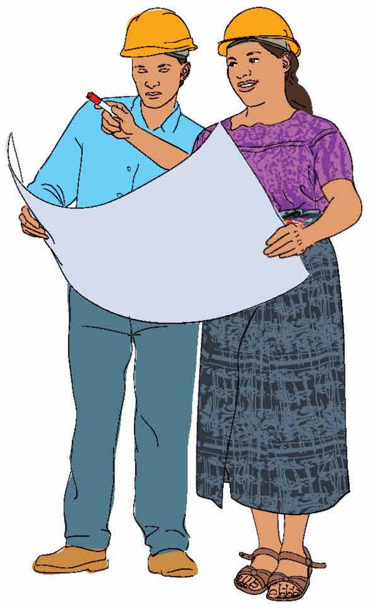

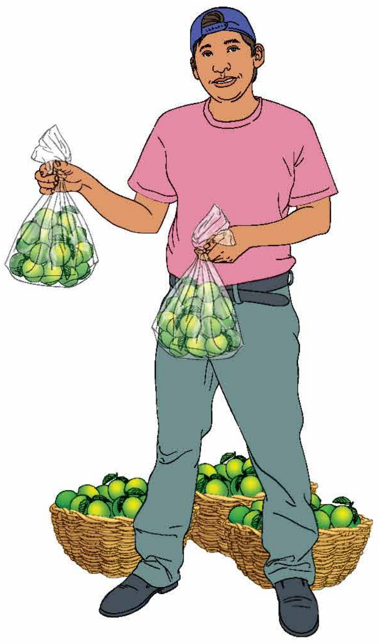

Emoltaj etib' tuch' q'u'l emol. B'antaj iiltu q'u b'anich vatzib'al utz etzaq'b'etaj: ¿Kam motx aq'onomil tu tenam? ¿Kam nimotx ib'ane' sijununil? ¿Kam sa ya'k o' as ye'k koj ma'j q'u aq'onom tza'? ¿Kam txakonsan'm nimotx ib'anb'e? ¿Kam asa' sa b'ane' as axh tek nim? ¿Kantu'?

Nichusun u chusul

B'an iiltu u nuk'ich yol tz'ib'amal tu u kaaxoob'al, ech nitaltza': Nichusun - u – chusul. Aatz cheel, tu q'u b'anich vatzib'al tetz aq'onom tu tenam, txaa ma'l utz al ma'l nuk'ich yol ti' oj ti' u taq'on. Ka'pajuok tu vachusul, ech sa itz'ib'a tu u kaaxoob'al ye'k tz'ib' tuul. B'an iilta' kam ech itz'ib'ata'.

¿Satz asa'a sa b'an axh aatz'ak as axhtek nim?

Ootzajtzik...

Aatz u aatz'ak a' va'l nilochon ti' vib'antu b'a'n q'u aanima oj xaaol q'u'l atil iyaab'il. Utz nilochon ti' imajlu ivatz yaab'il, echa' tzuta, ni taq' txumb'al kam sa b'anli ech ye'k sa ok yaab'il. Sib'al q'u aatz'ak a' nib'anb'e q'u saj oksa'm. Aatz q'u atib'al tetz taq'on aya' q'u nimla tz'akab'alib', tz'akab'alib' oj tal tz'akab'alib'.

Aatz q'u aatz'ak sa'xh ikantokeb'al kam nib'anon q'u aanima, sa'xh paal itxumb'al tuul kam ninache' as oyb'ale.
Sa'xh ela'ok ti' majte, ech sa veet ilochta'.

Aatz sab'en axh aatz'ak sa'nal achu-siib' nimal yaab' utz sootzaji jank'il u chi'l tetz aanima. Echixe't as aatz q'u aatz'ak tootzajle kam yaab'ilil atil ti' ma'l xaaol utz kam ech itz'akale'.

¿Ootzajtzik ma'j aatz'ak ixoj o vinaj? B'an iiltu u b'anich vatzib'al: ¿Kam nitiq'otib' niile'?
Yol tuch' ma'j q'u'l amol b'en-naj tzik unpajoj axh tu tz'akab'alib'. Etaltaj: ¿Kantu' motx b'en-naj ex? ¿Kam b'anel taq'o nimotx enache'? ¿Oknajtzik ek'ajb'al? ¿Kam nenache' as sa' texh oki?

B'an iiltu junun q'u b'anich vatzib'al. Junun saal q'u'l ib'ii q'u'l atil tu u b'axa untzolol kaaxoob'al utz chok u b'anich vatzib'al va'l atil tu untzoltu u kaaxoob'al q'u'l ela iya'eb'al. Ik'ul tib' saaq'o tu ma'l q'e'lich tu tz'akab'al. Chus ib'anlu sajunal u aq'on tza', loq' untz'oj tza'l niile', atoj k'ujleb'al ak'u'l utz jaj alochb'al tu vachusul.

¿Kam ech vachusul?

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. Tzolchel q'u talaj nitxa' ti' ib'eno'k tu chusb'alib' nuk'el tib' utz ye'k sa ijo'pi tib'. ¿Ab'il atil b'axa tu u tzolol? ¿Jab'il atil tiya'teb'al?

Etzolb'a'taj etib' o'li'l talaj nitxa'. ¿Ab'il atil tib'axa tu vatzolol? ¿Jab'il atil tiya'teb'al? Al vib'ii.

Yolonoj ex oxoxil exaane': ¿Til jejlelku vachusul? ¿Satz asa'a axhkoj chusul sa ib'ane'? ¿Kantu'? ¿Kam nasa'a ti' vachusb'alib'?
B'an tavi' as axhkoj ma'l chusul utz siil ka'va'l talaj nitxa' niq'os tib': ¿Kam sa b'ane'?

Ootzajtzik...

Aatz q'u chusul junal aq'onom tu tenam, tan tuch' q'u taq'on niloch q'u aanima oj xaaol. Aatz q'u chusul niloch q'u talaj nitxa' ti' vichab'at kam as nim tokeb'al tu viq'iisaj.

Nichustib' q'u chusul, nimal yaab' vet ichus tib', ech b'a'n iveet u taq'on sa ib'ane'.

Nimal chusul jejlel tu jejleb'al tziian k'atz q'u'l ichusb'alib'. Ni'xh iseb'lan ik'ase' ech sa opon tu u chusb'alib', tu va'l nich'ivalku tu q'u talaj nitxa'. B'enchimal nijeje'ka tu u jejleb'al, tziian k'atz q'u tatine'.
Ni'xh itxuq'txun ma'l chusul tuul nichusune' ti' tan nisa'a aq'on tuch' q'u talaj nitxa'. Ni'xh itxuq'txune' as nitile' aatz q'u'l ichusulib' nimotx ichab'a kam junq'ii.

Kajay o' atil qokeb'al tu chusb'alib', echa' q'u chusul tuch' q'u talaj nitxa'. Ech b'a'n o' qib'ilaj utz sa chiib' o' ti' kub'en tu chusb'al ib', atil qatin qib'ilaj sa kub'ane', b'a'n kuq'ilat qib' saqale'.

A' u mu'k'ul sa ch'umb'a'l q'u tx'u'y tu tatib'al

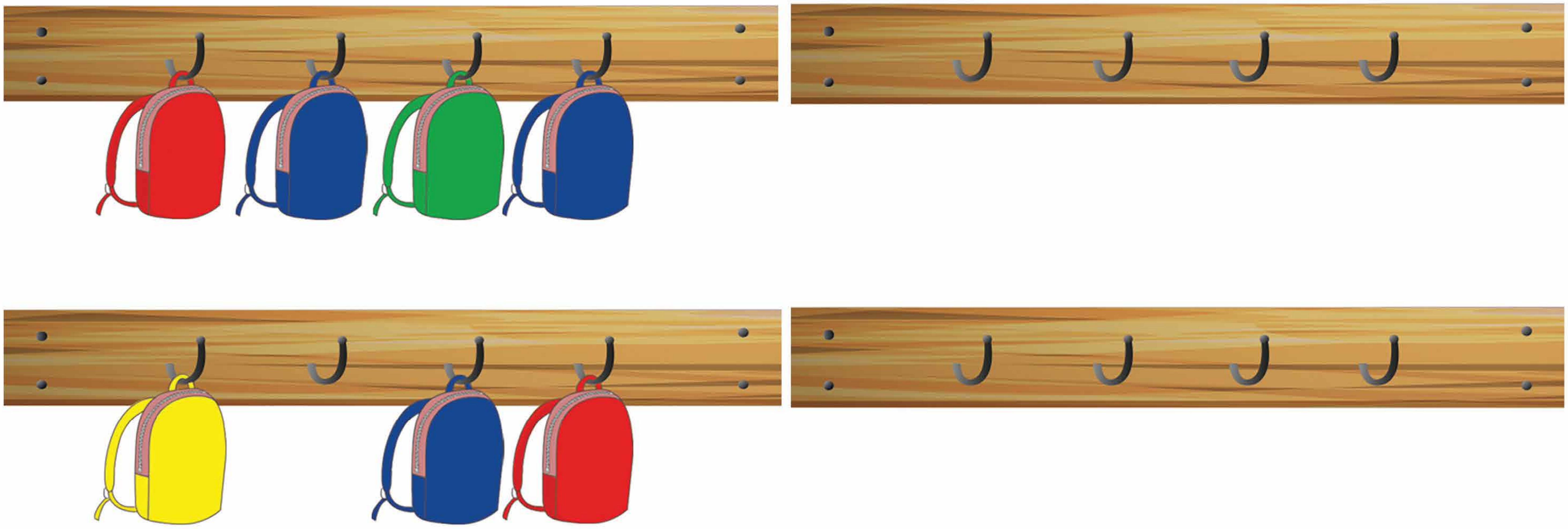

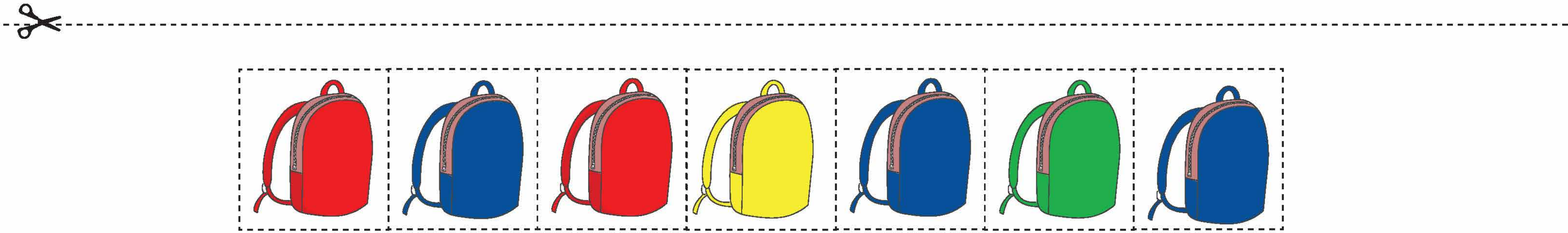

B'an iiltu q'u aq'en q'u'l ch'unlel ok tx'u'y ti' ¿Jatva'l tx'u'y atil sikajayil? ¿Jatva'l kaj? ¿Jatva'l q'an? ¿Jatva'l xayi'? ¿Jatva'l cha'x? ¿ ¿Kam tilon q'u tx'u'y q'u'l nimalen? K'atu q'u talaj u' atil tx'u'y tuul. Lak'uku' q'u tx'u'y tu q'u aq'en sitxala, echat ko'xh tatine' q'u'l ch'unlele sa b'ane'. Oj atil ach'otib'tzi', ch'oti tu vachusul tan toj iloch axh.

¿Ootzajtzik kam ma´l sajib'al tuul amlika?

Ootzajtzik...

Aatz q'u aanima oj xaaol nichok txumb'al ti' u jankin ti'el tx'ava' aatz ib'ii utz: txumb'alin tuul amlika. Nanache' a'tzi', aatz u jankin utz aya' va'l ti'el u Tx'ava', aya' va'l atilku u Q'ii, u Ich', q'u tx'umil tuch' tere'n kam.

Aatz q'u txumb'alin tuul amlika nib'anb'e aq'onib'al sajib'al tuul amlika ib'ii ech nichok txumb'al ti' q'u kam tu amlika oj tu jankin. Aatz u aq'onib'al tza' atil ma'l iq'antoox oj echa' ma'l lib'kin utz nitaq'b'en nim q'u kam q'u'l talaj ch'oo. Utz nixaansa'ul q'u kam echteke'na' naja' atilka tilone'.

Aatz u aq'onib'al tza' ko'xten chulil tu ma'l u vinaj *Galileo* ib'ii.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u txumb'alin tuul amlika: ¿Kam nib'ane'? Al tuch' ayol kam u sajib'al tuul amlika.
Tuch' vilochb'al vachusul, b'an ma'l sajib'al tuul amlika tu kartoon oj tu u' utz b'ana echa' axh txumb'alin tuul amlika saqale'. B'an tavi' as nasaji u jankin utz ala kam q'u'l niil tuul.

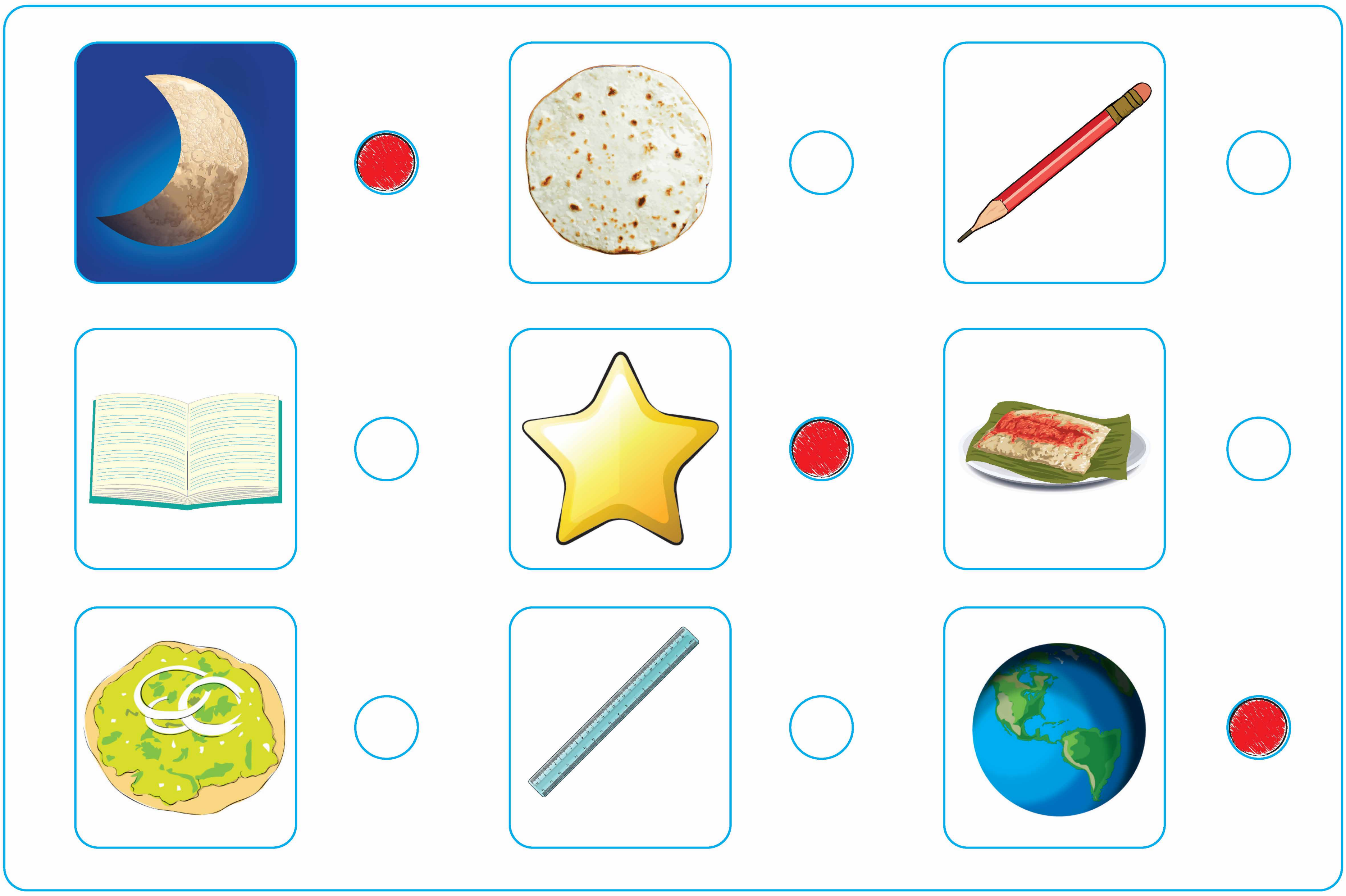

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al utz al ib'ii sijununil. Tuch' q'u b'anich vatzib'al tza' sa veeti sa enuk' oxtanul tuul. Echa': u ich', u tx'umil tuch' u atinb'al Tx'ava', aya' untanul «q'u kam tu u jankin» ib'ii sa eb'ane'. Ti' tan anko'xh imol tib', aatz u sete'r sitxala junun b'anich vatzib'al elako'n tilone' seb'ane': kaj. Aatz cheel, sa chok ka'jolte utz oksa ib'ii sijununil. Tz'aka u sete'r tetz unjolol tu q'an utz aatz va't va'l tu ti'xay.

¿Nitzik anache' kam tilon q'u tx'umil?

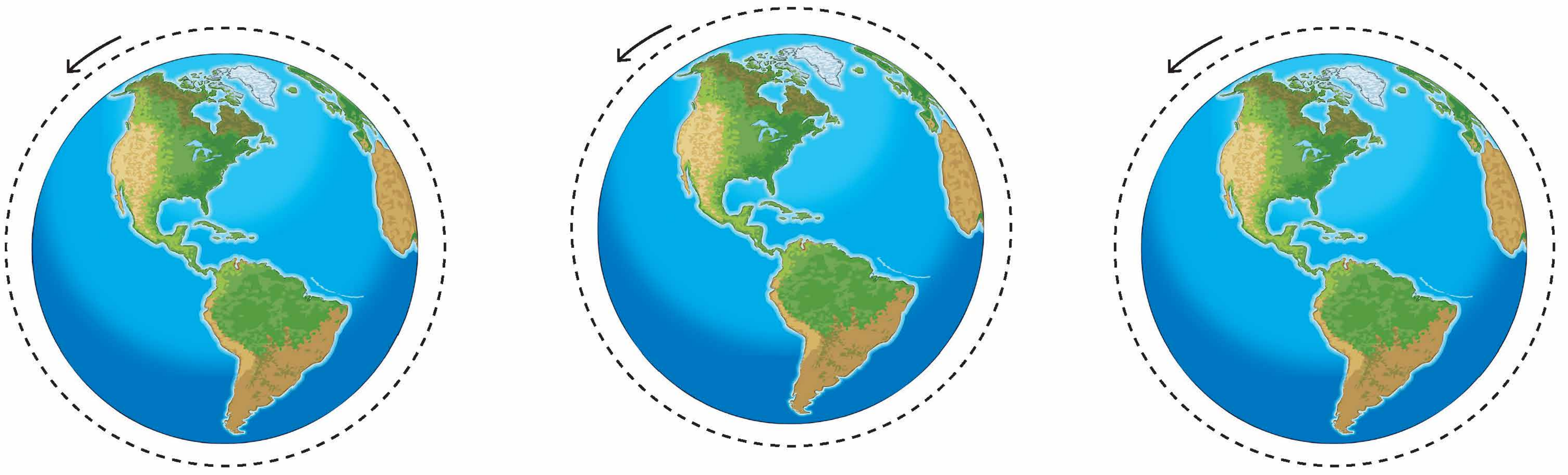

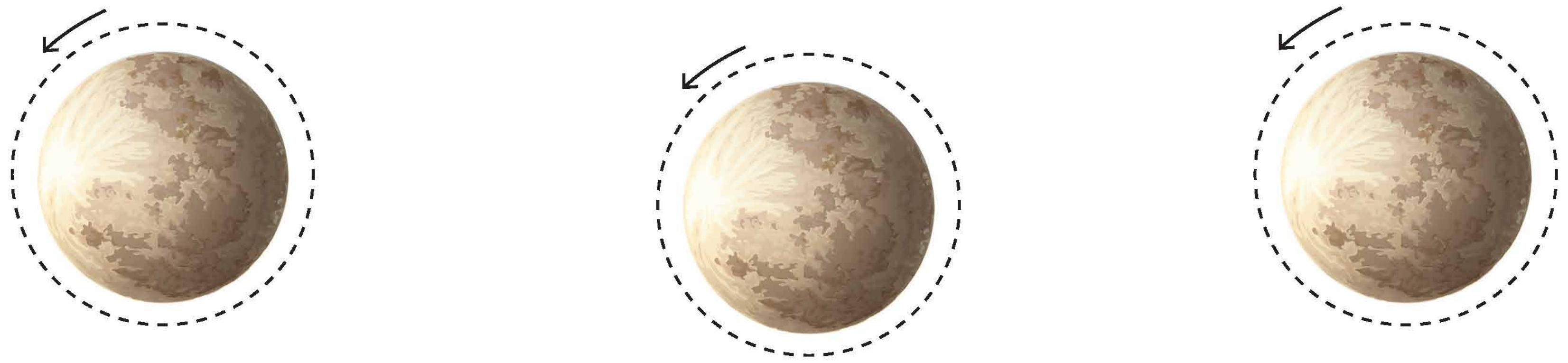

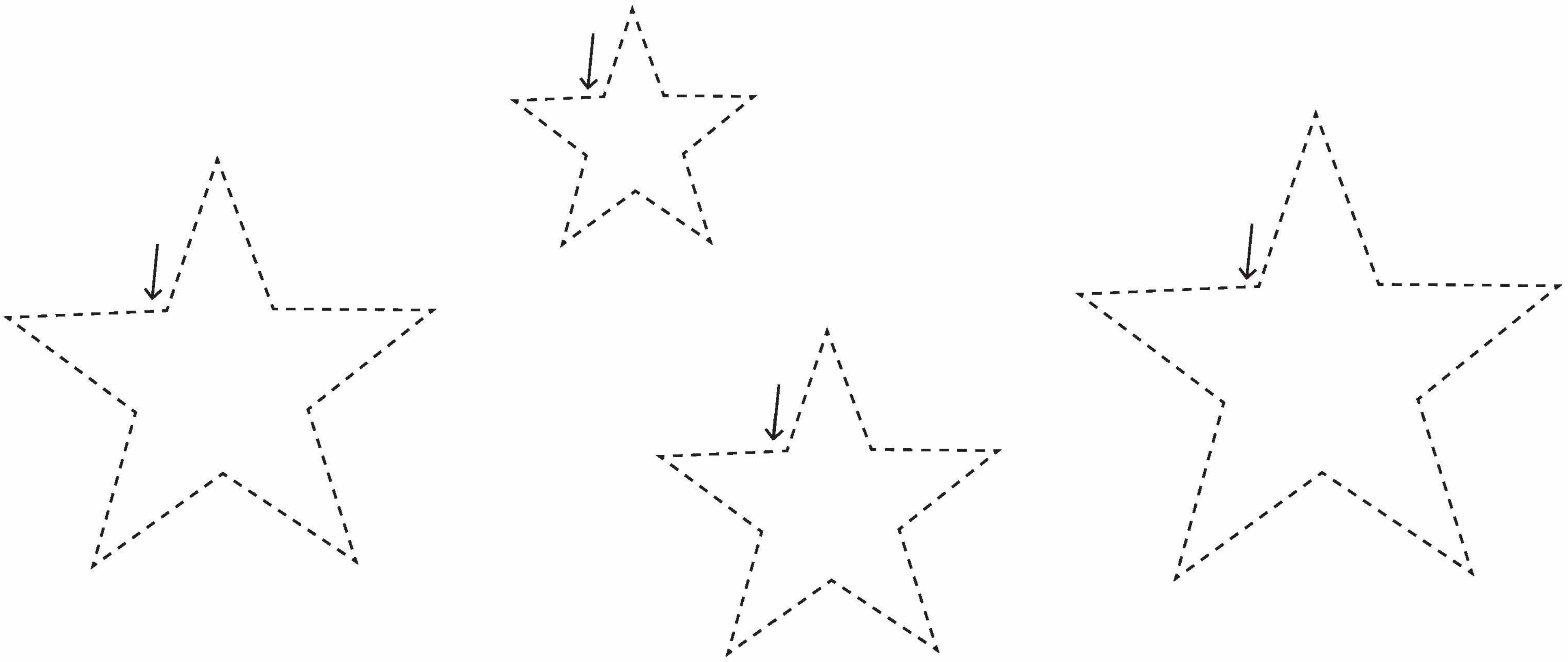

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al. Yol tuch' q'u'l amol q'u kam ootzaj ti' u qatinb'al, u kutxutx Tx'ava', u kuq'esla txux Ich' utz tuch' q'u tx'umil.
Tuch' vatz'akab'al la txaa, ka'paju u q'e'lich b'anel tu tz'itkin tetz junun b'anich vatzib'al. Tz'aka q'u tx'umil tu u xolb'al va'l nasa'a.
Tzaq'b'e: ¿Jatva'l tx'umil atile? ¿Ab'iste q'u tx'umil nim tixo'l? ¿Jab'iste q'u tx'umil ch'oo tixo'l? ¿Ab'iste u tx'umil puunto ich'iie'?

¿Ootzajtzik kam nib'an q'u lochol ya'v?

Ootzajtzik...

Aatz q'u lochol ya'v atil ti' ilochlu kajay aanima oj xaaol. Nitzaq'b'e yol k'uxh ye'k inachlo'm, echa tzuta, ooje'l topon ti' u lochb'al va'l nijajle'.

B'enchimal nib'ane' ti' ma'j ya'v oj ti' ma'j uch-chil ak'on-naj oj k'axb'inaj. Unche' aatz q'u lochol ya'v nimotx tiq'ob'en tu nimla tz'akab'alib'.
Nimotx topon majte as nib'en b'olob'. Ti' va'ltza' nitek tiq'ob'en pe' ch'ich' aatz ib'ii utz ijan a' tan atil ma'l tatib'al taa' noonaj. Aatz u ijan a' atil iyak'il nik'onb'en nimal a' tziian ech nitzaasa u xamal. Aatz q'u lochol ya'v oksamal ma'l toksa'm as tetz chitu' nikol vatz xamal utz vatz sib'.

Aatz q'u lochol ya'v junal aak'u'l, ti' tan, k'uxh sa xo'vi sa oko'p tu ma'j otzotz nitoyve', loq' nisub' vixo'val ti' tel u taq'on.

¿Atil tzik ijan ya'v tu vatenam? ¿Ileltzik saaq'o Kam oksa'm nimotx toksa?
K'atu q'u talaj u'. B'an iilta' kam va'l nitiq'o tib' tu junun utz nuk'je' vi' u tal ameexha, a' sab'enk axh ti' kam vet tiq'o tib' b'axa, kam vet tiq'o tib' xamtel ti' utz kam vet ya'ka.
Itz'a ¿Kam sa elkukoj as ye'nkoj ole' ti' itzaa u xamal?
Iq'ob'en q'u talaj u' tootzotz utz al tu q'u'l iitz'in aatzik kam va'l nitiq'o tib'. Utz alte kam vet achab'al ti' u lochol ya'v.

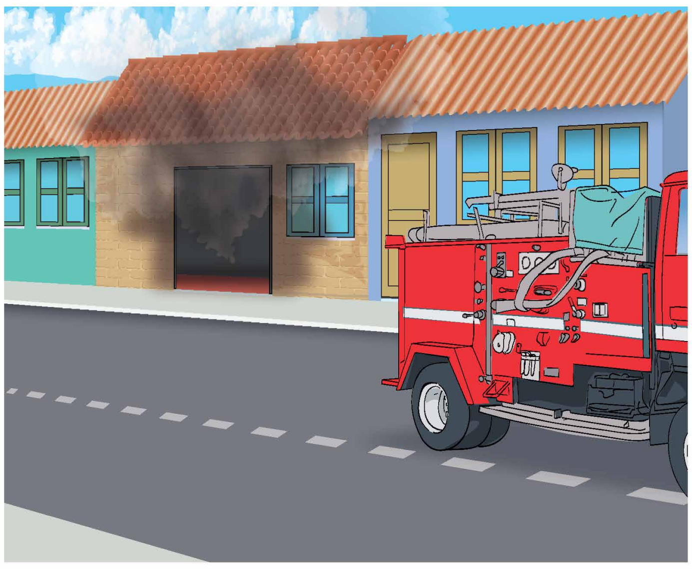

Nikoj veet ayolon tuch' ma'j lochol ya'v, ¿Kam ma'j sa ch'oti-te?

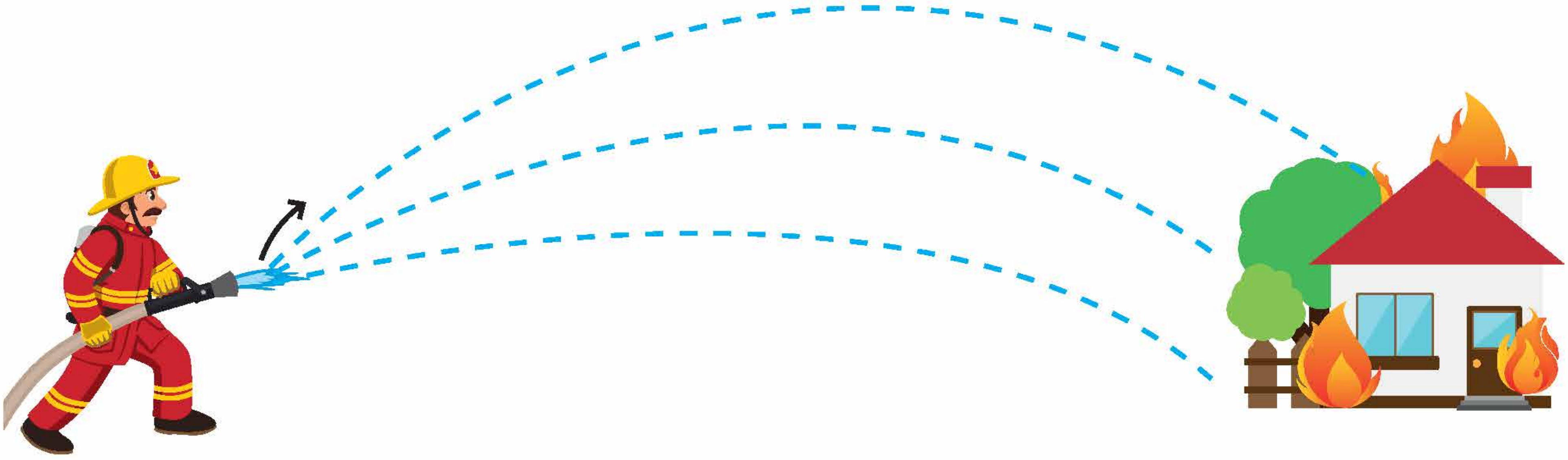

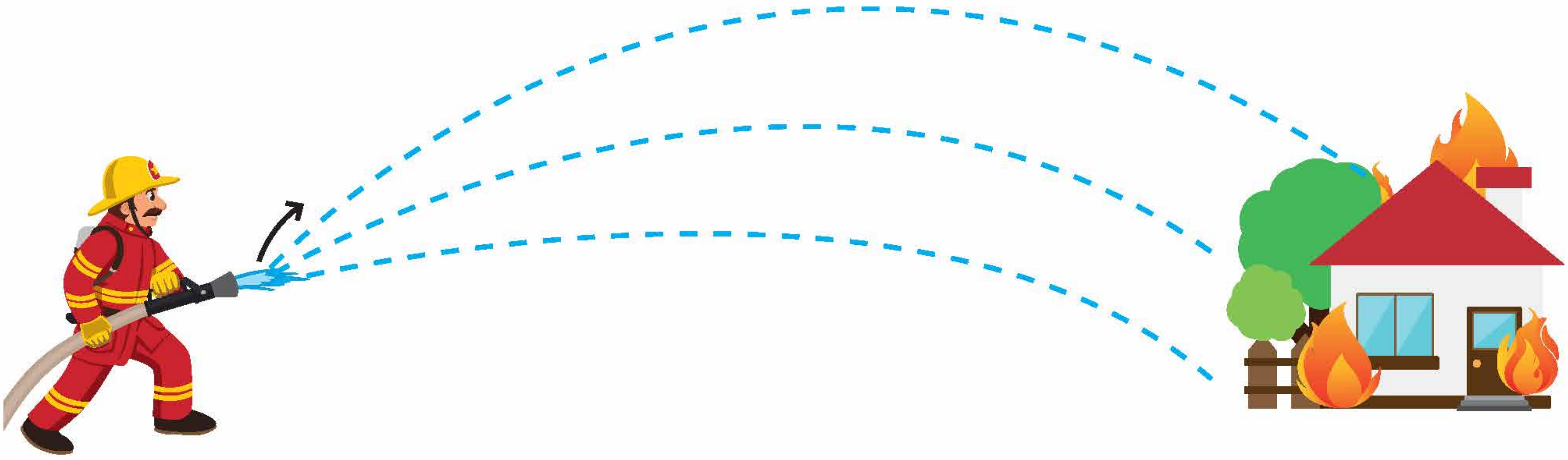

Tuch' tz'akab'al, b'an vib'en u a' nixe'tb'en k'atz u b'enab'al a' tetz u lochol ya'v ech sitzaasa u xamal ti' u otzotz va'l nitz'e'a'.
Itz'ako'xhtu' as axh ma'l lochol ya'v utz natzaasa ma'l b'olob'.
Aq'b'en u b'enab'al a' tu vinujul va'l sa tal vachusul see: «tu seb'al«, «tu max», «ti'qul», «sivatz».

¿Kam nib'an ma'l chikonal?

Ootzajtzik...

Aatz u chikonal nib'an ma'l aq'on sib'al tokeb'al. A' u aanima oj xaaol nitaq'oni u tx'ava' tetz chiko'm utz sa elu'l techb'ub'al tuul: ixi'm, txikon, k'ay, xe'aj itza, vatzaj tze' tuch' nimat tere'n kam.
Nib'an u taq'on tuch' ya'lu ib' utz nipaasa nimal toq'ch'ich' vatz u q'ii.
Aatz tu u kunimla tenam utz tuch' tu kajay u tx'ava' kaaana aanima junal chikonal. A' u taq'on. Aatz xo'l q'u xaaol tatin tib', jatpajulko'xh, nitaq'oni u tx'ava' u tat oj q'u atzika, junal chikonal sa qale'. Aatz echa' nitek ichok q'u'l ivatz q'u'l ichikob'e'm, nitaq'ka ka'xva'l kam tetz tu otzotz utz unjolte nimotx ik'ayi.
Ma'l chikonal tan nib'antuch u tx'ava', nichik q'u iia, nitaq'oni'el q'u xajtze', aya' q'u xajtze' b'a'n sa iyansa q'u chikob'e'm.
Aatz majte, nitak'sa q'u xajtze' utz nitilb'e vatz q'u yansantetz, echa' q'u nutkin txokop niyansa q'u chikob'e'm.
Titzojpeb'al, nichok q'u'l ivatz q'u chikob'e'm.
K'uxh aatz u chikonal nib'an ma'l aq'on ni'xh ikool tuul, kalumal chit iveet nib'ane' utz ni'xh taq' iq'ii ti'. Aatz majte, ti' vich'ivane' tuch' u k'ujleb'al ik'u'l as aatz u tx'ava' sa taq' ivatz utz nimal sa taq'e'.

Yolon tuch' q'u'l amol: ¿Ileltzik taq'onin q'u chikonal saaq'o? ¿Kam nib'ane'? ¿Atil tzik chikonal xo'l q'u'l iitz'in aatzik?
Itz'a: ¿Kam sa ib'ane' as aatz u chikonal ye'koj niteesa q'u yana's xo'l q'ul ichikob'e'm?. Ch'oti tootzotz ¿Til niyansalik q'u chikob'e'm tu q'u yansantetz? ¿Kam inachb'e q'u chikonal as atil yansanal ti' ma'l chikob'e'm?
B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz q'u xe' itza. ¿Jatva'l von atile? ¿Jatva'l xheb'ooro? ¿Nimaltzik von oj nimal xheb'ooro?
Nikoj aaq'ku' q'u xe'aj itza tu ka'va'l q'u txakatx tzi' ¿Ab'iste saaq'ku' tu junun txakatx? Xe'tixsab'en ma'l q'e'lich k'atz u xe' itza utz k'ajb'en k'atz u txakatx va'l saaq'vuku'. Itz'a: ¿Kantu' vet aaq'ka echtzi' ¿Kam va'toj ech taq'axku' sa b'ankoj?

¡Tich'il aval!

Ootzajtzik...

Aatz tu u b'ano'm tetz k'uy kumam, echa' tu tich'il aval, aatz u q'eslab'aal tuch' u q'esla txutx, nimotx iseb'a k'aschil utz ye'sajenchit b'iit isajb'e', nimotx ib'en tu u tx'ava', nitz'e'sa kaxhlan pom utz nimatx kantera. Nib'an va'ltza' ti' ijajle' as nimal ivatz u chikob'e'm sa ib'ane'.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al utz tzaq'b'e: ¿Kam nitiq'o tib'? ¿Jank'al oora niile'?

Aatz u xe'al chiko'm tu u kunimla tenam aya' u ixi'm. Tu texh kajay tatin uch-chil nitechb'ul lee tuch' tere'n echb'ub'al b'anel tu ixi'm.
Jatvatzulen ko'xh tilon u ixi'm atile: q'an, kaj, q'ej, saj.
Ch'oti tootzotz kam echb'ub'al nib'anlu tuch' ixi'm.
B'an iiltu q'u ko'm. ¿Ab'iste va'l nim tixo'l? ¿Jab'iste va'l ch'oo? Oksa tu sete'r. Chok u ko'm va'l nimal ivatz atile, nimal och' saqale'. Nikoj toyal o'vo'j avoch' ¿Kam sa b'an tuch'?

¿Kam ech iveet q'u lee?

Ootzajtzik...

Aatz u tx'ix a' ma'l u echb'ub'al atil vi' kumeexha junq'ii. B'enchimal niqechb'u q'ala'm, chaq'aal q'ii oj ku'eb'al q'ii.

Aatz sa kutx'a' ma'j lee o' aanima oj xaaol, b'axanal nitzaq'sal u chanal tuch' b'iil txun, ech nitiq'o b'en u chanal tu che'eb'al ech nitelu'l viq'ota. Echtek niq'unsa viq'ota tuch' iq'ab', ni'nal iq'unb'e'. Ech nib'an talaj volok ela ich'iie' utz tiya'teb'al utz nileele'.

Aatz u leeom utz ma'l aq'on kooleb'al, txaklel uch-chil nib'ane' utz nimal nib'ano'k k'atz u xamal. Ech ti' chajpaj nikutx'a' ma'j lee, saqitz'a ti' kajay u aq'on va'l nib'an u aanima ech sa kutx'a' q'u juk'ulachaj lee.

Sa kuk'ama tu q'u xaaol q'u'l vet leeon q'u lee nikutx'a'e'.

¿Nitzik asa'a q'ulee? ¿Nitzik atx'a' nimal oj b'iilko'n lee tu ma'l q'ii? ¿Nitzik ileeon uch-chil tu ootzotz oj neloq' tu k'ayib' lee?

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al jaq' u semech tuch' lee. ¿Jatva'l atile? ¿Junaltzik ela kajayil? ¿Kam jalb'al tib'? ¿Ab'iste u lee nim tixo'l? ¿Tuch' u talch'oo? K'uch ka'va'l lee as ela ich'iie'.

Tuch' tz'akab'al, oksa tu sete'r junun lee.

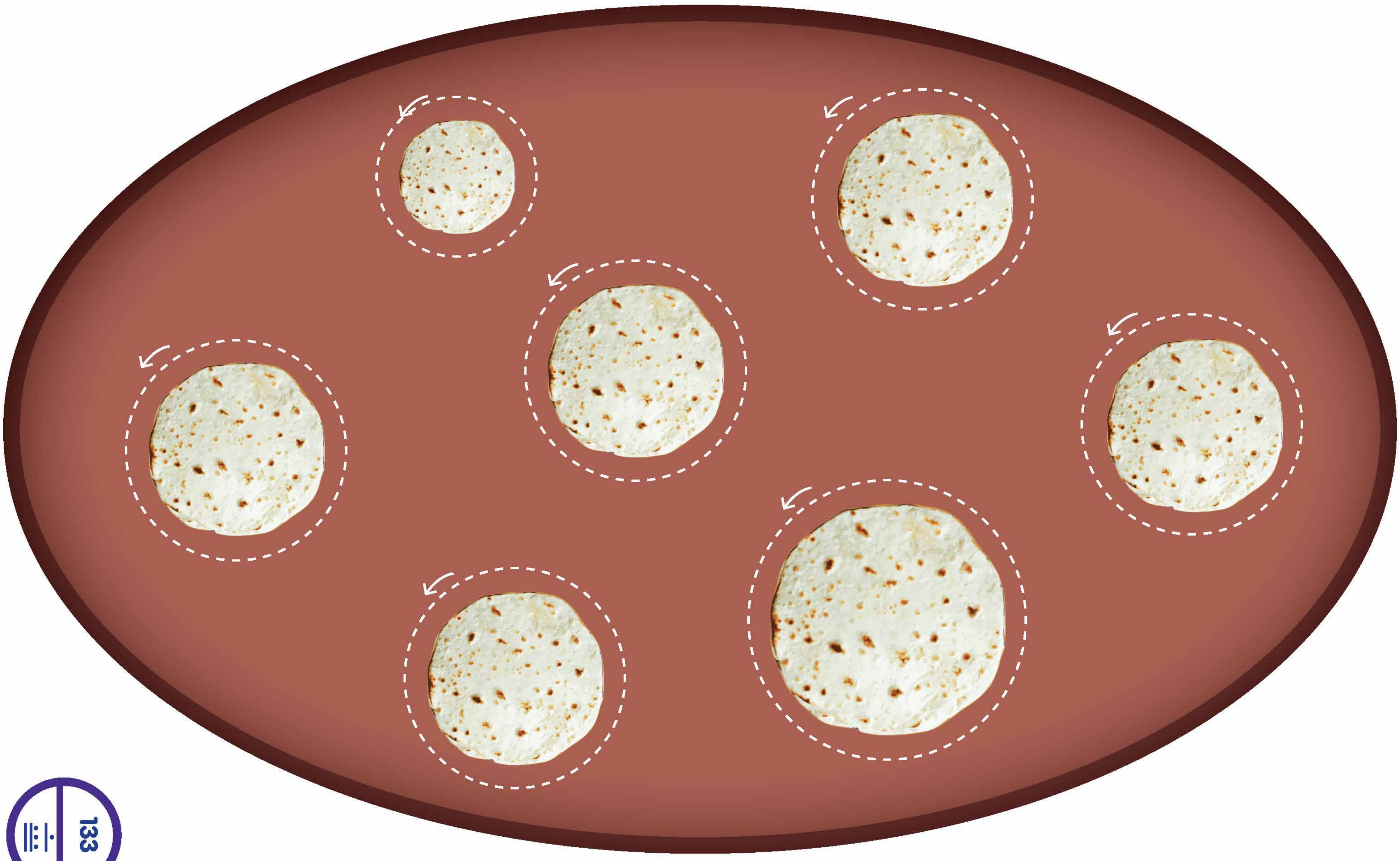

¡Ijatxlu tx'ix!

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. Atil vaajil itx'ix u q'esla txutx utz nisa'a sa ijatx vatz ka'va'l q'u tiimam. ¿Jatva'l ilee sik'ule' sijununil? Xe'tixsab'en ma'l q'e'lich k'atz u lee a' sak'aj vitxakatx u tal ixviak va'l sa iq'on.

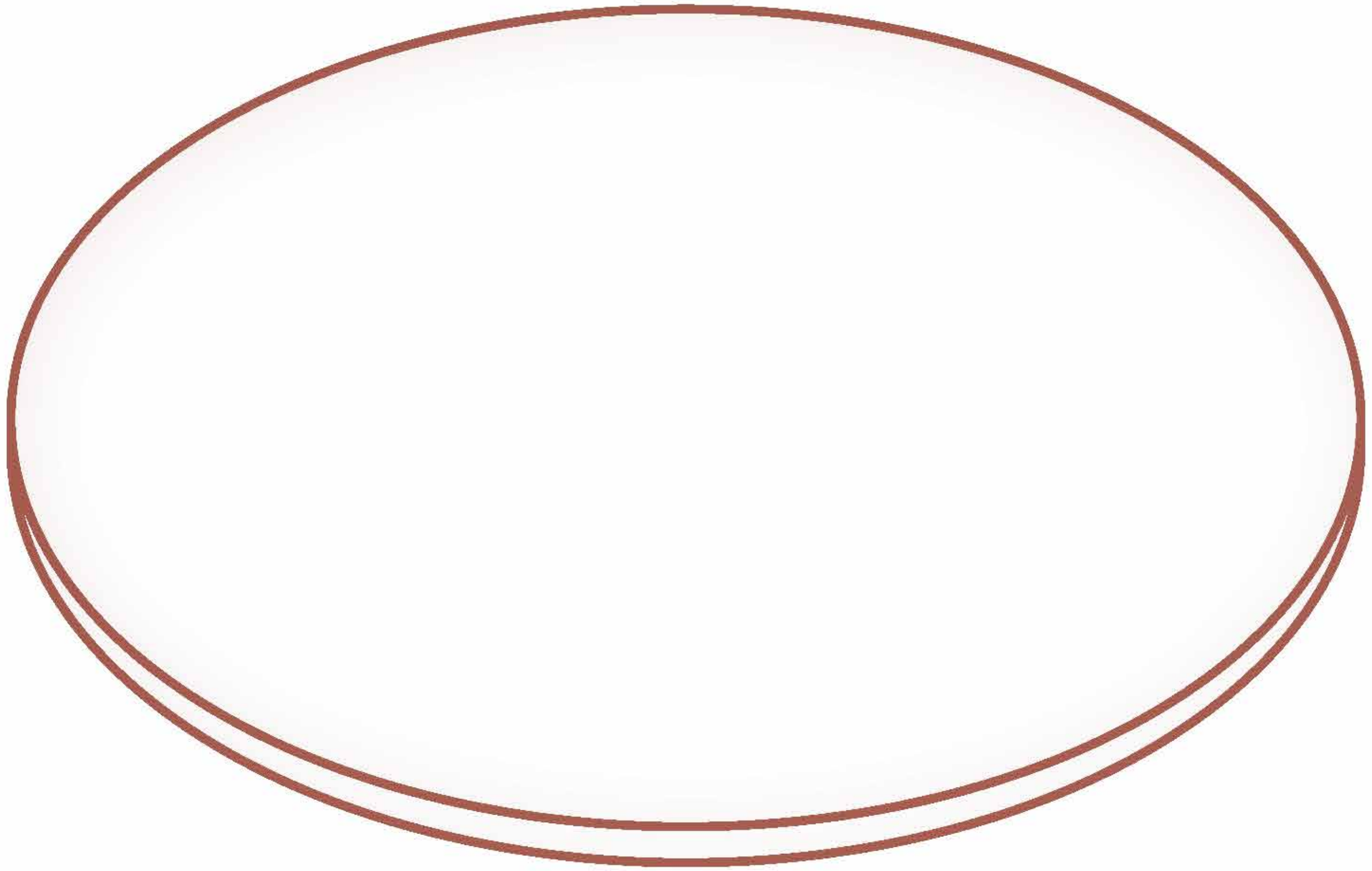

¿Nitzik anache' kam ech ib'anlu q'u lee? Al tuch' ayol. Untz'oj la yolb'axh ti' ma'j u aq'on ti', sa iloch axh vachusul.

Sa b'an ka'xvo'j lee tu vi' u semech tza'. B'ana ab'iste utz jank'il ich'iie' nasa'a. K'uch vab'anich vatzib'al tu q'u'l amol utz ala jatva'l lee vet ab'ana.

¿Kam asa' sa b'ane' as axhtek nim? ¿Kantu'?

Ootzajtzik...

Sib'al tokeb'al junun q'u aq'on nib'an junun aanima oj xaaol. Kajay q'u aq'onom sib'al tokeb'al utz samotx kuk'ama tu kajay q'u xaaol ti' u aq'on nib'ane'.

K'atu u kaaxoob'al tuch' kaava'l q'u aq'onom tu tenam.
Tuch' q'u talaj u' q'u'l tz'ib'amal ka'xva'l yol tuul. B'an iilta' kam ech itz'ib'al vib'ii junun aq'onom utz chok q'u yol ela tuch' va'ltza'. Echa' la chab'a, lak'uku' tu u tal tu'al. Tz'ajsa u nuk'ich yol va'l atil ti' iqul junun talaj u'.

xeenal

chusul

tz'akanal

aatz'ak

xeenal	tz'akanal	chusul	aatz'ak
chusul	aatz'ak	xeenal	tz'akanal

Chusul

Nichus o' vunchusul...

Xeenal

Sib'al tokeb'al u xeenal ti' tan...

Aatz'ak

IInkoj aatz'ak saval tu q'u talaj nitxa' as...

Tz'akanal

Inkoj tz'akanal sa unb'an ma'l...

¿Nitzik ab'en tu k'ayinb'al?

Ootzajtzik...

Aatz u k'ayi'm tu k'ayinb'al utz ma'l aq'on majte. Aatz q'u aak'a'y niseb'lan ixe't tu aq'on ech ni-tiq'ob'en k'a'y tu k'ayinb'al: vatzaj tze', xe'aj itza, txikon, aroos utz nimatko'xh echb'ub'al.

Aatz q'u aak'a'y tx'aatx'och utz nuk'nuch tatin u tatib'al sa ib'ane' ech aatz q'u echb'ub'al nik'ayi ye'k sayani.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. ¿Kam niile'? ¿Kam q'ii u k'ayinb'al tu vatenam?. Oj ye' ootzaj ch'oti tootzotz.
B'an iiltu q'u talaj u' tetz vatzaj tze' ¿Jatva'l masat'i' atile? ¿Ab'iste u masat'i' va'l mam nim tu xo'l? ¿Jatva'l mansaana atile? ¿Jatva'l k'opach? ¿Jatva'l kajq'ooq'? ¿Jab'iste u kaj q'ooq' ch'oo tu xo'l?
B'an iiltu q'u talaj u' atil puaj tuul ¿Ab'iste u tal u' atil puaj tuul? ¿Jab'iste u tal u' atil ka'va'l puaj tuul? ¿Jab'iste u tal u' atil oxva'l puaj tuul? Ach kajay q'u puaj ¿Jatva'l puaj atile kajayil?
K'atu q'u talaj u' utz b'anuuche' tan sa saach axh «Ko' tuch' u tal An tu k'ayinb'al». La b'anb'e q'u talaj u' q'u'l vet ak'atu. Aatz vachusul sa isik'le q'u alb'al inujul u saach savi' aya' q'u'l atil ti' iqul u u' tza'.

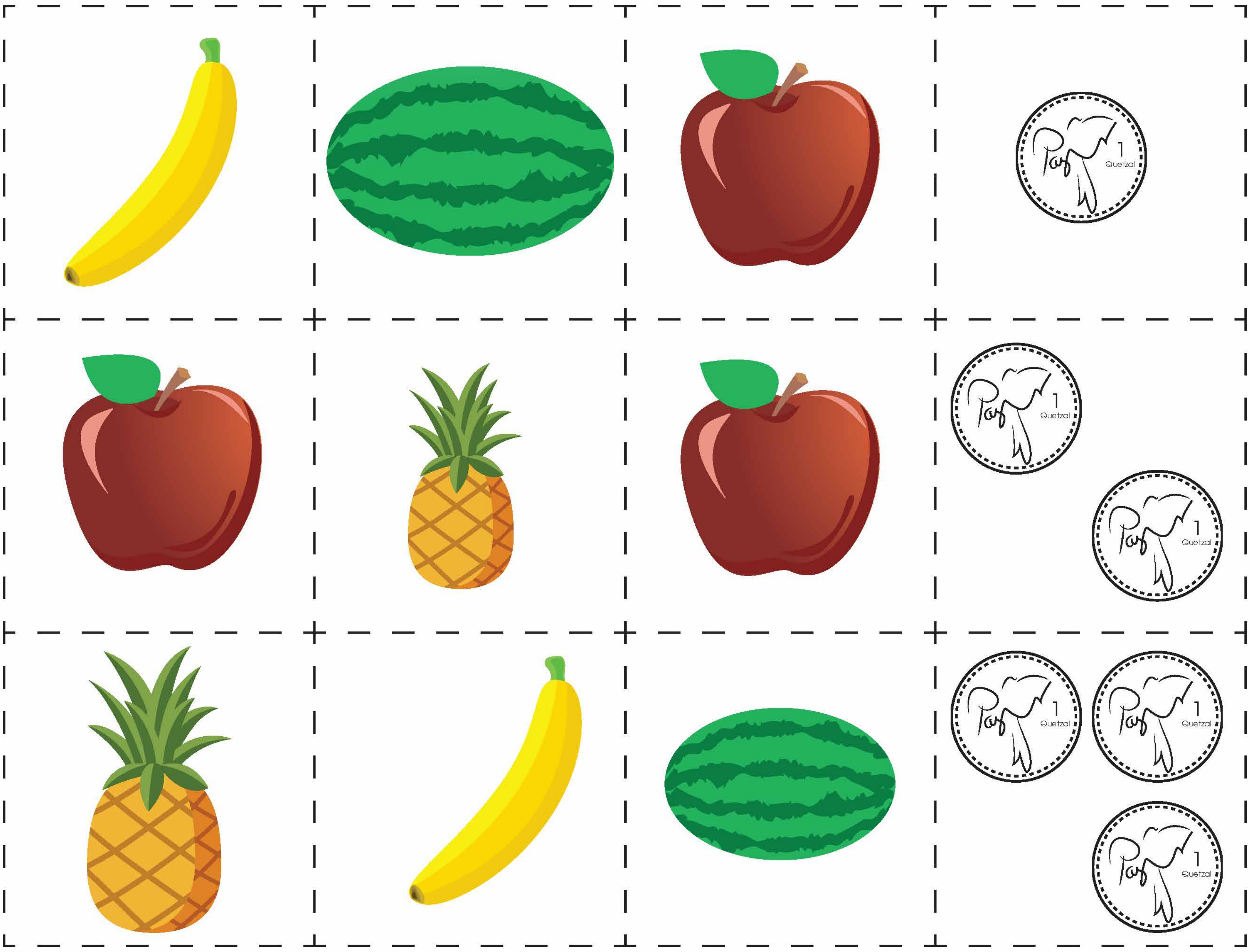

¡Ko' tuch' u tal An tu k'ayinb'al!

Aatz u saach tza' a' niyolunku ti' ma'l u tal ixviak tal An ib'ii ti' iloq'on tu k'ayinb'al utz ti' ichoot viloq'o'm.
La tal vachusul see kam sa ib'an u tal An.
Oj na ka'ltziiun ti' kam ech iveet sa b'ane', ye'k sa qeeon axh, al tu vachusul utz sa tal see.

- Niloq' ma'l nimla masat'i' u tal An sa ib'an chi'la a' tuul tetz tx'a'om chaq'aal q'ii. Sa ichoo tuch' ka'va'l puaj ma'l tuul.
- Niloq' oxva'l mansaana u tal An utz sa toya tu q'u'l ixib'en. Sa ichoo tuch' oxva'l puaj.
- Niloq' ka'va'l k'opach u tal An, ma'l tetz utz va't eetz. Sa ichoo tuch' ka'va'l puaj.
- Niloq' ma'l kaj q'ooq' u tal An, va'l talb'en vinan ti'. Sa ichoo tuch' ma'l puaj.

K'atu tza'

K'atu tza'

Ech ikaa vanimla b'anich vatzib'al sa ib'ane' tzuta

K'atu tza'

Chusul

1 Q'u kam sa kuchab'a tu u tanul tza'

B'a'n etul tu u ya'teb'al tanul tetz u u': U qootzajit q'u ch'ich'.

Aatz q'u ch'ich' aya' q'u'l nib'anb'el ti' qiq'olb'en tu ma'l atib'al ti' kub'en tu va'te. Aatz tu q'u q'ii tza' sa chiib' ex tan sechab'a kam ti' q'u ch'ich' q'u'l nisolin vatz tx'ava', ti' kajiq' tuch' vi'a'.

1. B'antaj tilchu q'u nimla b'anich vatzib'al utz etaltaj inujul va'l netile': ¿Kam atinb'al niil tu u nimla b'anich vatzib'al? ¿Kam ch'ich' atile? ¿Ab'iste etootzaj tu q'u ch'ich' tza' utz jab'iste ye' etootzaj? ¿Ab'iste tu q'u ch'ich' tza' oknaj ex tuul? ¿Til motx b'enk'ex?

2. Etab'itaj q'u ch'otib' tzi' tza' utz eb'antaj ya'l itzaq'b'ele'. Oj ye' etootzaj u tzaq'b'eb' tetz ye'k sa ela' ok ex ti'. Tu u tanul chusb'al tza' ti' vechab'at ti' q'u ch'ich', sa etootzaji matz etx'ol itzaq'b'ele' oj ye'xhkam.

   - ¿Ab'iste tu q'u ch'ich' q'u'l netil tu u nimla b'anich vatzib'al, aya' va'l xo'veb'al tooje'lane'?
   - ¿Jatva'l aanima oj xaaol niveet ib'en tu ma'l tuktuk?
   - ¿Satz veet ipaal q'u xich'a'mla ch'ich' tu u sutz'?

3. Etxaataj ma'l q'u ch'ich' atil tu u nimla b'anich vatzib'al, va'l ni'xh esa'a oj netachva okchil tuul. Eb'antaj ivatzib'al tu ma'l xaj u'. Ech junun ex, sa ek'uch q'u'l eb'anich vatzib'al tu q'u'l emol tuch' tu vechusul.

2 Q'u'l qootzajle ti' q'u ch'ich'

1. Emoltaj etib', b'antaj iiltu u nimla b'anich vatzib'al utz yolonoj ex ti'.

   - ¿Ab'iste tu q'u ch'ich' netile' tza' as xo'veb'al ich'iie'?
   - ¿Jab'iste tu q'u ch'ich' netile' tza' as xo'veb'al tooje'le'?
   - ¿Ab'iste tu q'u ch'ich' netile' tza' as nisavsa ta'l ech sa xaani? ¿Jab'iste ye' nisavsa ta'l?
   - ¿Ab'iste tu q'u ch'ich' netile' tza' as nimal aanima oj xaaol sa chaav tuul? ¿Jab'iste b'iilku'en?

2. B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al atil tu u b'axa tzolol, junal itz'ajeb'al ka'xva'l ch'ich'. Al vib'ii u ch'ich' va'l tetz u tz'ajeb'al b'ii utz kam itxa'k te. B'an iiltu u k'uchuvatz: aatz u b'axa vatzib'al utz ma'l ivi' ch'ich', itz'ajeb'al u nimla ch'ich' utz ije'ab'alop nimla ijatz: kaaxha, txakatx, k'ach tuch' xe'aj itza tuch' vatzaj tze'. Oj ye' ootzaj ib'ii ka'vo'j q'u kam tza', ye'k sa ela' ok axh ti', tan sa iloch axh vachusul.

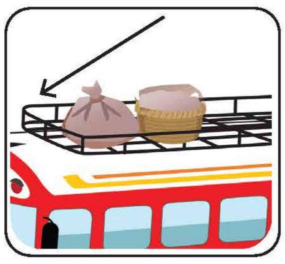
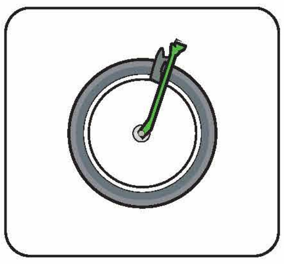
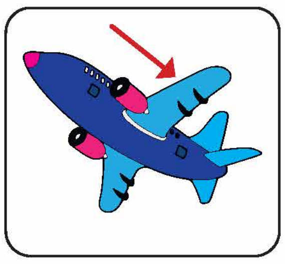

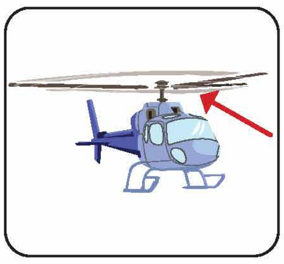

Lak'u tza'

K'atu tza'

Chusul

3

¡La kuchusa!

1. B'antaj tilchu q'u b'anich vatzib'al tza' utz etaltaj vib'ii, jatpajulko'xh sa etale', aq'taj-je' evi' utz q'oon tel seb'ane'. Eb'antaj tab'il u tuul vi' va'l nixe'tik junun yol utz etaltaj. Echa': Ch'i, Ch'i. Aatz u yol ch'ich' a' nixe'tik tuch' u tuul vi' / ch'/. Eb'antaj u aq'on tza' ye'k ka'ltziiunchil, ye'k sa ela' ok ex oj ye'k setx'ole', tan sa iloch ex vechusul.

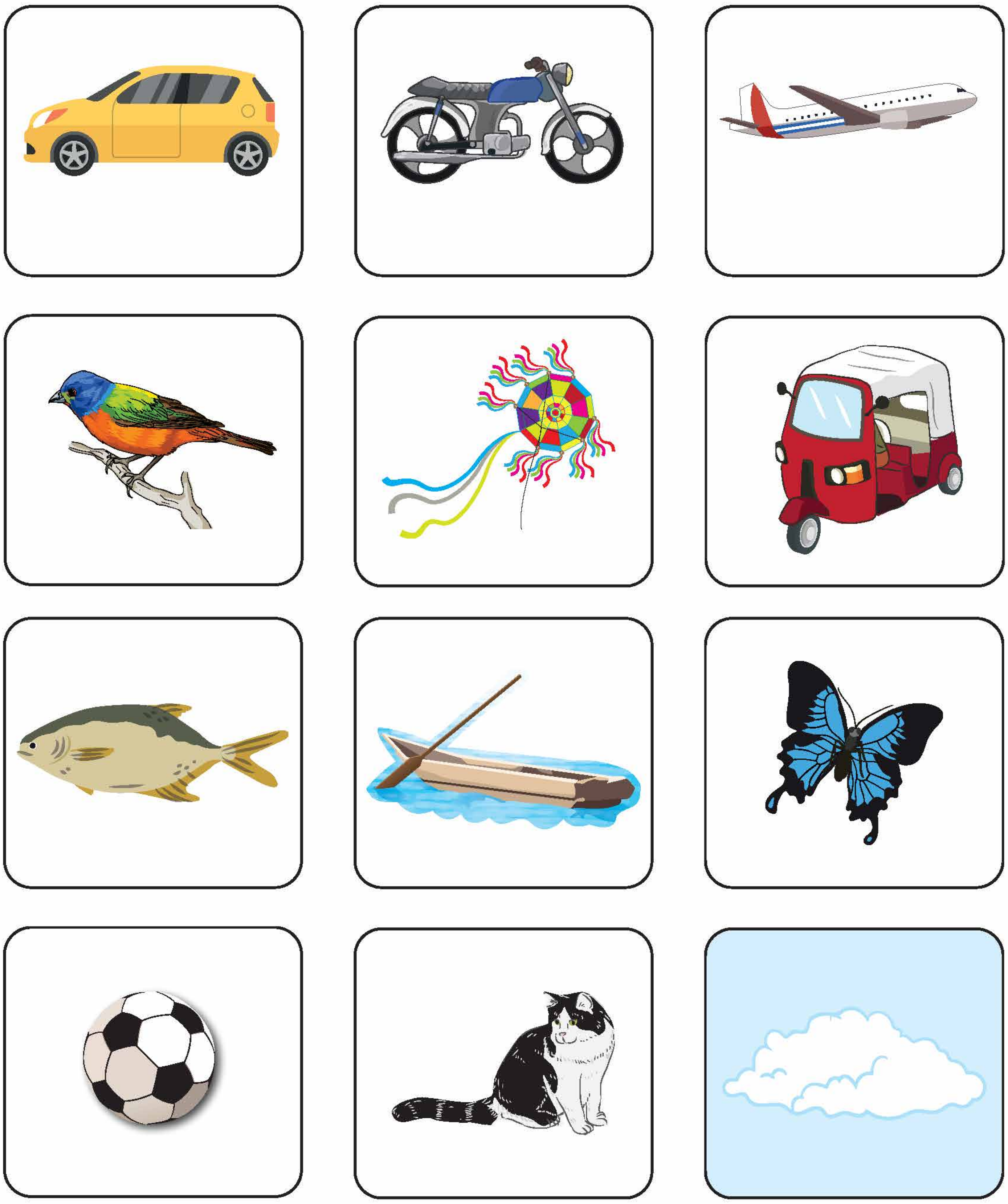

2. Etab'itaj junun q'u yol sa tal vechusul sete utz aatz tu q'u b'anich vatzib'al tib'a, la etaq'ku' ma'l tal sivan ti' u kam va'l sa alpi:

- Etaq'taj ku' ma'l tal sivan ti' kajay q'u'l niveet ixich'ane'.
- Etaq'taj ku' ma'l tal sivan ti' kajay q'u'l niveet tijat aanima oj xaaol.
- Etaq'taj ku' ma'l tal sivan ti' kajay q'u'l nixaan vatz tx'ava'.
- Etaq'taj ku' ma'l tal sivan ti' kajay q'u'l nixaan vi' a'.
- Etaq'taj ku' ma'l tal sivan ti' kajay q'u'l niveet isuti'le'.

3. Etxaataj q'u b'anich vatzib'al utz etaltaj ma'l nuk'ich yo ti' sijununil. Echa', oj sa etxaa u "tuktuk" sa veeti setale': Aatz u tuktuk tetz u vatzik. Junun ex sa etal tu vechusul u nuk'ich yol vet eb'ana, tan a' tetz sitz'ib'aje' vatz tz'ib'anb'al.

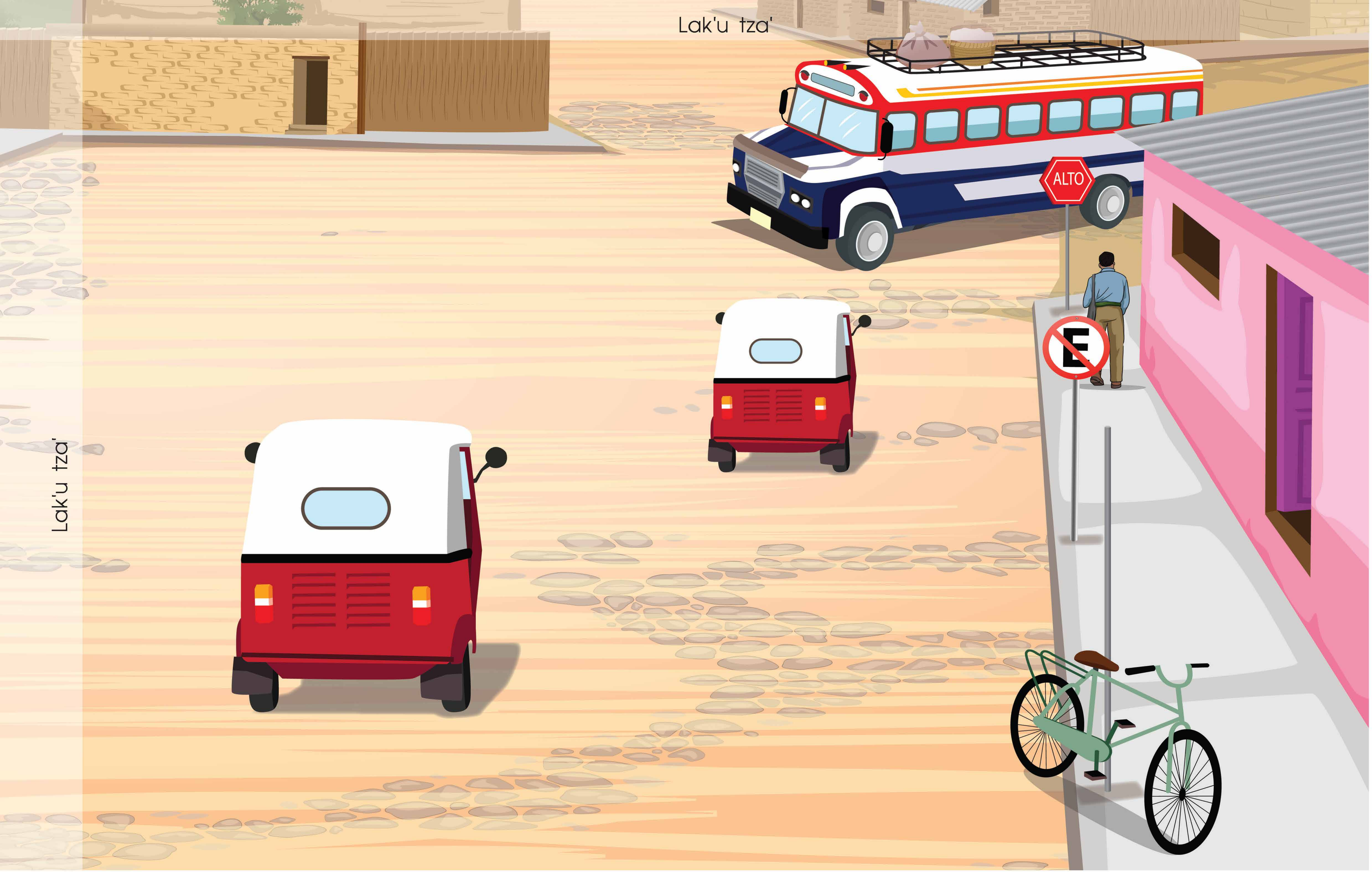

Lak'u tza'

4 Nunchus tuch' q'u vitz'in vatzik

- Etiq'otaj b'en u nimla b'anich vatzib'al tu vetotzotz utz ek'uchtaj tu q'u'l etitz'in etatzik. Ejajtajte sa talsete kam ch'ich' tootzaj utz ab'iste ex solinyu tuul.
- Tuch' vilochb'al ma'j q'u'l etitz'in etatzik, etz'ib'ataj vib'ii q'u ch'ich' q'u'l atil tu vejejleb'al oj tu vetenam.
- Saachoj ex tuch' q'u'l etitz'in etatzik ti' u nimla b'anich vatzib'al: sa qach tu oxva'l, kajay ex sa etxaa ka'va'l ch'ich' utz sa etaq' ku' ma'l tal sivan ti'.
- Ech sa etale' kam etootzaj ti' junun.

Aatz u nimla b'anich vatzib'al tza' tetz u:

¿Kam ch'ich' ootzajle?

B'an iiltu vanimla b'anich vatzib'al. ¿Nitzik asa'a? ¿Kam nik'uchunsa q'u b'anich vatzib'al?
B'an iiltu q'u'l atil tu u xaj u' tza'. Sa achab'a oxtanul ch'ich': ¿Nitzik iile'? Aatz q'u'l tu b'axa tanul junal tx'ava'il ch'ich', ti' tan nixaan tu tx'ava'. Aatz q'u'l tu ka'b' tanul, junal ch'ich' ti' kajiq' ¿Ootzajtzik kantu' ech ib'ii tzi'? Ech nitalchute'ele' tan ti' kajiq' nib'enka. Aatz q'u toxva' tanul ¿Til nixaanka? A' nimotx ixaanku vi' a' utz ech ti' ch'ich' vi' a' chute'ele'. Utz aatz q'u ya'teb'al tanul ch'ich', tu jankin chute'ele'. Aatz tza' ma'l ku'en ch'ich' atile tan ta'xh u xich'a'm ch'ich' tu jankin niveet ib'en tu u jankin. ¿Nitzik anache' ab'iste u jankin? Aya' jank'il va'l atil ti'el u Tx'ava'.

B'an iiltu q'u ch'ich' tu junun tanul. Oksa tu sete'r q'u'l ootzajle. Ech molo iib' tuch' q'u'l amol utz alte kam b'iioj ootzaj ti' q'u ch'ich'.

Tz'inb'a' iib' ti' q'u'l ib'ii q'u ch'ich' sa tal vachusul. Echa' tuul laab'i, ooje'l la chok u b'anich vatzib'al. Oj atil ma'j ch'ich' ye' ootzajle, ch'oti tu vachusul, ech sa tal inujul see.

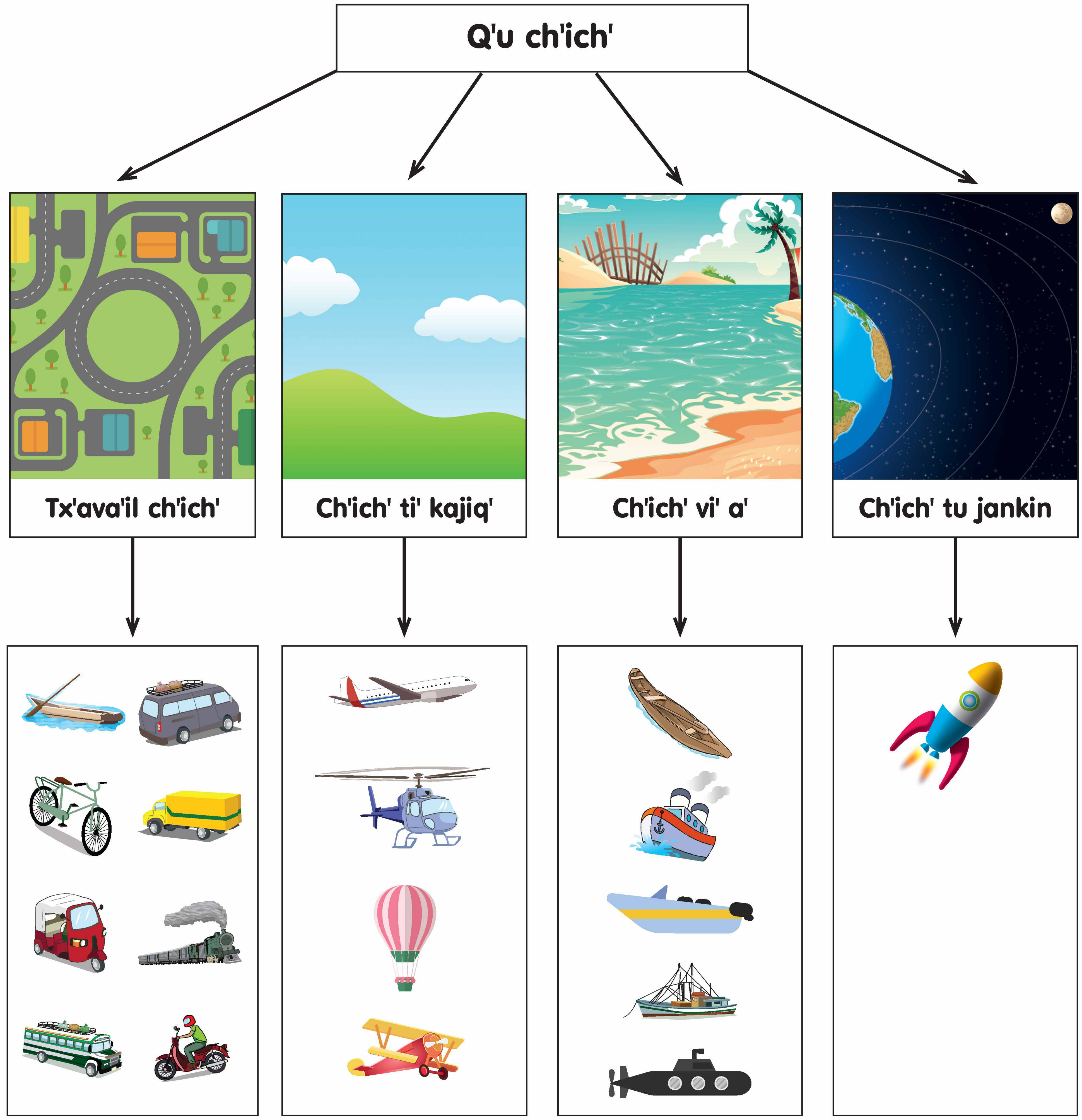

¡Choka chokol!

Ootzajtzik...

Aatz q'u mujich yol junal saach. Aatz u tokeb'al utz sa alpu b'iil see kam ech va'l sachoke': ma'l txokop, ma'l vatz tze' oj kamko'xh va'toj kamil utz echen sa ch'oti oj b'a'n sib'ane' sachab'a kamti' niyolonku uch-chil see.

Nisavsa kaava'l sete'r
ech sa xaani,
tilko'xh nitiq'ovb'en o'
utz nisuti'lsal visete'r

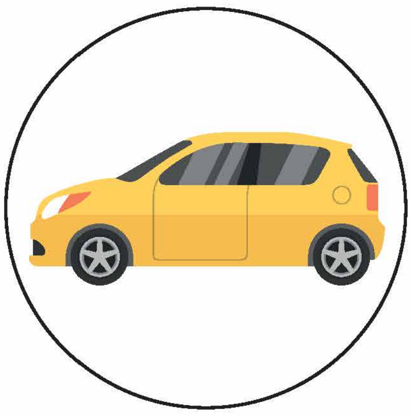

Atil ixich' utz yit'
tz'ichin koj,
atil ixich' utz yit' txay koj,
ech tilko'xh sa
b'en solinka
sa ku'en oko'p
axh tu tuul.

Ka'va'l suti'lsab'al
tetz atile
nisutile' ye'k iya'teb'al,
utz tilko'xh atinb'al
sa tiq'ovb'en o' ye'k
iya'teb'al,
¿Ab'iste te?

Vi' a' nib'enka utz nitulka
utz tu elab'alu'l tu a'
nitxake'ka.
¿Ab'iste-te?

Tu ma'l u tal ch'ich' b'ey
nichiib' ib'ena',
utz niteesa ma'l nimla xul
echa' ninajab'e'

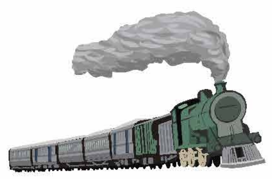

Tilko'xh tenam nib'enka,
loq' ni'xh iretetune',
oj ab'il ma'j nisa'on,
sa veet ib'en ka'va'l
aanima ti'.

Ab'i junun q'u mujich yol sa isik'le vachusul savi'. Choka kam ti' niyolonka. Aatz tu q'u b'anich vatzib'al atil sitxala, chok u tzaq'b'eb' tetz utz oksa tu ma'l sete´r. B'an tilpu u k'uchuvatz.

¿Ootzajtzik as aatz u xich'anal a' u ch'ich' va'l toxhq'eb'al tooje'l tu u tx'ava' tza'?

Ootzajtzik...

Aatz q'u xich'anal toxhq'eb'al ixich'ane', ooje'l ib'ena', nitaq'ka q'u chee ch'ich', u nimla ch'ich' oj ma'j ch'ich' jukub'. Nimal aanima oj xaaol sa veet ib'en tuul nimal vi' q'u'l nichaav tu jatva'lko'xh nimla ch'ich'. ¿Nitzik iitz'a b'iioj jank'il ich'iie'?

Nib'anb'ele' echa' ti' tuch b'enchil tu unjoltu nimla tenam oj tenam as tziian utz ye'k saveet ib'en uchchil tu nimla ch'ich' oj qinkin ch'ich' utz k'uxh nikoj ib'anb'ele', nimal q'ii sa tiq'o oponchil. Echa' nituch b'enchil tu ma'j q'u tenam vatzo'k a', sa veet topon uch-chil tu kaava'l toq' ch'ich' as echa' tu u xich'anal. Echa' jank'al va'l nu'l ab'an tu chusb'alib' junq'ii. Pek echa' tu ch'ich, o'va'l q'ii nisavsale', as sa opon uch-chil anko'xh tu u tenam.

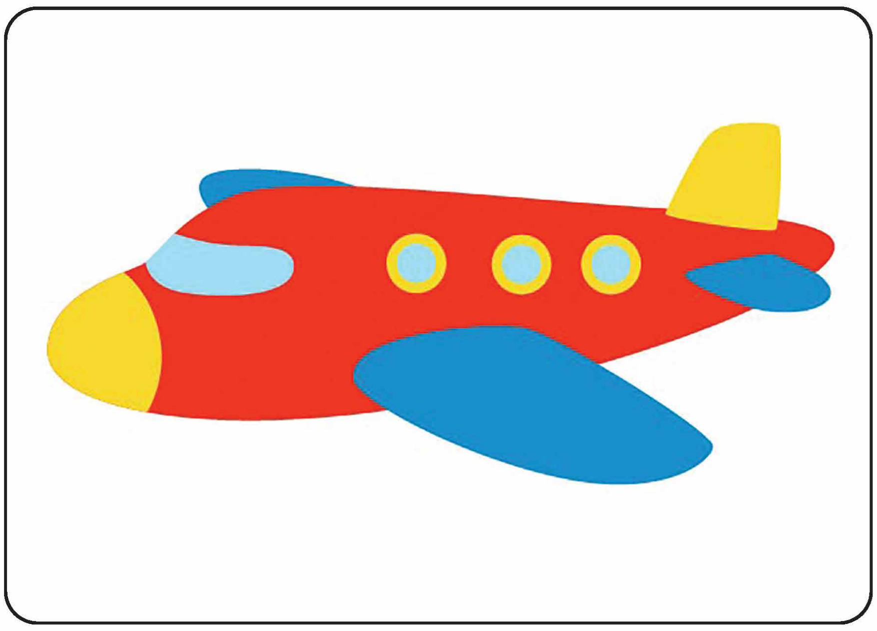

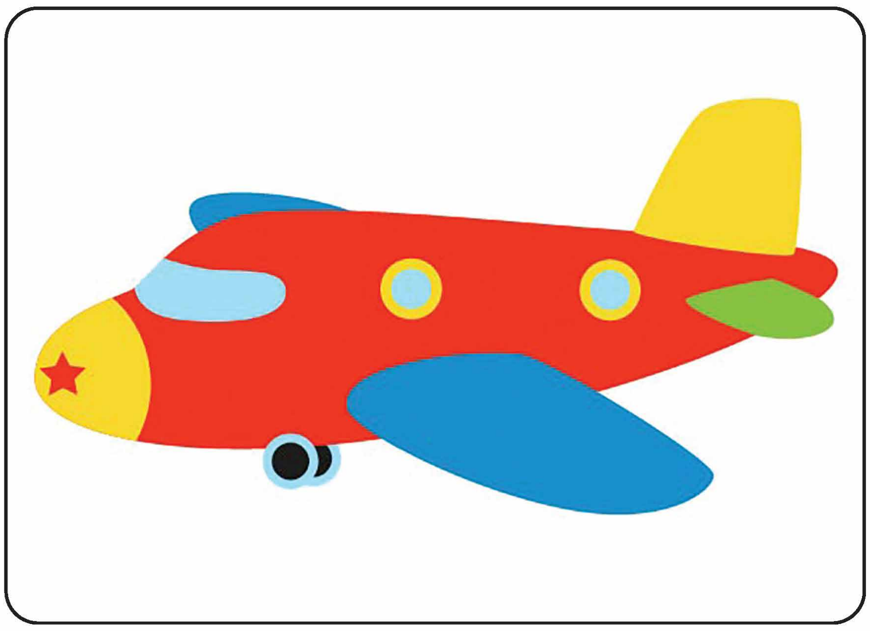

Enuk'taj etib' tuch' q'u'l emol utz etaltaj sevatzaj kam etootzaj ti' q'u xich'anal.
B'an iiltu ka'va'l q'u b'anich vatzib'al. Aatz u b'anich vatzib'al tetz u xich'a'm ch'ich' atil tu seb'al utz jalel b'iil. Choka ab'iste u jalb'al tib'. Aq'ku' ma'l X tu u jalb'al tib'.

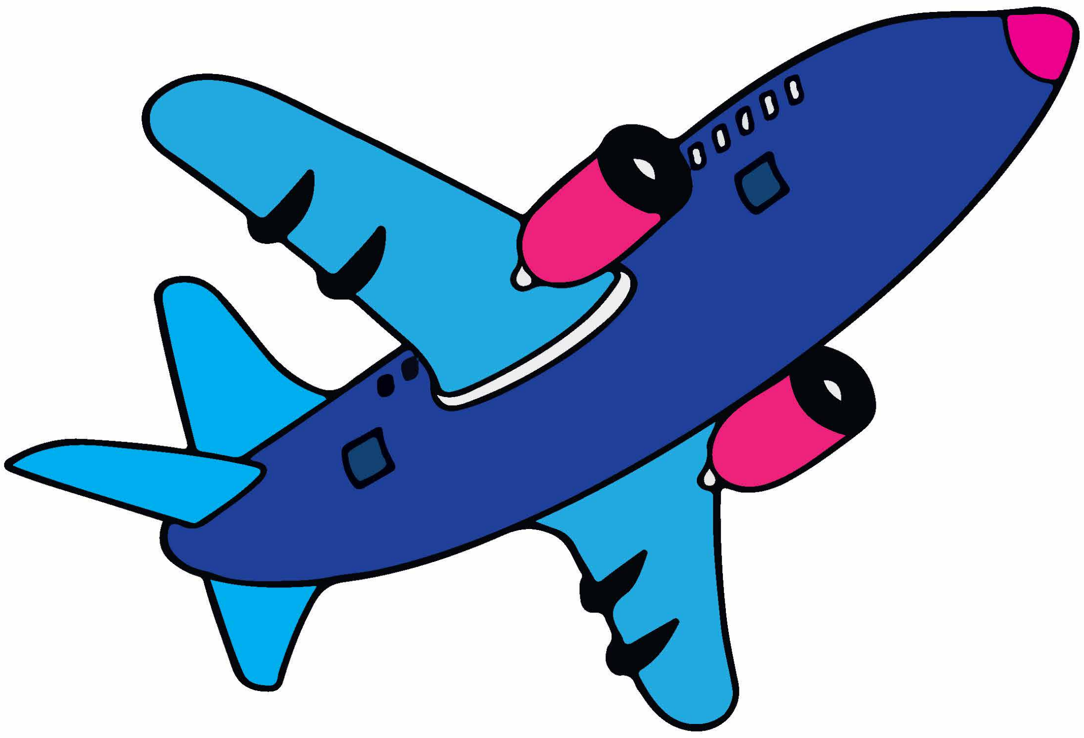

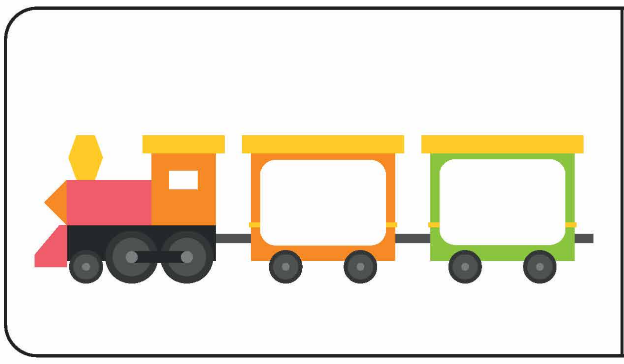

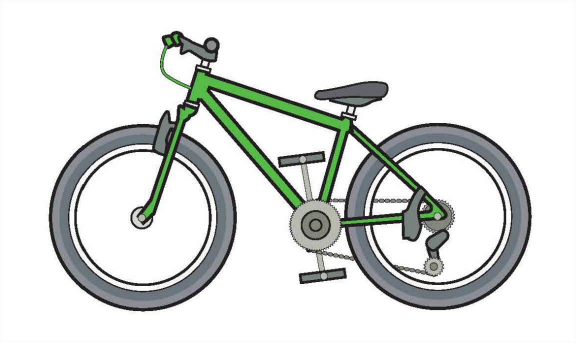

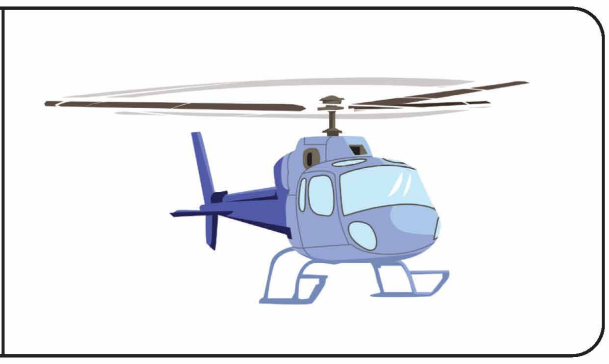

B'an iilta' kam ech itz'ib'al u yol Xich'anal. Aya' va'l atil jaq' u b'anich vatzib'al. Aatz tu q'u kaaxoob'al q'u'l kaana b'ioj tz'ib' tuul, chok kajay q'u yol ela tuch' u xich'anal utz tz'aka tu tz'akab'al.

¿Satz veet ipaal q'u xich'anal tu sutz'?

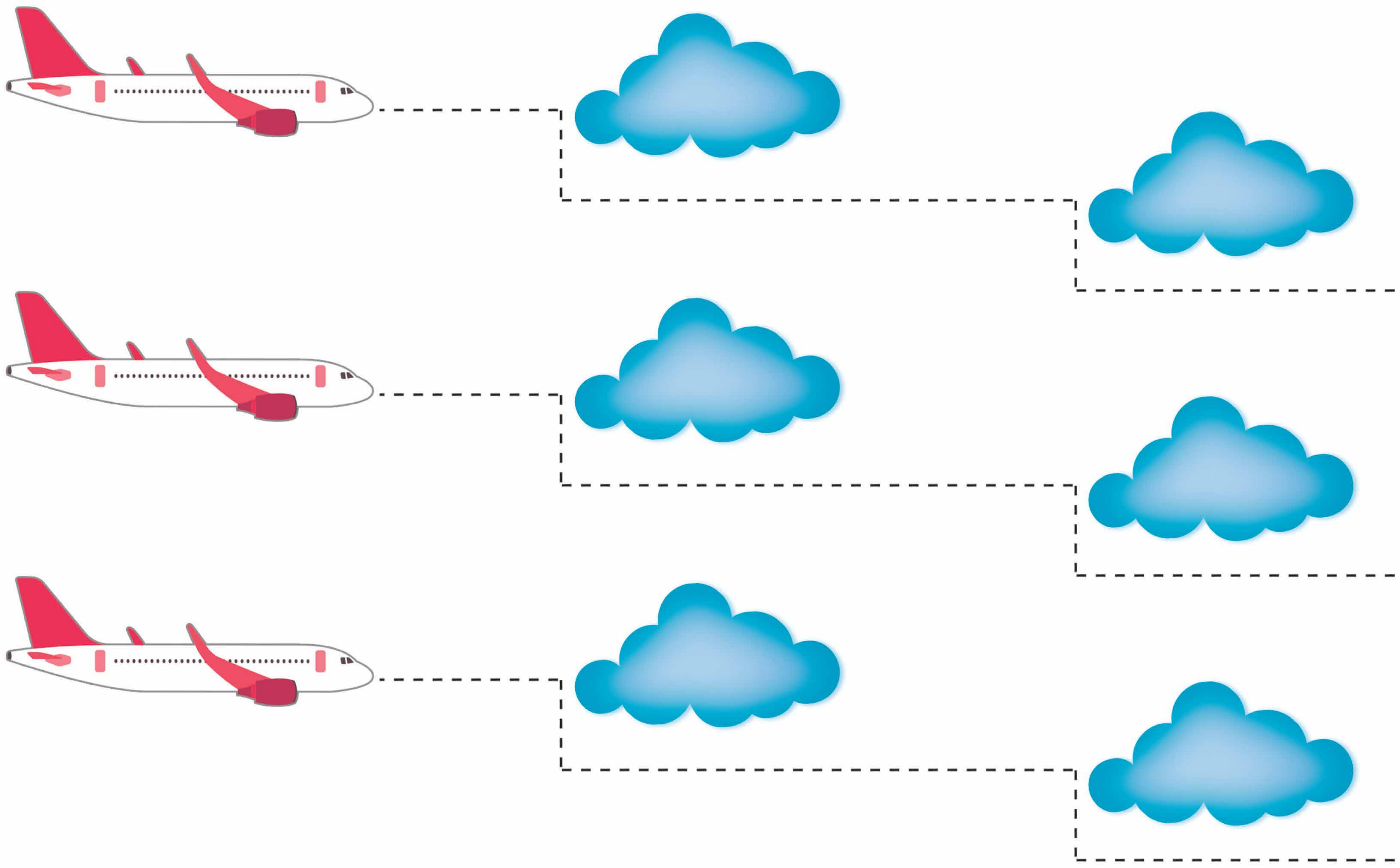

Ootzajtzik...

Echa' nixich'an q'u xich'anal utz saveet ipaal tu q'u sutz'. Aatz u xich'anal, tu va'l nib'enku u olintetz, atil ma'l *radar* tuul utz nib'anb'e q'u xol utz nitale' satz veet ipaal tu u sutz' oj ye'ka. Oj a' ku'en atil tu sutz', aatz u tilonb'al nitaq' cha'x utz a' tokeb'al as sa veet ipaal tuul. Pek untz'oj aatz u sutz' atil a' tuul toxhq'eb'al ich'ich'ul oj sajb'atz, ma'l sutz' tetz q'ala saqale', aatz u ilonb'al nitaq' kaj utz a' tokeb'al as ye'k sa veet ipaal tuul. Unche' aatz u olin tetz sa iyiku u xich'anal ech ye'k sa paal tu u sutz'.

B'an vixaan u xich'anal as nixich'ane' utz nib'an ya'l as ye'k sa paal tu u sutz'. ¿Kantu' nanache' as aatz u xich'anal nib'an ya'l as ye'k sa paal tuu sutz'? Tuch' vilochb'al vachusul, b'an ma'l axich'anal tu ma'j u' as ye'kan itxa'k utz b'an q'u'l iyikune' aq'el techlal as nimajtib' ti' ipaal tu q'u sutz'.

¿Kam ootzaj ti' q'u ch'ich' jukub'?

Ootzajtzik...

Aatz u ch'ich' jukub' ma'l ch'ich tetz chit a'. Ech ib'ii tzi' tan a' nipaalku vi' a'. Chukchaj ko'xh ch'ich' jukub' atile, atil nim utz atil ch'oo. Kajay q'u ch'ich' jukub' atil ma'l txakb'a'ntetz. Aatz u txakb'a'ntetz echa' ma'l txayb'al tu ch'ich' b'anelka toxhq'eb'al talal utz k'alel tu ma'l patx'um ch'ich'. Echa' nitzojpu u soli'm, aatz a txakb'a'ntetz niku' tu a' ech nimaj iyikun u ch'ich' jukub' ech ye'k sayikuni utz ye'k sa b'eno'k tu a'.

Echa' tere'n q'u ch'ich', aatz q'u ch'ich' jukub' atil ma'l olib' tetz..

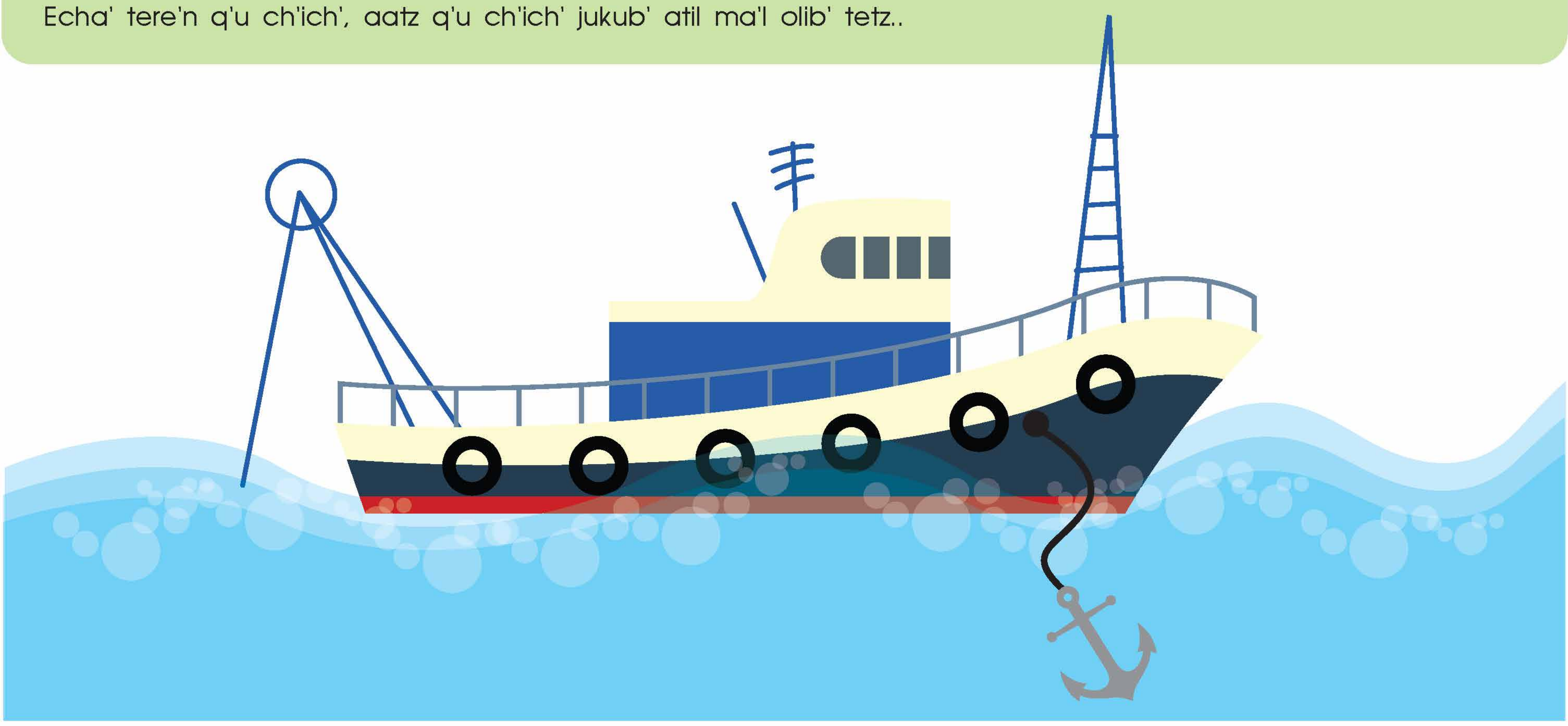

B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u ch'ich' jukub': ¿Nitzik iile' til atilku u txakb'a'n tetz? ¿Nitzik ipaal atxumb'al tuul kam itxa'k?
Saachen ti' ab'en tu ma'l ch'ich' jukub' utz axh olin tetz saale'. B'anb'e ijupb'al itzi' ma'j kamb'al, b'an tu u' oj kamko'xh va'toj ib'ii as sa txakonsee echa' olib' ch'ich'. Echa' sa tal vachusul see « tu seb'al», sa yikub'en u olib' tetz tu seb'al. Echa' la tala « tu max», la k'ajb'en tumax. B'an iilta' kam ech nib'ane'.
B'an iiltu oxva'l q'u b'anich vatzib'al atil sijaq'. Atil ma'l tal ch'ich' jukub', ma'l txakb'a'n tetz utz va't olib' tetz. K'atu utz lak'u ku' ech sa tz'ajsa q'u nuk'ich yol. Aatz vachusul sa isik'le q'u nuk'ich yol, junun sa ib'ane', utz aatz axh saaq'ku' u b'anich vatzib'al tu va'l sa ku'ka.

Aatz vunchusul sa b'en tu
Ech ye'k sa yikun u ch'ich' jukub' nikusavsa ma'l
Sa voli u ch'ich' jukub' tuch' u

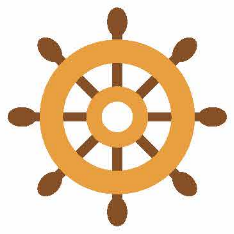

¿Ootzajtzik ab'il olin tetz u ch'ich' jukub'?

Ootzajtzik...

Aatz u q'esala tetz ma'l ch'ich' jukub' kapitaan ib'ii. Aatz u aanima oj xaaol tza' a' tokeb'al sa tile' b'a'n tzik iyikun u ch'ich' jukub'. Oj atil ma'j tza'l, a' va'l sachokon txumb'al ti' kam ech ib'antu b'a'n utz sa tale' kam sab'anli.

Aatz u olin tetz ma'l ch'ich' jukub' echa' ma'l q'esala tetz u chusb'alib'. A' chit nitile' b'a'ntzik ib'anlu q'u kam.

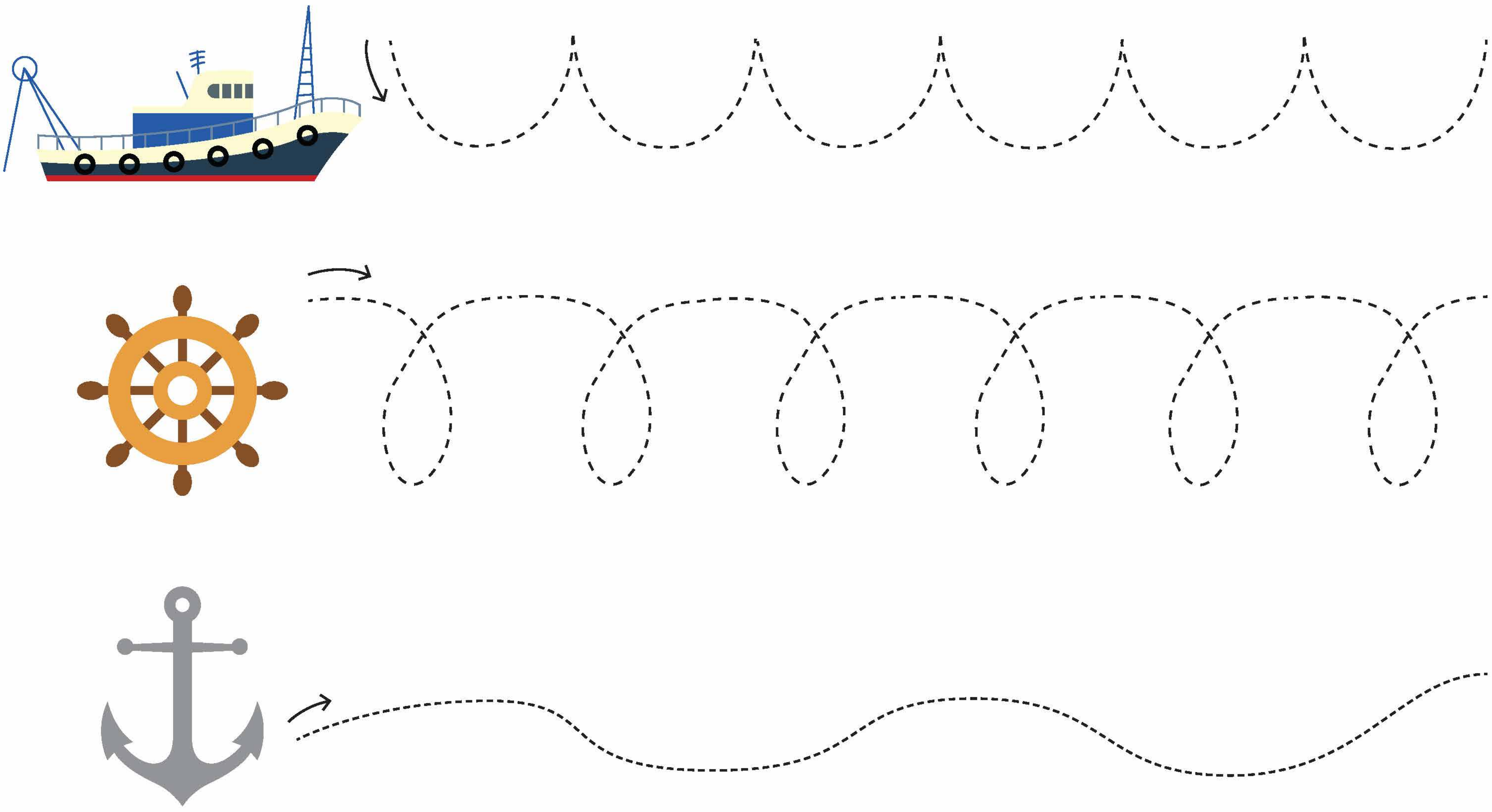

Yol tuch' q'u'l amol: ¿Kam ma'j ye'ich ootzaj ti' q'u ch'ich' jukub' utz ootzajtek cheel?
Tuch' tz'akab'al jutx' vib'ey u ch'ich' jukub' nipaal vi' a', u olib' tetz va'l nichuminb'en tu seb'al, u patx'um ch'ich' tetz vitxake'b'al.

¿Ootzajtzik kam nitxakonku q'u pe' ch'ich'?

Ootzajtzik...

Aatz u pe' ch'ich' a' ma'l q'u ch'ich ni'xh itxakon ti' ijatz.

Aatz q'u pe' ch'ich' nitxakon ti' tiq'ol kam, kamko'xh kam, sa tiq'ob'en tu ma'l atib'al utz nitaq'b'en tu va'te. Sa veet tiq'ol b'en kam nim utz xo'veb'al talal tu q'u pe' ch'ich'. Atil unjolol ijan echb'ub'al, unjolte ijan txakonsa'm tetz ilakpu otzotz. Utz atil pe' ch'ich' majte tetz ch'is.

Aatz q'u pe' ch'ich' a' b'anelku tu txakonsa'm as sa'xh iq'i' q'u ijatz iq'omal taq'o.

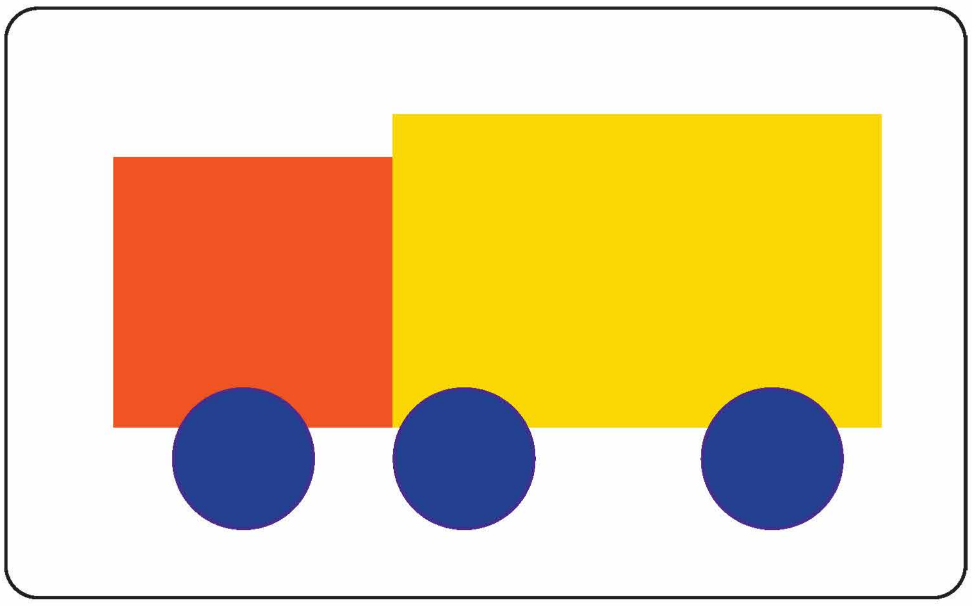

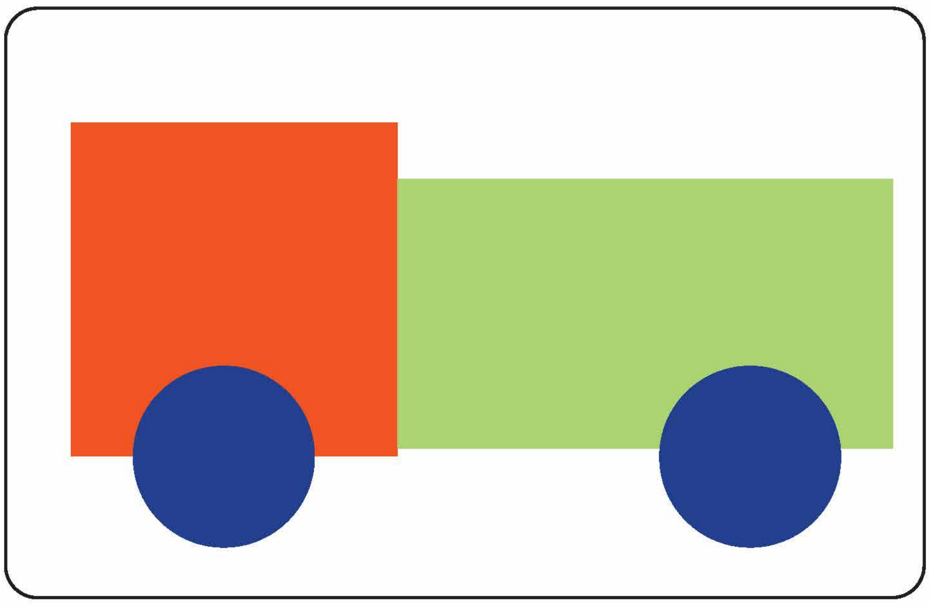

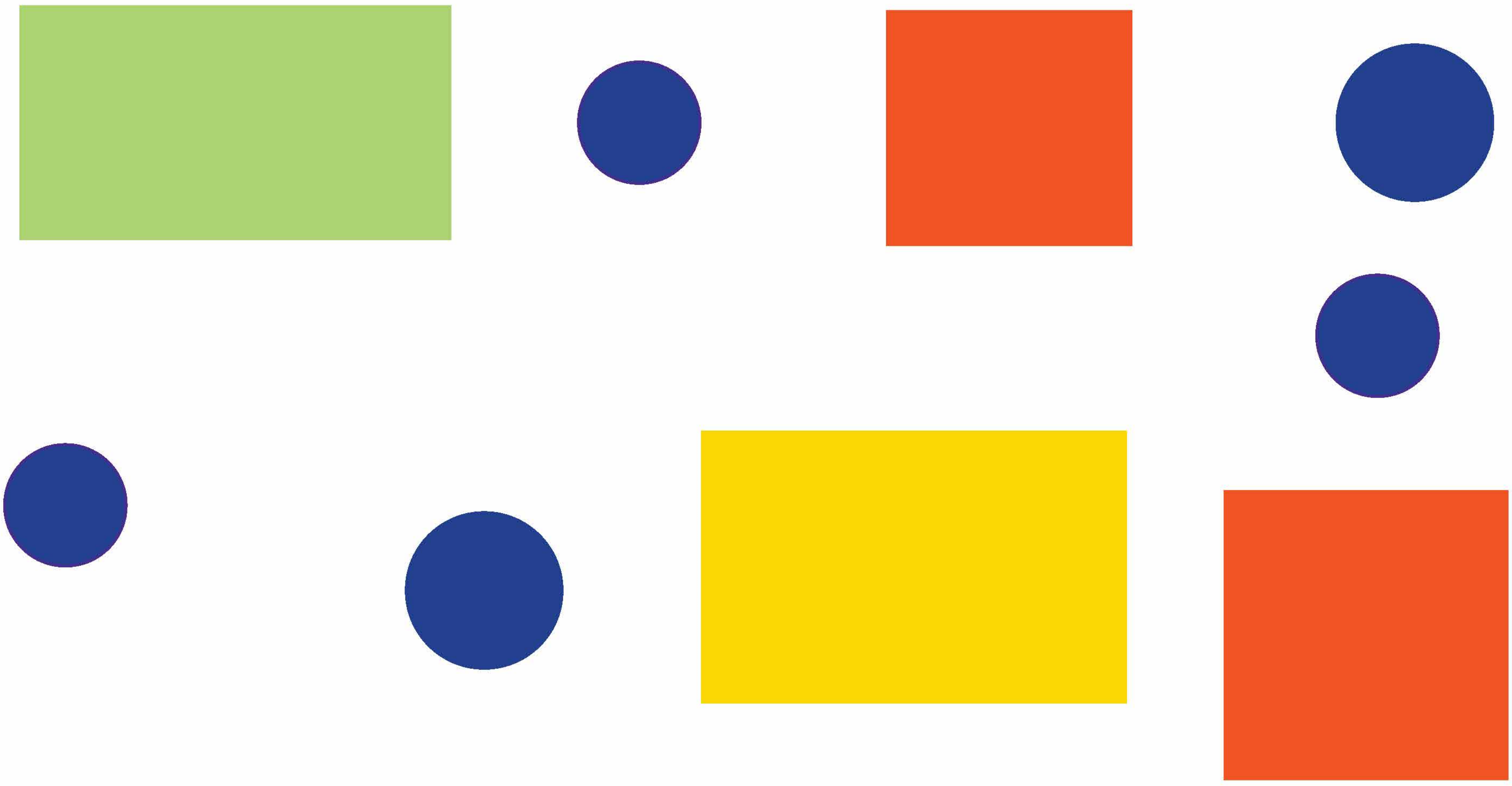

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tetz ka'va'l q'u pe' ch'ich'. Chok q'u nuk'b'al tetz aya' q'u'l sa veet ab'antu junun q'u pe' ch'ich' tuul.
Xe'tixsa k'asu'l ma'l q'e'lich xe' junun q'u nuk'b'al tetz aq'b'en xe' u pe' ch'ich' va'l nik'ul tib' tuch'.
Oj sa yolb'axh, ye'xhkantu', sa veeti sa ka'paju tuch' va't tz'akab'al va'len tilone'.

B'an iiltu u b'anich vatzib'al. ¿Ileltzik pe' ch'ich' saaq'o echa' va'ltza'?

Ootzajtzik...

Aatz q'u pe' ch'ich' tza' ijan tx'ava' ib'ii. Tilko'xh nitijav b'en tx'ava' oj sivan. Nilakpu je' u ti' iqul ech b'a'nko'xh itilutka q'u kam tuul. Atil ka'xva'l aanima tatib'al tx'ava' chu ti' u ti' iqul q'u pe' ch'ich'. Aatz q'u pe' ch'ich' tza' nib'en ti' tiq'ol sanaab' tu nim a' tuch' k'aa sivan utz xamtele, niloq'ax tu q'u xaaol ti' ilakpu taq'on.

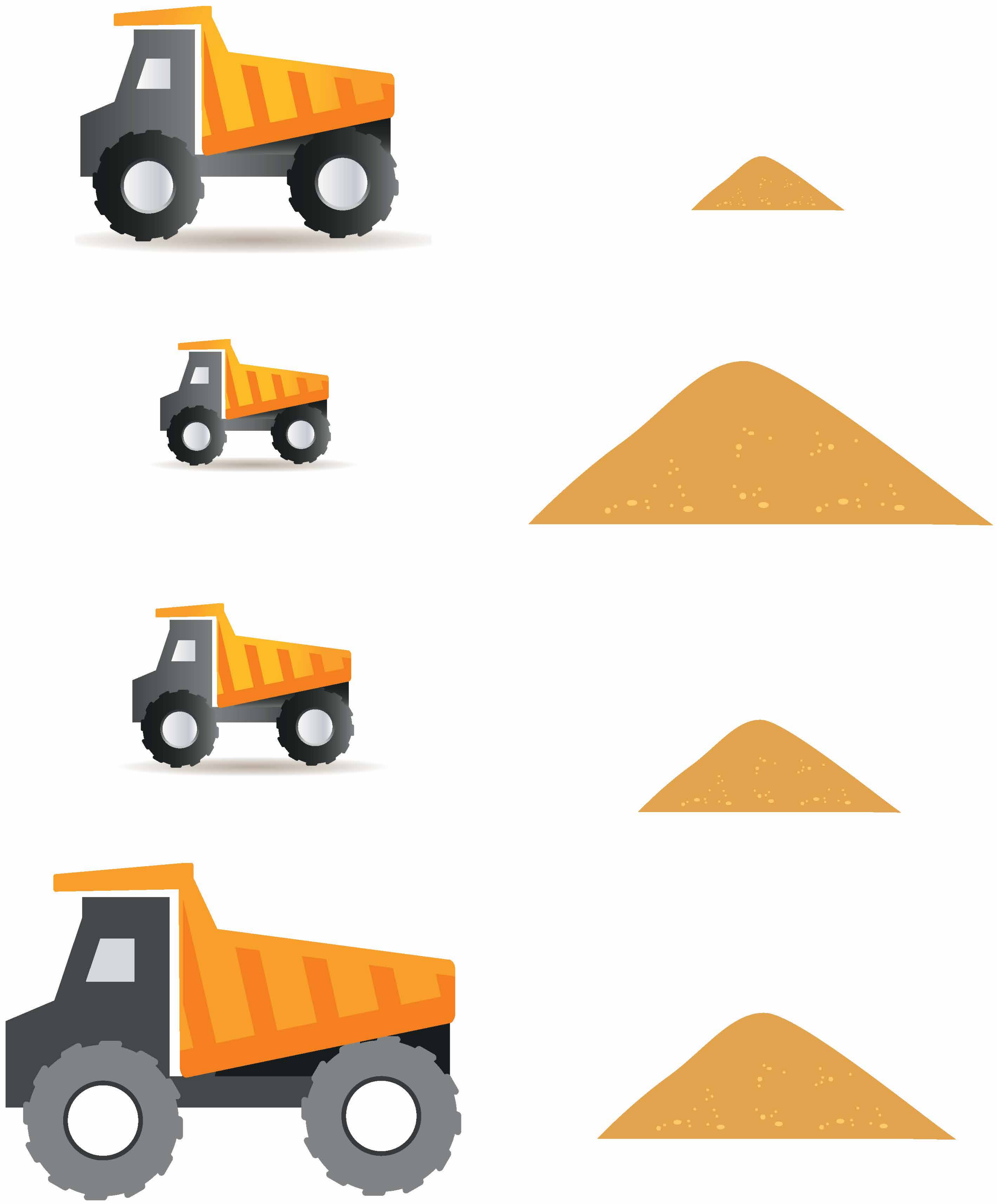

B'an iiltu q'u sanaab' utz chok u pe' ch'ich' va'l sa ijan b'en. Xe'tixsa b'en ma'l q'e'lich k'atz u sanaab' a' sak'aj u pe' ch'ich' va'l sa ijan.

¡Saji utz choka!

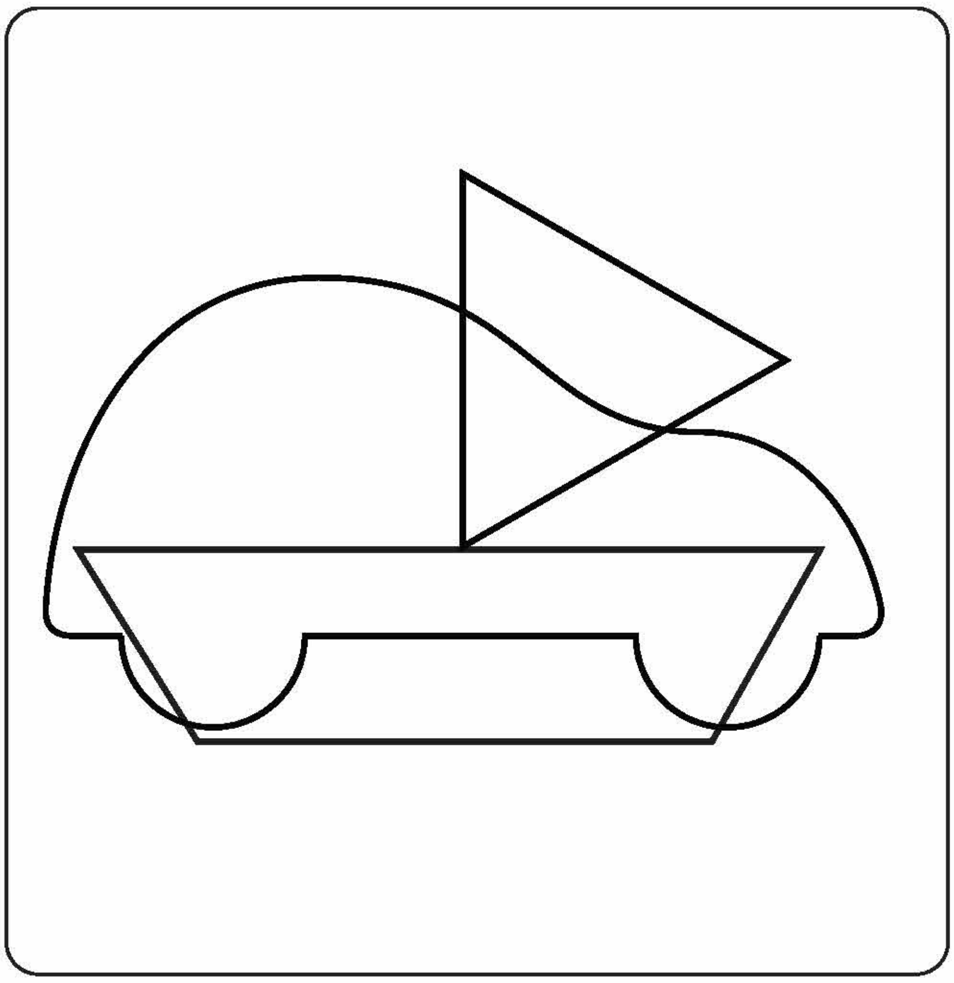

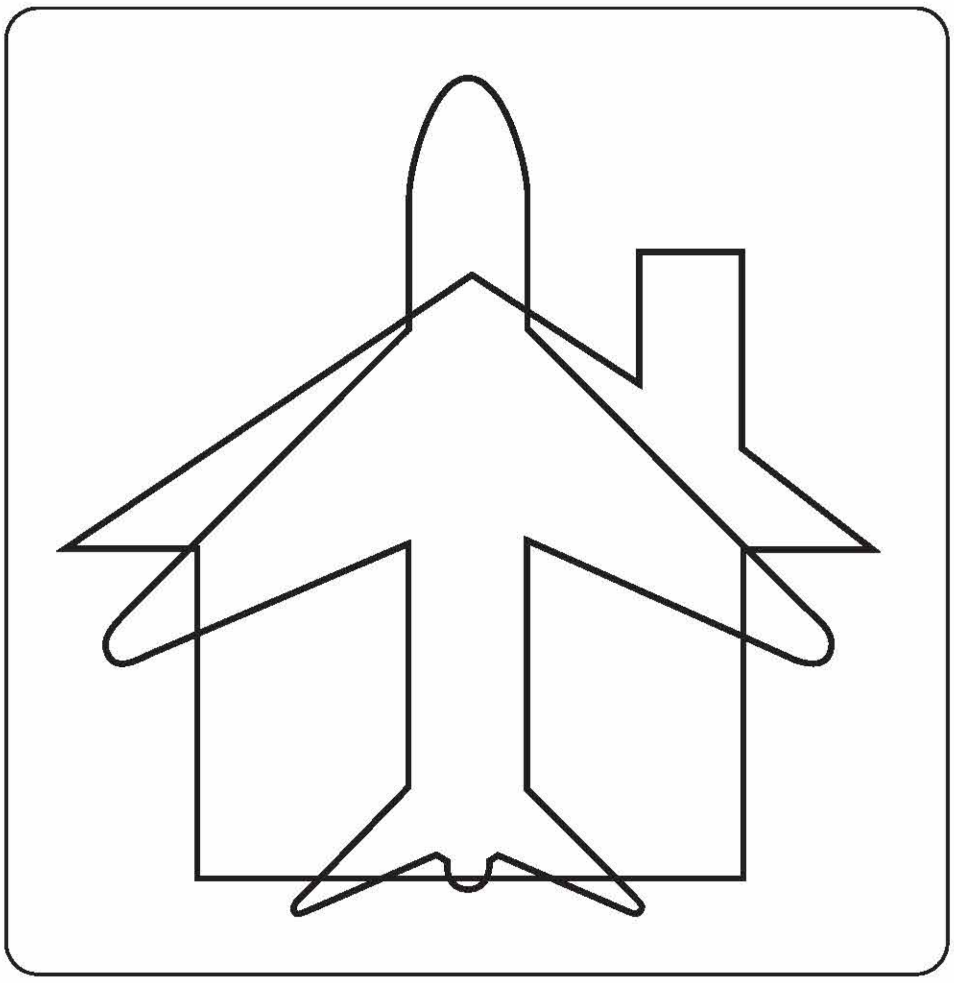

B'an iiltu q'u b'anich vatzib'al tib'a. Aatz tu u b'axa b'anich vatzib'al: ¿Kam b'anich vatzib'al niile'? Tz'aka ma'l q'u b'anich vatzib'al axh sa ilon kam tilone'.
Aatz tu va't u b'anich vatzib'al: ¿Kam b'anich vatzib'al niile'? Chok u xich'anal utz tz'aka axh sa ilon kam tilone' sa b'ane'.

K'atu q'u talaj u' atil sijaq'. Ik'ul tib' saaq'o utz lak'u q'u k'ulb'al tib' ech sa b'an q'u b'anich vatzib'al. ¿Kam b'anich vatzib'al vet achab'a?

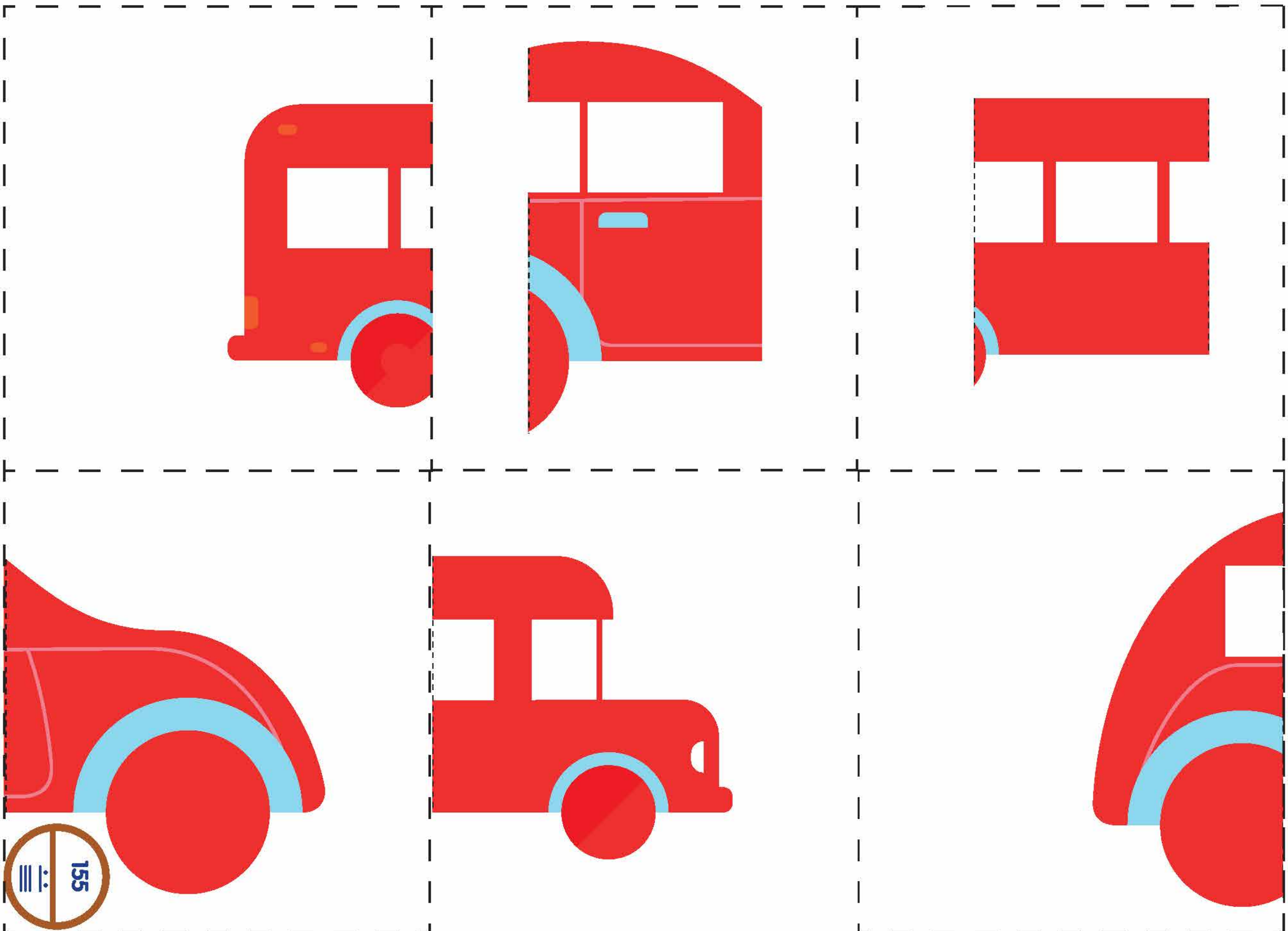

¿Oknajtzik axh tu ma'j tuktuk?

Ootzajtzik...

Aatz q'u tuktuk echb'iila' q'u chee ch'ich', loq' nimko'n b'iite. Nichaav oxva'l aanima oj xaaol tuul. Yit' echa' q'u chee ch'ich', aatz tu q'u tuktuk, muuamal q'u xaaol tuul ech ye'xhkam nimotx inach q'ii niko'xh jab'al. Tu sib'al tenam *moto-taxis* chumotx te'le'.
Sib'lachit tza'l oj nimal aanima sa je'op tu q'u tuktuk vi' va'l nitiie'. B'a'n sa b'en u tuktuk sunchaj-jalil taq'o utz tu q'u koxhkin b'ey, b'a'n sa xhak'pi. Utz xo'veb'al oj aatz u olintetz u tuktuk, niyolon tu sik'leb'al tuul nitoline'. Ye'k sa b'anlu va'ltzi'.

Aatz q'u itz'in atzik nisa'a sa b'en tu u k'ayinb'al va'l tziian k'atz totzotz. Utz sa b'en tu tuktuk. B'an iiltu u b'anich vatzib'al utz itz'a: ¿Satz chaav b'en tu u tuktuk sikajayil?
Oj ye'k sa chavb'en tuul sikajayil ¿Kam sa ib'ane'?
Xe'tixsab'en ma'l q'e'lich k'atz junun q'u aanima oj xaaol q'u'l sa b'en je' tuul, a' sa k'aj u tuktuk.

¿Til nikaaka? ¿Til ech ib'ena'?
Loch ti' ik'ultu tib' junun nuk'b'al tetz

Ootzajtzik...

Xaansan vi' ib'ii u tze'leb'al-la saach oknaj tza' ti' tan sa'nal chit iitz'a b'a'nil til sa ok-ka sijununil.

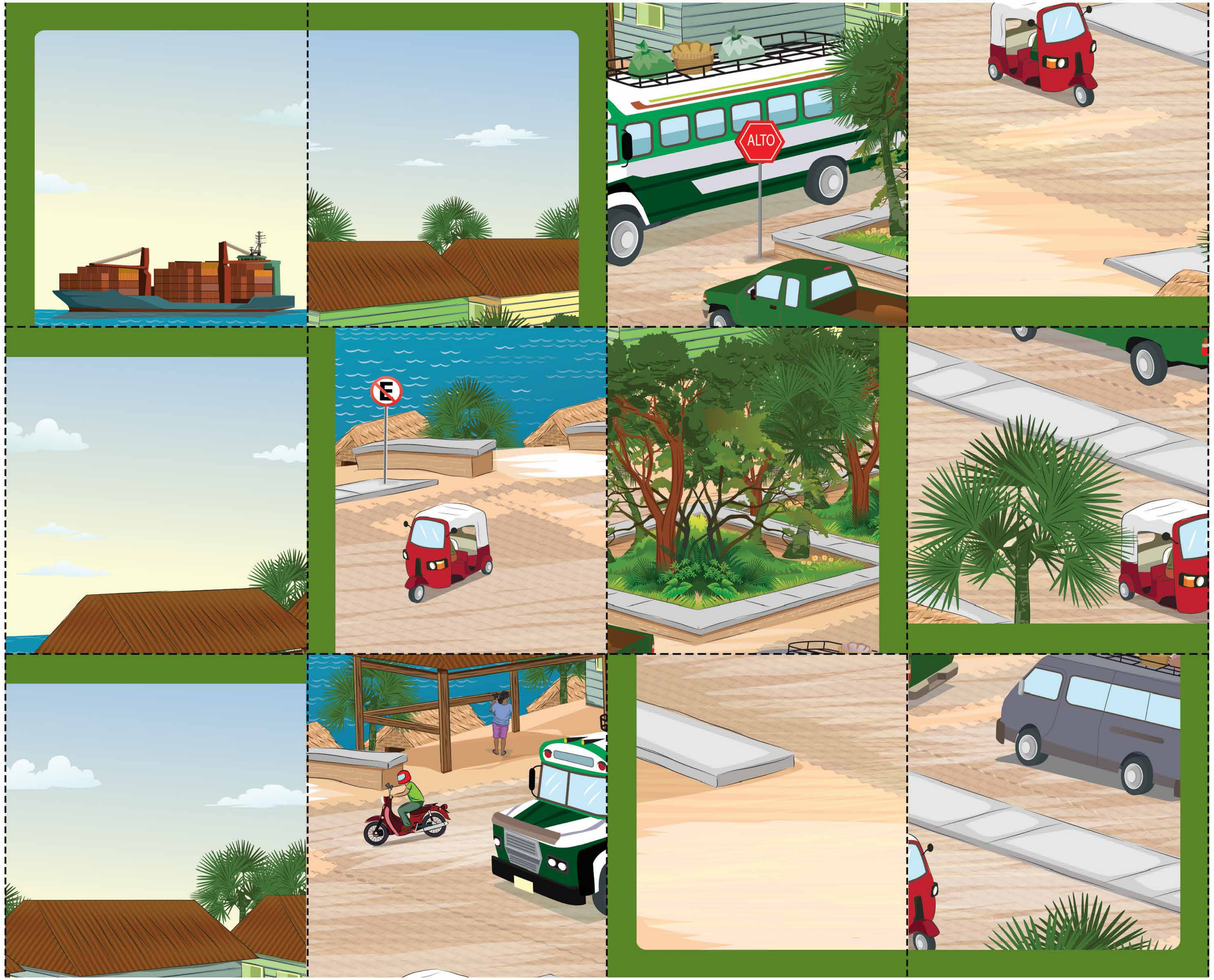

K'atu q'u pi'xhil tetz u xaansan vi' tu q'u talaj tz'itkin utz nuk'a, a' saxamb'ik axh ti' viveete'. Oj nasavsa utz sa ib'ane' jatpajul ko'xh sa b'ane' atx'olnale. B'an iiltu u b'anich vatzib'al tetz u xaansan vi'. Ala kam atil tuul.

Ministerio de
Educación

Q'esali'b'al chusb'al

Nitaq' u u' tza' tu u:

Ti' kajay q'u kam vet ichab'a utz vet ichus tu u yaab' tetz chusb'al tza'.

Chusul tetz tanul chusb'al

Q'esal chusul

Tx'ava'il Ixi'm Junlaval EE (20__)

«Descubro y aprendo» de 5 y 6 años
Glosario Ixil – español

Ixil		Español
Aanima /	xaaol	persona
Aanxelal	aanima	corazón
Aatine'	itz'in atzik	familia
Aatz'ak		doctor (a)
Amlika	almika	cielo
Aq'on		trabajo
Atinb'al		planeta
Atz'mila'		mar
Atzik		hermano o hermana mayor
B'ajil		los huesos
B'ajil aanima	b'ajil xaaol	esqueleto humano
B'ooq'olib'al	q'esalib'al chusb'al	dirección
Cameyo		camellos
Ch'ich' Jukub'		barcos
Ch'ich' ti' kajiq'		transportes aéreos
Ch'ich' tu jankin		transportes espaciales
Ch'ich' vi' a'		transportes acuáticos
Ch'oola taq'txa'		intestino delgado
Che'v		hielo
Chee munte		cebra
Chem	xhiila / k'ujleb'al	silla
Chonil		músculos
Choo		lago
Chumpa'y		travieso
Chusb'alib'		escuela
Chusul		maestro (a)
Ich'		luna
Ijab'al	tx'u'y	mochila
Ijan ya'v		ambulancia
Isaq'		dondiego de noche
Jab'al		lluvia
Janlich		espacio
Jejeleb'al	tal tenam	comunidad
Jiq'onb'al		pulmones
K'ayinb'al		mercado
k'uluiib' yol		rima
Kaaxoob'	kaaxoob'al	cuadrado
Kab'		abejas
Kab'yo'k		volcanes
Kaj xe' itza		rábano
Kajal xe' itza		remolacha
Kok		tortuga

Ixil		Español
Kutxutx kub'aal		madre y padre, o padres de familia
Lee		tortillas
Lochol ya'v		bomberos
Mam jutz'kinil		polar
Nam	naavi'	mariposa
Nan	txutx	mamá
Nan	txutx	mamá
Naraaja	araanxex	naranja
Ne'		bebé
Nimla i'b'otx'il		arterias, venas
Nimla taq'txa'		intestino grueso
Nutkin txokop		insecto
Oj	ajan	pie
Otzotz	kab'al	casa
Patzq'ab'		oso
Patzq'ab' jutz'kinil		oso polar
Pe'		huerto
Pe' ch'ich'		camiones
Puaj	mech' / sen	dinero
Q'ab'		manos
Q'ab' otzotz		cocina
Q'ala		tormenta
Q'an tz'utz'		mango
Q'an xe' itza		zanahoria
Q'antoox		lentes
Q'esalib'al tenam		municipalidad
Q'esla txutxa b'aala		abuelos
Q'ii	q'ij	sol
Q'u chonil chi'l		sistema muscular
Sajib'tuul amlika		telescopio
Solin tx'umil		astronauta
Suutz'	sutz'	nubes
Tal i'b'otx'il		venas
Talaj xich'anal		avionetas
Tat	b'aal	papá
Tat	b'aal	papá
Tatib'al lochol		estación de bomberos
Tiil		vulva
Toch'ol		enfermero, enfermera
Toksa'm solin tx'umil		traje espacial

Ixil		Español
Tuktuk		tuc tuc
Tuleval		hábitat
Tx'akab'en		montañas
Tx'ava'		mundo
Tx'ava'il ch'ich'		transportes terrestres
Tx'ava'il Ixi'm		Guatemala
Tx'umi'l	tx'umil	estrellas
Txa'k'o'n		cerebro
Txay		pez
Txokop		animales
Txumb'alin tuul amlika		astrólogo
Tz'ak is		jengibre
Tz'akanal	tz'akan kam	pintor
Tz'ejb'alib'		sanitario
Tz'it / tz'itkin		punto
Tz'u'n	tz'unun	colibrí
Tzaa'q'	itz'in	hermanito
Tzele't tzi'aj		margarita (flor)
Tzokoyi' txay		ballena tiburón
Umul		conejos
Uul		estómago
Vatz amlika tx'ava'		universo
Vatz otzotz	paaleb'al / teenta	corredor
Vi' ch'im	vi' chaq'aala	área verde
Vi'ajitzil nam		monarca
Vinqilal		pene
Xaansan echb'ub'al tu chi'l		aparato digestivo
Xaansan kajal tu chi'l		aparato circulatorio
Xaansan kajiq' tu chi'l		aparato respiratorio
Xaansan vi'		rompecabezas
Xaj tze'		plantas
Xe' itza		vegetales
Xeen tenam		policía
Xich'a'm ch'ich'		nave
Xich'am txokop	xich'a'm txoo	aves
Xich'anal		avión
Xu'm		flor
Xu'm		gemelos
Xu'mal isaq'		dondiego de noche
Xuq'		oruga
Yu'qul		jirafa

Ministerio de Educación

DIGEBI

Por la Multi e Interculturalidad

Nivootzaji utz nunchab'a

O'va'l iyaab'